

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА БІБЛІОТЕКА

А. Г. ВЕЛИКИЙ, ЧСВВ

З ЛІТОПІСУ
ХРИСТІЯНСЬКОЇ
УКРАЇНИ

КНИГА III: XIV – XV – XVI ст.

2

3

4

5

З ЛІТОПISУ
ХРИСТIЯНСЬКОЇ
УКРАЇНИ

Т. III: XIV - XVI СТ.

A. G. WELYKYJ, OSBM

**DALLE CRONACHE DELL'UCRAINA
CRISTIANA**

LETTURE STORICHE DALLA RADIO VATICANA

vol. III: XIV – XVI sec.

SECONDA EDIZIONE

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА БІБЛІОТЕКА

А. Г. ВЕЛИКИЙ, ЧСВВ

**З ЛІТОПИСУ
ХРИСТИЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ**

ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНІ РАДІОЛЕКЦІЇ З ВАТИКАНУ

т. III: XIV – XV – XVI ст.

ВИДАННЯ ДРУГЕ

ВИДАВНИЦТВО ОТЦІВ ВАСИЛІАН «МІСІОНЕР»
РИМ – 1999 – ЛЬВІВ

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Радіолекції «З Літопису Християнської України», що їх публікуємо в рамках «Української Духовної Бібліотеки», постають щотижневими відступами часу, мірою поступу розмов Української Секції Ватиканської Радіостанції на церковно-історичні теми з слухачами в Україні. А прийнявши число 50 лекцій, як підходяже і вигідне для їх подавання нашим читачам книжковою формою, випускаємо ось уже третій том цієї корисної публікації.

Перших два томи, які обхопили 100 лекцій, за період IX-XIV століть, знайшли своє прихильне прийняття серед українського читача і заохоту для Видавництва продовжувати це корисне видання. Тому й у такому часі появляється цей третій том радіолекцій Автора, поки розпічнемо видавання інших духовних матеріалів.

Сучасність Української Церкви корениться в глибокій історії, яку Український Народ пережив не завжди за власною ініціативою, будучи деколи змушеним і фізично, і морально іти за чужими плянуваннями, а то її інтересами. Та Боже Провидіння завжди чувало над ним і виводило навіть з шкідливих подій свою більшу прославу та благо віруючого люду.

Події і явища, про які говориться в цьому третьому томі, зокрема позначаються отим втручанням з боку: від татар, поляків, литовців і москалів. Треба відзначити, що саме в тому періоді приходять до затрати української політичної самостійності і самобутності, і то в часах отого великого оживлення

Польсько-Литовської і Московської Державности, з імперіялістичними і месіяністичними прямуваннями, передусім на шкоду Українській Державі, Церкві і Народу. Це часи так зв. Литовсько-Руської Держави, яка в обох своїх частинах стала предметом експансії сильніших сусідів, що і відбилося також на церковнім і культурнім процесі. Тому XVI століття можна б назвати століттям глибоких тіней в українській історії. Отож і ця серія лекцій, яку даємо в руки наших читачів носить багато затінених сторінок народного, а то й церковного лихоліття. Навіть і світла вселенська доба в цій історії — часи Флорентійського Собору і Порозуміння — має ті глибокі відтінки.

Та в сумі — цей історичний процес і ці картини, які Автор виводить з глибини віків, — мають у собі світлі сторінки, вказуючи на незнищимість народного духу, і що «неситий не виоре на дні моря поля», як це влучно схарактеризував цю снагу народу народний Поет. Народ вистояв усі ці лихоліття і безвихідь силою своїх духовних первнів, які не дозволили йому знеохотитись і пуститись берега.

Тому передаючи цю збірку радіолекцій у руки сучасних українських Читачів, у часи останнього і діючого народного і церковного лихоліття, маємо надію, що і сьогодні гартом свого духу та своєю вірою він вистойть несхитно оте лихоліття, і тим разом для нього возсіяє світла Майбутність у своїй Хаті, де пануватиме своя Правда, і Сила, і Воля.

Рим, в тисячоліття смерти
св. княгині Ольги: 969-1969.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Опублікувавши два томи лекцій «З Літопису Християнської України», і вивчивши їх походження, задум і характер, мало залишається сказати для вступу до цього третього тому, який є тільки дальшим продовженням та й не закінчує цієї серії «Української Духовної Бібліотеки».

В хронології цього нашого літописання ми поступилися більш як на 200 літ вперед в історії Української Церкви, обнявши в одну книгу її історію кінця XIV, і XV-XVI століття. В цих двох останніх століттях ми широко розглянули світлу, хоч і не успішну добу так зв. Флорентійського Порозуміння християнства, а в тому і українського та присвятили досить нашої уваги і добі так званої Реформи на Заході, у її східноєвропейських розгалуженнях, яка в українській церковній історії являється добою глибокого занепаду, яке мало свій світлий фінал — Берестейське Порозуміння Української Церкви з центром християнства — Римським Престолом. Та це вже головна тема наступного випуску наших лекцій.

Доповнюючи те, що було сказане в попередніх двох томах, відмітимо тут передусім те, що і цей том являється тільки вибіркою важніших і характеристичних подій, у реконструкції мозаїки українського церковного історичного процесу, а не повним підручником історії. Як і попередні, це матеріал для формування ширшого церковного світогляду українського віруючого народу в часи тяжкого народного лихоліття і зневаги до його історичного минулого. І нам прийшлося поставити принаймні важніші орієнтири на цьому історичному шляху.

ху. Чи на тяжко захмарених горизонтах їх спостереже українська людина, не нам про це судити. Та ми дали те, що могли, сповняючи повинність нашої доби.

Щотижня, безперервно, ми старалися вникати в українське церковне минуле та шукали в ньому вияснення і сучасного лихоліття. І ми прийшли до переконання, що головна його причина лежить не в нутрі, а назовні — в цілому комплексі питань етнічного, політичного, культурного і церковного характеру. Та в усіх подіях, явищах і фактах не зникає ніколи здорова життєва течія українського глибоко християнського духу, який знутри переміг усі перепони силою первісних залогень, які залягли глибоко в самі основи його християнської душі. І в тому, прочитавши образки нашого минулого, слід шукати оптимізму і на наші тяжкі часи.

Якщо наша книга принесла б тільки малу одробину цього християнського Божого оптимізму принаймні громаді українських християн — ціль і завдання цих лекцій буде виповнена. На це і наша надія, і для цього ми не пожаліли ні труду, ні коштів.

В одному і другому наші друзі — спікери Ватиканської Радіостанції Української Секції — були нам і заохотою, і підмогою. І за це чуваємося до обов'язку їм отут подякувати та дати публічне признання, зокрема невтомному Директорові Секції о. Родіонові Р. Головацькому, ЧСВВ. Він провів і виправлення тексту за вимогами друкованого слова і правопису.

Віддаємо ці наші лекції до друку й у руки читачів, з переконанням, що вони принесуть ту користь, для якої були підготовані і висказані.

Рим, в празник свв. Бориса і Гліба, 1969 р.

о. Атанасій Г. Великий, ЧСВВ

Димитрій Герасимов

«ПОВІСТЬ ПРО НОВГОРОДСЬКИЙ БІЛИЙ КЛОБУК»

(До історії постація теорії: «Москва — третій Рим»)

«...По смерті святішого папи Сильвестра, всі православні Папи й Єпископи віддавали велику пошану відому клобукові, як наказав блаженний Сильвестер. І так проплило багато літ в такому добротворінні. Але супротивник людського роду — ворог-супостат диявол вчинив велику війну на святу Церкву, і підняв не неї якогось царя Карла на ймення, і папу Тармоса (Дамаза?) і навчив їх обманювати християнський люд своїми ложними словами і навчаннями; і наказали вони відступити від православної Христової віри і роздерти єдність благочестя святої Апостольської Церкви. І за бісовською намовою ті нечесні вчителі опрокинули православну Христову віру і передання апостольські і святих Отців, і перевернулись в єресь Аполінарія, та вважали правдивим навчання про прісний хліб; а правдиве Христове передання і передання апостолів і Отців почали вважати ложними; і святу апостольську Церкву заплямили неправильними навчаннями і службами; і не любили святого білого клобука і не шанували його, як було заповіджено передше, але, взявши його, поклали його на тому ж підносі і замкнули в ніші якоїсь церковної стіни, а на дверцятах написали латинською мовою таке: «Тут зберігається білий кло-

бук папи Сильвестра». І пролежав він там у Божій опіці. А по довгому часі настав інший папа, тої ж латинської служби...

(Далі описується змагання знищити клобук і чудесні події, які спричинили його збереження і пересилку його до Константинопільського патріярха).

«...В Константинопільському городі був тоді патріярхом Філотей, людина визначна постом і всякими чеснотами. І йому в нічному видінні з'явився світлий молодець і сказав: «Учителю добрий! В давні часи римський цар Константин, за явлінням святих апостолів Петра і Павла, і навчений Богом, на славу святої апостольської Церкви і на пошану блаженному папі Сильвестрові, установив білий клобук на голову; але неправедний сьгоднішній латинський папа хоче той клобук поругати і знищити; але з-за мого страшного явління, цей лихий папа послав його до тебе. Тож коли прийдуть до тебе послы з тим клобуком, то ти прийми його з честю, і додавши письмо з благословенням, пішли цей святий клобук у Руську Землю, до Великого Новгороду; і нехай там носить його на голові архиєпископ Василій, на честь святої апостольської соборної церкви св. Софії, Премудрости Божої і на славу православним; бо там справді сьгодні славною є Христова віра; а тому ж папі, з-за його безстидности, Господь відомстить». І сказавши це — зник.

«І пробудився патріярх зі сну, наляканий і радий, і цілу ніч провів безсонно, думаючи про те видіння. А так наказав дзвонити на утренью; і як настав день, скликав церковний собор і переповів їм це явління. І всі віддали хвалу Богові і зрозуміли, що святий ангел явився патріярхові, але його предсказання не могли зрозуміти. І коли вони так сиділи на тому соборі і радісно дивувалися, прийшли слуги патріярші і звістили прихід послів папи римського. А патріярх наказав вести їх негайно до себе. Послы, ввійшовши, поклонилися йому і передали письмо від папи; а патріярх прочитавши — здивувався, і віддавши хвалу Богові, по-

відомив про це тодішнього царя Івана, званого Кантакузеном, і з священиками прийняв святий скарб, а взявши з пошаною скриньку, відняв печаті і вийняв з неї святий білий клобук, і поцілував його з любов'ю, і оглядаючи подивляв його роботу і чудне благовоння, яке виходило з нього, також подивляв. А був патріярх в той час недужий на очі і на голову, і поклавши цей святий клобук на свою голову, притиснув його, і сейчас його голова і очі стали здоровими. І зрадів дуже великою радістю і воздає славу Богові і завждиспоминає-мому царю Константину, який споготовив таке чудесне діло, і похвалив також блаженного папу Сильвестра. І поклав цей клобук святий на золоте блюдо, яке прислав папа з клобуком і поставив його в великій церкві, на почеснім місці, поки не порадиться про нього з царем...

(Далі сказано про Божу помсту над папою, за його лихі наміри і діла).

«...А патріярх Філотей, бачачи, що святий клобук сіяє красою, почав продумувати, як задержати його в Константинополі і носити на своїй голові. І часто думав про це з царем та хотів писати до прочих патріярхів і митрополитів, щоб з'їхалися вони на собор. І сталось, що в недільний день, по утреннім піснопінні, вернувся патріярх до себе до дому, і, за звичаєм, хотів трохи відпочити, і попав у легкий сон. І в ньому він побачив видіння, як два незнані дуже світлі мужчини ввійшли дверима до нього: один одітий по-військовому, з царською короною на голові, а другий мав святительські ризи на собі і красувався сивизною, який і сказав: «Патріярху Філотею, перестань думати, якби носити тобі на твоїй голові білий клобук; якщо б Господь наш Ісус Христос бажав цього, то був би зробив це з самого початку, при оснуванні цього города; но здавна, в явлінні небесного світла з неба і Божого голосу, який прийшов до мене, зрозумів я, що в Римі постане латинська прелесть і відступство від Бога, і тому не хотів я цього святого клобука на моїй голові носити, і

іншим те ж саме наказав. А в царському тому городі Константинополі незадовго пануватимуть агаряни, з-за людських гріхів, і все, що святе збежестят і знищать, як і було об'явлено це в часі споруджування цього городу ось так: Старий Рим віднав від своєї слави і від віри Христової своєю гордістю і своїм свавіллям; в новім же Римі, тобто в Царгороді, агарянським насиллям, також погибне християнська віра; а на третім Римі, який є в Руській Землі, засіяє благодать Святого Духа. І знай, Філоतेю, що все християнство прийде туди і зійдеться в одне царство Руське, заради православ'я. В давні роки, за дозволом земського царя Константина, від отого царського городу був даний царський вінець руському цареві; а цей білий клобук, волею небесного царя Христа, нині буде переданий архієпископові Великого Новгороду; і наскільки він славніший від тамтого, бо архангельського чину є царський вінець, а цей духовного! Ти ж небарися з Святим Духом, щоб послати цей клобук у Руську Землю, в Великий Новгород, відповідно до першого явління ангела, і повір моїм словам; нехай просвітяться і прославляться в ньому православні, і нехай не панують агарянські погані внуки, і нехай не поругають його, як це хоче вчинити латинський папа. Як від Риму була відняти благодать і слава, і честь, так і від Царяграда відніметься благодать Святого Духа в часі агарянської неволі, і всі святощі будуть передані від Бога великій Руській Землі в свій час, і руського царя звеличає Господь над многими народами, і під їх владою будуть численні іноязичні царі; і за їх влади від цього царствующого городу буде переданий, в свій час, Руській Землі також і патріярший чин, і країна назветься Світла Росія, бо Богові так і сподобалося прославити такими благодаттями Руську Землю, наповнити її православ'ям і величну і чеснішу зробити її від попередніх.

«І сказавши це хотіли відійти; але патріярх, будучи в великому страху, впав їм у ноги і сказав: Хто ви

такі, мої владки, що ваш вид так мене перелякав, а від ваших слів зжахнулося моє серце і тремтять мої кості? А той, що в святительських ризах, каже: Чи ти не знаєш? Я є Сильвестер папа і з Божого доручення прийшов я до тебе, щоби сказати тобі цю велику тайну Божу, яка збудеться в свій час. І показавши рукою на другого мужа, що прийшов з ним, каже: А це благовірний цар Константин Римський, що його я зродив у святій купелі, і навчив його вірувати в Господа нашого Ісуса Христа; і цей був перший християнський цар, моя дитина в Христі, який і спорядив мені білий клобук замість царського вінця. І сказавши це, дав благословення патріярхові, і стали вони невидними. А патріярх пробудивсь із сну, і напав на нього великий переляк, коли згадав слова явлених мужів про білий клобук та про заневолення Константинового городу плаганими агарянами, і плакав довгий час.

«А коли настав час божественної Літургії, прийшовши в церкву, впав перед іконою Пресвятої Богородиці і довго лежав там; а поставши, взяв святий білий клобук і поклав собі на голову, а так до очей і до серця також, та полюбив його ще більше як передше: і творив це з великим риданням. А клирики стояли близько нього, і бачили його невтішний плач та й не наважувалися спитати його. А патріярх, переставши трохи плакати, сказав всім публічно про появу папи Сильвестра і царя Константина і про їхні слова. Почувши такі слова від патріярха, заплакали всі гірко і сказали: Пехай буде воля Господня! А патріярх, оплакавши майбутню біду Константинового городу, і боячися переступити Божий наказ, сказав, що де подобалося Господові, там він і поставить свою святість. І за порадою благочестивого царя Івана взяв святий клобук і золоте блюдо, і вклав у згадану коробку з побожністю, і опечатав своїми печаттями, і з наказу святого ангела і блаженного папи Сильвестра приклав і письмо з благословенням, і приказав цей білий клобук носити на голові архієпископові Василієві та його

наступникам архиєпископам Великого Новгороду; а також і інші прегарні дари подарував від своїх церковних чинів, заради святительських служб, і хрестаті ризи на славу святої й апостольської церкви; а все те склав він у другу скриньку. І все те передав єпископові на ім'я Евменій, та з радістю і смутком відпустив їх.

«В тому ж часі в Великому Новгороді був архиєпископом Васалій, визначний постами і всіма чеснотами. І одної ночі, як він молився Богові та й сів відпочити, заснув було і побачив уві сні ангела Божого, приємного і світлого вигляду, який станув перед ним, маючи на голові білий клобук, на взір чернечого уставу. Отож, вказуючи пальцем на свою голову, сказав він тихим голосом: «Василіє! Білий клобук, що його бачиш на моїй голові, походить з Риму. В давні часи християнський цар Константин спорудив його на пошану римського папи Сельвестра, щоб носив його; та Господь Вседержитель не дозволив, щоб так сталося, з-за обману нечесних латинян. А ти взавтра вийди поза це місто з добрим привітом і зустрінь післаного від патріярха єпископа з скринькою, в якій є подібний білий клобук на золотому підносі і прийми його з пошаною. Цей білий клобук, що унаявнює світле тридневне воскресіння, сьогодні нехай буде на твоїй голові і буде настало на головах архиєпископів цього міста. А показав я тобі це передніше, щоб ти повірив і не засумнівся». І сказавши це — зник...

(Далі оповідається при прибуття білого клобука до Новгороду і його привітання архиєпископом Василієм та всім народом Новгороду).

«...А архиєпископ Василій вийняв із скриньки білий клобук і побачив, що він такий самий, як той, що його бачив на голові ангела вві сні, і поцілував його люб'язно. І в тому часі почувся з церковної подобици господньої ікони великий голос: Святе — Святим! І, за хвилину прийшов втретє голос: На многі літа, Владико! І як почув архиєпископ і всі присутні ці голоси, спов-

нилися всі і страху, і радості, і заспівали: Господи, помилуй! І наказав архієпископ мовчанку всім, що були присутні в храмі та й розповів їм ангельське явлення і переповів слова про святий клобук, все за чергою, як сказав йому святий ангел ніччю, в видінні. І подякувавши Богові, вийшов в тому клобуці з своєї церкви, а піддячі в священних ризах ішли процесійно з свічами і піснями: і було це прегарне і шанобливе видовище. А парід тиснувся і радів, і дивився, і подивляв, глядячи на святительську голову.

«І так-то, діянням і благодаттю Господа нашого Ісуса Христа і з благословення святішого Філотея, царгородського патріярха, поставлено білий клобук на головах архієпископів Великого Новгород... а потім з різних городів і царств приходили люди в Великий Новгород і, як на яке дивне чудо, дивилися, бачивши архієпископа як виступав у білому клобуці, і подивляли та розказували про це в усіх царствах і країнах.

«А спорудив цей святий клобук благочесний перший християнський цар Константин блаженному папі Сильвестрові в році 5805-ім. Ось такі записки про святий білий клобук, аж до сьогодні».

(Виписано за текстом: «Хрестоматия по древней русской литературе XI-XVII веков, сост. Н.Г. Гудзий, Москва 1952, стор. 244-253, виданим в Г. Кушелев-Безбородко, Памятники старинной русской литературы. Вып. I).

* * *

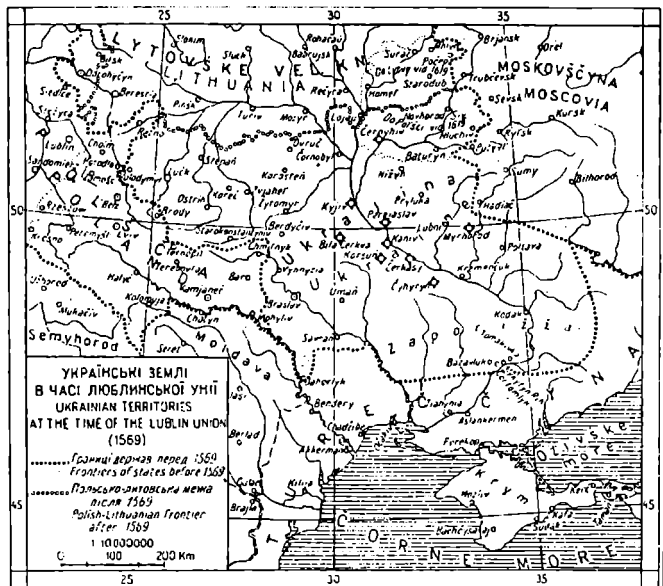
Ця «Повість про новгородський білий клобук», записана правдоподібно коло 1490 року новгородським поміщиком архієпископа Геннадія, характеризує дуже добре думки тодішньої Московської Церкви, яка — вивільнившись від залежності від Києва та підкоривши собі політично-церковно Великий Новгород, — почала плекати великі месіяністичні ідеї про «Москву — третій Рим», як переємника Старого та Нового Риму, впливаючи свої політичні і церковні амбіції і посягання

навіть у віковічні плянування Божого Провидіння, даючи цілий ряд «видінь» та толкувань.

Царська шапка Мономаха на голові Московських царів та білий клубок на голові Московських патріархів — це зовнішні символи московської політичної і церковної експансії на завоювання світу, і колись, і навіть сьогодні, коли ці пляни перебрала на свої прапори червона Москва Леніна, визнавши важливою і актуальною теорію-легенду про «Москву — третій Рим», навіть у радянській і комуністичній, і атеїстичній дійсності.

Подаємо ж цей виняток отут, у третьому томі наших радіолекцій, бо постання цієї легенди датується саме часом упадку Візантії (1453), та великих плянів Івана III і Івана IV, московських царів, які відбилися на історії Української Церкви XV-XVI століть, про які мова в цій нашій книзі. В світлі ідей-думок легенди про «білий клубок» пояснюються історіософічно багато явищ історичного літописання.

Українські землі в XVI ст. (EV - 2, ст. 434)

«З ЛІТОПІСУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ»

101. - ЗМАГАННЯ ЗА ЄДНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Ціле XIV-те століття історії Української Церкви стоїть під знам'ям більш чи менш інтенсивного, більш чи менш успішного змагання за збереження єдності Київської Митрополії, чи — послідовно — за розбиття цієї єдності. Це явище покривається частково з такою ж історією політичного і народного життя в просторі давньої Київської Княжої Держави, в якому збувається виразний процес дисгрегації.

В тринадцятому столітті в цей державний і етнічний простір нестримне вникають — засобами насилля і засобами мирними — три нові державотворчі сили: Московщина, Литва і Польща, кожна іншим титулом і методами. Москва починає нове збирання державної спадщини Рюриковичів довкола нового центра — Москви. Литва, перебравши — за династично-родовими засадами — частину цієї ж спадщини Рюриковичів, просувається все далі на схід і південь, по артерії Дніпра і в напрямі Чорного моря. Польща входить у цей простір по лінії своєї імперіялістичної політики останніх П'ястів та перших Ягайлонів, шукаючи тут також свого життєвого простору, внаслідок відтискування її з заходу на схід напором німецької політичної сили. У 1340-му році впадо їй останнє забороло української княжої державності — Галицько-Волинська Держава. Наслідки не дали на себе довго ждати і в ділянці церковній, а зго-

дом і культурній. Ці нові державні сили в тому просторі стояли за тактичний розподіл і простору, і влади київських митрополитів, зосередженої довгі часи в Києві, політичному осередку українських земель.

Одночасно з цими невідхильними процесами одним партнером, який стояв за збереження цієї церковної єдності, стала Візантія, яка однак на довшу мету мусіла програти цю справу. Очевидно, зацікавлення Візантії збереженням єдності Київської Митрополії не мало на меті українських церковних інтересів, але свої власні. Йшлося тут про збереження цього велитенського простору, тієї найбільшої митрополії в системі візантійського патріархату під владою і впливами візантійських патріархів, а з цим — і цісарів. На основі давньої теорії про єдність Церкви і імперії, Візантія уважала себе одним з двох центрів християнства, і то Богом даним, за теорією «другого, Нового Риму». Тож для Візантії було далеко вигідніше мати діло з однією людиною-митрополитом, ніж з трьома окремими митрополитами; було Візантії далеко легше вдержати привілей посылати на цю однуку митрополію одного митрополита-грека, ніж трьох митрополитів, на три різні митрополії. Звідси й походять у тому часі змагання Візантії за втримання єдності Київської Митрополії, якій вона приклала і офіційний титул «всієї Русі»; його завжди твердо держалася, хоч на місці факти стверджували зовсім відмінну ситуацію, яка не виправдувала титулу «всієї Русі». Більше того, коли ситуація ставала драматична та некорисна для Візантії, вона старалася прикласти цей титул тому чи іншому кандидатуві в митрополити, з завданням здійснити його своєю діяльністю, чи через переємство і спадкоємство.

Ця епоха тривала повних 150 літ, аж до падіння Візантійської імперії в 1453-му році під натиском турків. Все ж вона тривала, незважаючи на зміну осіб чи династій, бо якорилася не на поглядах одиниць, а на свою основу в політичній доктрині і держави, і патріархату. Головними цілями її було: виграти на часі, перетрива-

ти лихоліття та дочекатися корисної для себе реставрації давнього стану й надвлади. Для досягнення тієї цілі вона не гребувала жодними найрізноманітнішими засобами: дипломатією, поступками, хитруванням, заграванням на розбіжності інтересів держав і осіб, використовуючи для цього навіть і звичайну людську амбіцію та прагнення за владу та її поширення.

Одночасно Візантія була приречена на невдачу: їй бракувало відповідної бази для своєї об'єднувальної політики, яку вона сама знищила. Ціла її дотогочасна церковна адміністративна практика ґрунтувалася на засаді сумісності кордонів держав і кордонів церковних провінцій чи митрополій. І доки в східноєвропейському просторі ця сумісність зосереджувалася довкола Кієва, візантійська доктрина мала легкі успіхи. Але коли тут, — унаслідок історичних і політичних, і етнічних процесів — виникло кілька різних кордонів, Візантія у своїй політиці втратила ґрунт під ногами, і то завдяки нею самою встановленим засадам. Тому, послідовно, треба було їй погодитися з фактом та підтвердити розподіл митрополії за кордонами держав, чого — очевидно з вулжчих інтересів вона не могла і не бажала добровільно зробити. А втім, вона поступалась у цьому тільки під напором сили, як, наприклад, у Болгарії чи згодом у Сербії, де постали навіть окремі патріярхати, в кордонах державної потуги.

В східноєвропейському просторі ніколи не прийшло до такого добровільного погодження Візантії з фактом; хоч факт переважив, то не мав він ніколи з боку Візантії якогось канонічного і правного схвалення. Звичайно, Візантія, і її влада, впала й від того простору була відмежована втручанням Туреччини. Наслідком того Москва могла спокійно піднести претензії до самостійности, а навіть і до спадку візантійської політики й доктрини взагалі, під гаслом «третього Риму». Та це вже часи, про які доведеться нам говорити згодом.

У XIV-му ж віці ми бачимо довгі періоди хитань, успіхів і неуспіхів, з одного і з другого боку. Виявом

цього складного процесу є виникання, касування, а то й відновлювання митрополій Галицької і Литовської; складання з уряду митрополитів, чи назначування їх на цілком інші престולי тощо. Тут діяв і політичний натиск московських, польських і литовських князів, і візантійські поступки, іноді ж чисто фінансова справа чи політична угода.

Та все ж таки Візантія навіть усіма тими засобами не здолала досягти намічених користей, але вся ота акція вийшла остаточно на користь Московщини і вона спершу заманила до себе київського митрополита, згодом намагалася поширити його владу і на Литву, і на Польську державу, щоб урешті перебрати від Візантії і патріархат, і царат, а й провід східного православ'я, принаймі фактично, як уже не церковно-правним порядком.

Ось декілька відміток до цієї крутої політики візантійських патріархів між роками 1305-1375.

Поступившись в 1301-му році вимогам галицького князя Юрія I і дозволивши на оснування окремої митрополії в Галицько-Волинській Державі, вже чотири роки згодом, в 1305 році, по смерті першого митрополита Ніфонта, візантійський патріарх висвячує нового кандидата на митрополита Галицького Петра Ратенського, не на цей престол, але на митрополита всієї Русі, тобто Київського. Тож Петро вибирає радше Київ, ніж Галич, а для легшого урядування переходить навіть до Москви, звідкіля управляє митрополією. Галицькі князі, правда, визнають Петрову владу, як своєї людини та свого кандидата, але Візантія після його смерті зразу надсилає на спорожнене місце свою людину — митрополита Теогноста. Так ото Галичина знову підносить право на окремішнього митрополита, до чого долучується вже тоді і Литва, вимагаючи митрополита для своїх володінь, тим більше, що київська територія поступово переходить під її політичну владу. Якийсь час і одним, і другим вдається мати в себе своїх митрополитів, та це триває лише кілька років, поки митрополит Теогност, з благословення Візантії та за підтримкою московського

князя не візьме влади в свої руки, яку згодом передасть у руки свого наступника — митрополита Олексія. Цьому спротивилася Литва: князь Ольгерд, після завязаного спору, виміг номінацію нового литовського митрополита в 1354-му році. Тим часом у Галичі було скасовано Галицьку митрополію (1347) на вимогу Теодосія й з-за незацікавленості польської окупантської влади в цій справі, яка, може, вже тоді мріяла про латинізацію українського християнства взагалі. На кінець, в 1370-их роках, і Литва, і Польща, з одного боку, зажадали відновлення Галицької митрополії й обсадження Литовської митрополії з другого боку, погрожуючи переведенням українських і білоруських християн на латинський обряд, в випадку невислухання домагання. Тож Візантія була примушена поступитись і вислати в цей простір окрему комісію для поладнання спорів та встановлення ладу. Душею цієї патріяршої комісії був сербин Кипріян, який на протязі тридцяти років входить в історію Української Церкви як головний борець за єдність Київської митрополії в давніх її кордонах, очевидно, в своїй власній особі; згодом, після двадцяти років часткових успіхів-неуспіхів, він остаточно добивається свого, стаючи в 1392-1407-ому роках єдиним митрополитом східної Європи, без огляду на політичні кордони. Та про це в наступній нашій лекції.

Український парід у поході (Тиктор, ст. 270)

102. - ДОБА МИТРОПОЛИТА КИПРІЯНА: ПЕРШІ РОКИ

На рішучу вимогу литовського князя Ольгерда, щоб дати йому власного митрополита на Литві, патріярх Філофей вислав в східну Європу окрему делегацію, в якій склад увіходив його синкел — Йосиф та сербський чернець Кипріян. Ціллю посольства було: дослідити непорозуміння між князем Ольгердом і митрополитом Олексієм і погодити спір, щоб таким чином унеможливити домагання Литви на окрему митрополію. Та, прибувши на місце, делегати відразу збагнули, що спору поладнати не можна й треба буде поступитися Ольгердові, який мав великі претенсії політичного характеру, і стояв в опозиції і до Польщі, якій завидував, і до Москви, з якою мав політичні спори, зокрема в справі тверського князівства. Але Кипріян здобув собі прихильність Ольгерда і він запропонував його на митрополита Литовського. На основі неприхильної інформації константинопільських послів і погроз Ольгерда, що звернеться в цій справі до Риму, патріярх висвятив Кипріяна на Литовську митрополію, даючи йому одночасно право наступства до митрополиті Олексії на всю Русь, тобто титул давньої Київської митрополії. Ольгерд був задоволений розв'язкою, яка влещувала його честилюбство, а Візантія — другою її частиною, тобто спадкоємством Кипріяна на митрополії Олексія. Кошти такої розв'язки покривав Кипріян: йому треба було терпеливо дождити смерті Олексія, щоб мати в своїх руках Київську і Литовську митрополію. Це був рік 1376, а в наступному році митрополит Олексій помер, і справа знову станула руба, тим разом навпаки: Москва мала

прийняти Литовського митрополита Кипріяна. Це викликало її відкритий спротив, з чого виник заколот, який неможливив наступство Кипріяна.

1. *Смерть митрополита Олексія.* — Троїцький літопис записує під роком 1377-им ось що: «Того року, в німі, дня 12 лютого, в п'ятницю вранці, помер Олексій, митрополит усієї Русі, в глибокій старості, будучи митрополитом років 24». Олексій був литовським боярином, руського роду. Літопис описує докладно його батьків, народження, хрищення, на якому названо його Семенов; двадцятилітнім юнаком іде він у монастир, приймаючи ім'я Олексія. Ченцем живе років 40, здобуваючи собі пошану і признання. Князь Симон Іванович і митрополит Теогност полюбили його, тим-то найперше призначили наступником на митрополію, а тоді й висвятили на єпископа. В 1354 році, не без труднощів, дістав Олексій благословення патріярха Філотея. Літопис відзначає його діла і життя за 24 роки митрополитування; з багатьох єпископів, яких він в тому часі поставив, згадується тільки Григорія Чернігівського на Українських землях. Помер він на 85-му році життя і його поховано в олтарі церкви св. Михаїла в Москві. Отак митрополія стала спорожненою на ділі, а правно перейшла на Литовського митрополита Кипріяна.

2. *Кандидатура Михайла-Митяя.* — Та на перешкоди Кипріяновому наступству стала нова і нежданна особа Митяя, якого підтримав московський князь Дмитрій Іванович Донський. Вже за життя Олексія князь Дмитрій наполягав на тому, щоб митрополит Олексій благословив Митяя на свого наступника, але Олексій відхилив цю справу й помер, так і не поблагословивши Митяя, може, непевний був щодо його гідности. Насправді, літописець записує, що ніхто не знав, звідки він походив та де здобув собі всі митрополічі відзнаки, якими почав зразу по смерті Олексія чванитися. Ось що записує про нього Троїцький літопис: «Після смерті Олексія на його місце і достоїнство поступив якийсь архимандрит Михаїл, названий Митяй, не знати звідки;

він зодягнувся в митрополичі відзнаки: білий клобук і мантию... і печать і палицю митрополичу, одним словом сам себе поставив у митрополити..., а всі ремствували на нього, що поважився без патріяршого благословення на таку гідність і проживав у митрополичій палаті й ходив в митрополичих одежах, і забрав митрополичу касу, і ризницю, і митрополичі бояри йому асистували, а слуги митрополичі слугували: і робив все те, що належить до митрополитів, і володів усім: почав виступати проти ченців й ігуменів, а єпископи та пресвітери нарікали на нього, кажучи: «воля Божа». На основі пізніших дослідів, було встановлено про його походження ось що: «Митяй був коломенським священником, не малого росту, високий тілом, плечистий, широкобородий, вимовний, мав добрий і визначний голос... умів гарно читати, співати, писати, був начитаний, знавець священничого діла і визначний в усьому; і з-за цього вибрав його великий князь у священничий сан і в печатники. Був Митяй духовним провідником князеві та всім старшим боярам і воднораз канцлером великого князя; проживши багато літ на такому пості... — після смерті Спаського архимандрита Непейця — на першому місці пом'янули Митяя на Спаського архимандрита, а й великий князь згодився на це, і було його прийнято, скоро його пострижею в ченці, і нашвидкуруч перенесено його до св. спаса... І перебув він на Святоспаській архимандрії два роки, а після смерті митрополита Олексія, покинув архимандрію за дозволенням великого князя, і наставився ца вищий сан і на високий ступінь настоятельства; отож подався він на митрополичий двір і там проживав, виконуючи митрополичу владу в усій митрополії; з священників збирав данину, соборну і родину, оплати і платні, і належності митрополичі, все це він побирав, приготовляючись на митрополію, і збирався іти в Константинопіль. Але ще перед тим, заки йти в Константинопіль, він забажав єпископських свячень, без участі руського митрополита». Переконавши князя, що це можливо за старими церковними канонами,

був скликаний синод єпископів, і ніхто не відважився йому спротивитися, за виїмком єпископа суздальського Дениса, який заперечив князеві. Затія не повелася, а Митий уважав собі це за зневагу. Почалися непорозуміння між Митяєм і Денисом, який заперечував його владу в митрополії. Після півторарічного непорозуміння, Денис суздальський відкликався в Константинопіль, але його силою притримано в Московщині. Аж на поруку самого князя його випущено з-під нагляду, і він утік в Константинопіль.

Тим часом Митяй, приготівляючися до поїздки в Константинопіль, почав готувати відповідну документацію. А що, як каже літопис, «великий князь любив Митяя і шанував, і ласкаво його вислухував», то на його прохання він дав йому відповідний лист із своєю печаткою, який Митяй міг, в потрібі, виповнити і виписати за своєю потребою чи вподобанням, навіть як наказ на виплату гроша з княжої каси. З таким листом вибрався він у дорогу до Константинополя, супроводжений князем, боярами, єпископами і архимандритами й ігуменами та численним духовенством і людом. Літопис записує імена цілого ряду духовних і світських людей, які супроводили Митяя: архимандрити, ігумени, протопопи, крилошани, бояри, перекладачі; з собою взято і митрополичу касу і ризницю. Пройшовши зайняті татарами райони, вони наблизились до Озівського моря, де всіли на корабель, що йшов на Константинопіль. Але тут, недалеко Константинополя, скоїлося нещастя: Митий захорував і помер таки на морі. Його покладено в менше судно й відвезено до Галацу і тут його поховано. Так скінчилися амбітні пляни княжого улюбленця і ставленника в митрополити — Михаїла-Митяя. А між членами посольства настав заколот і спори за вибір нового кандидата. Думки поділилися між двома кандидатами: Іваном, архимандритом Петровським з Москви, і Піменом, архимандритом Переяславським, двома учасниками посольства.

3. *Нові кандидати в митрополити.* — Поховавши Митяя в Галацу, на передмісті Константинополя, як про це пише літопис: «Виникла між ними велика суматоха і непорозуміння, і були між ними різні думки: одні хотіли Івана в митрополити, а другі — Пімена. І після довгих міркувань, думка бояр перехилилася в бік Пімена, Івана ж відкинули..., а згодом закували його в кайдани, бо не був однодушним з Піменом. А Пімен, переглядаючи Митяєву ризницю і скарбницю, знайшов там вище згаданий лист великого князя з печаттю, незаписаний, і, порадившись з своїми однодумцями, виписав на цьому листі грамоту такого змісту: «Від великого князя руського — цареві і патріярхові. Я послав до вас Пімена, поставте його в митрополити, бо я його одного вибрав на Русь, а крім нього не знайшов нікого іншого». Отут і починається довга історія Пімена, митрополита, яка заступила шлях Кипріянові до Київської митрополії і «всієї Русі» на довгі роки. А почалась вона із звичайної фальшивки та дипломатичного трюка і державної політики. Не бажаючи однак, щоб їхня подорож, після великих трудів, стала безуспішною, духовні і світські члени митрополичої валки спричинили багато труду своїм наступникам. Ще довго різним посольствам довелося їздити в Константинопіль, поки здолали розв'язати цього вузла, а клубка так і не розмотано. На кінці його ж знаходився завжди один і той же — митрополит Кипріян.

103. - ТРИ МИТРОПОЛИТИ НА ОДНОМУ ПРЕСТОЛІ (1380-1388)

Митрополит Олексій, вмираючи 1377-го року, в мінці лютому, залишив своїм наступникам нелегку спадщину. Хоча правно ця справа видавалася легкою, бо константинопільська патріархія визнала наступство по Олексію за Литовським митрополитом Кипріяном, то дієвність була далекою від правного стану митрополії. Московський князь Дмитрій Іванович Донський не бажав собі, з політичних причин, «литовського» митрополита, але підготовляв свого власного, і то вже за життя Олексія. Тим кандидатом був Михайло, прозваний Митяй, який майже після дворічного адміністрування митрополії, десь під кінець 1379-го року подався в Константинопіль по висвяту в митрополити. Про нього ми вже говорили в попередній нашій лекції. Це був кандидат, про якого Троїцький літопис віднотував таке: «Всі єпископи, ігумени, пресвітери, ченці й священники не бажали собі його на митрополита, а лиш один князь бажав його, і на оту княжу любов він і надіявся... А всі єпископи, і пресвітери, і священники просили Бога, щоб не допустив Митяя стати митрополитом, що і сталося: послухав Бог свій люд і не дозволив йому стати пастирем і митрополитом на Русі». Справді, в дорозі до Царгороду, вже майже в пристані, Митяй нагло помер та був похований в Галацу, на передмістях Константинополя, а його посольство вибрало з-поміж себе нового кандидата, — архимандрита Переяславського, якому патріарх Ніль дав митрополічє свячення.

В Константинополі були свідомі того, що митрополія правно належить Кипріянові: така була думка патрі-

яршого синоду. Та Пімен і товариші висунули інші аргументи: здогадну княжу номінацію, яку вони підробили на ім'я Пімена, й хабарі, на які вони навіть помітно задовжились різними позиками в Константинополі. Мабуть був тоді в Константинополі Кипріян і обороняв свої права, але вкінці патріярший синод вирішив: «Чи Русичі правду кажуть, а чи не правду, ми не знаємо, проте ми самі творимо і діємо правно», і, як записує літописець: «патріярх Ніль поставив Пімена митрополитом на Русь», а за Кипріяном залишено тільки те, що він посідав — Литовську митрополію.

Та програвши справу в Константинополі, Кипріян не стратив надії і боротьби за своє право не занехав. Він випередив Пімена, і подався мерщій в Москву, де повідомив князя Дмитрія Донського про події в Константинополі і поведінку його посольства, а зокрема Пімена. Звичайно, князь був невдоволений таким оборотом справи. Крім втрати свого улюбленця Митяя, його обурило поведінка посольства, і він вирішив прийняти на митрополита Кипріяна. Ще перед поворотом Пімена, який припізнявся з поворотом, відбувся на Вознесіння торжественний в'їзд Кипріяна в Москву: «князь прийняв його з великою шаною, почестями, з любов'ю і вірою», як записує літописець. І коли сім місяців згодом Пімен вирушив з Константинополя на Русь, то там ждали його великі неприємності: в Коломиї його арештували, відібрали в нього все майно, службу і почет розпустили кого куди, а з нього самого зняли білий митрополичий клобук і присудили на вигнання, віддавши його під сторожу боярина Івана Чуриловича, який доставив його етапами подалі від Москви, і остаточно він опинився в Тверщині.

Та митрополитові Кипріянові й цим разом не вдалося досягти бажаного: прийшли тяжкі роки визвольної війни з татарами. Після початкового успіху на Куликовому полі над Доном над татарським полководцем Мамаєм, реакція татар проти Дмитра Донського була нещадна: Москву було спалено, а за нею окупова-

но ряд міст і територій. Тож Дмитро і Кипріян мусіли опустити zagrożені території. Кипріян подався на південний захід, до Києва, шукати захисту й надійніших опікунів. В ці часи лихоліття і відсутности Кипріяна, митрополит Пімен знову починає здобувати на Московщині нові позиції в свою користь, і навіть висвячує Сарайського єпископа Саву. Фактично Пімен почав управляти північною московською частиною Київської Митрополії, мабуть, з дозволу князя Дмитра Івановича Донського, який був невдоволений з Кипріяна, з-за його стосунків з тверським князем.

Та десь під кінець 1382-го року повернувся на Суздальщину з Константинополя єпископ Денис, який кілька років передніше мусів утікати за кордон перед помістю Митяя, за свою опозицію проти його кандидатури. Живши довгий час у Константинополі, Денис виведнав у патріярха Ніла титул архієпископії для города Суздаля, для себе і своїх наступників, і повернувся в Московщину.

Щойно коли справи починали набирати кращих виглядів, в 1383-му році, почав Дмитро Донський обмірковувати упорядкування і церковних справ: треба було вирішити справу єдності митрополії і канонічности митрополитів — Пімена і Кипріяна. З доручення князя Дмитрія, архієпископ Денис Суздальський, разом з княжим духовником ігуменом Теодором, виїхали в Константинопіль у справах митрополії, як віднотовано в літописах. Цим разом їхав він туди як княжий кандидат на митрополію. Патріярх Ніл, вислухавши справу, поставив таки його самого на митрополита Київського, вже третього з черги. Він сподівався, що матиме перевагу і над Піменом, і над Кипріяном, коли покладатиметься на прихильність князя Дмитра Донського. Та не так сталось, як думалось і плянувалось.

Троїцький літопис записує під роком 1384-им ось що: «Цього року приїхав з Константинополя в Київ архієпископ Денис, якого поставлено в Константинополі митрополитом на Русь, і думав їхати з Києва в

Москву, бажаючи прийняти управу митрополії Русі. Але київський князь Володимир Ольгердович схопив його, кажучи: «Ти пішов по митрополію в Константинопіль без нашого доручення; і так проживав він у тюрмі, на вигнанні аж до своєї смерти». Історики здогадуються, що акція київського князя проти Дениса була не без впливу митрополита Кипріяна, за що його згодом покликано в Константинопіль на суд. Та цей суд не відбувся, бо ще того ж таки 1384-го року Денис помер у в'язниці, то ж і ця нова розв'язка непорозумінь не вдалася. Як і передніше, так і згодом за київську митрополію змагалися між собою Пімен і Кипріян.

Та Візантія не могла спокійно перенести цієї чергової невдачі своєї політики, і зимою 1384-85 року висилає на Русь двох митрополитів греків: Матея і Нікандра, разом з ігуменом Симановським, Теодором, підвищеним до рангу протоархимандрита. Вони мали простежити справу і Пімена, і Кипріяна. А й справді, після прослідження справи, Пімен і Кипріян були покликані на суд, і дня 9 травня 1385 року Пімен поплив Волгою на суд в Константинопіль, взявши з собою по дорозі ще й Ростовського ігумена Аврамія. Цим разом віз Пімен з собою, мабуть, і допорукаючи грамоти князя Дмитра Донського, який щораз більше відчужувався від Кипріяна, мірою наростання політичних непорозумінь з Литвою та литовськими князями на Українських Землях. Мабуть у Константинополі Пімен повнотою виграв справу, бо патріарх Ніл був ще прикро вражений на Кипріяна за його поведінку супроти Дениса в Києві, попереднього року. Пімен повернувся з Константинополя, мавши підтвердження на митрополію, бо вже в 1388-му році бачимо його знову на Русі, цим разом безпосередньо на митрополії Московській.

Вже дня 18 січня він святить в Москві архієпископа Новгородського Івана, в асисті єпископів смоленського, рязанського, сарайського і звенигородського, а дня 15 серпня, в Володимирі над Клязмою, висвячує єпископа рязанського Теогноста, в присутності великого

князя Дмитрія Донського. Та вже наступного року, по приїзді в Москву грецького митрополита Теогноста за милостинею, Пімен несподівано виїжджає в Константинопіль, не повідомивши навіть князя Дмитрія. Ще була третя і остання його подорож до Константинополя, де він і помер того ж таки року, і де був похований. А незабаром, у травні, помер і князь Дмитрій Донський. Так з 1390-им роком Кипріян знову залишається єдиним митрополитом в східній Європі, і цим разом досягає своєї цілі: стає безапелляційним митрополитом Київським і всієї Русі, в давніх кордонах Київської митрополії, об'єднавши в своїй особі і Галицьку, і Литовську митрополії. Та про це в наступній нашій лекції.

З сандомирського стінопису (Тиктор, ст. 379)

104. - КИПРІЯН — МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

Після 14-ох років наполегливих змагань, Кипріян митрополит Литовський, за наступством же — митрополит Київський, міг нарешті в 1390-му році прийняти повне управління своєї митрополії — Київської і всієї Русі, а кілька років згодом також єпархій Галицької митрополії. Це був тріумф його витривалості і терпеливості, наполегливих змагань, але й наслідок великих політичних перемін у цьому просторі: в Московщині, Литві, Польщі й Україні.

В 1386 році Ягайло Ольгердович приймає владу в *Польщі*, на основі персональної унії між двома державами: Польщею і Литвою; в 1392-му *на Литві* володіє Витовт Кейстутович, який ще далі поширює політичні впливи Литви на Українські Землі; в *Московщині*, по смерті Дмитрія Івановича Донського, на довгі десятиліття приходить до влади Василій I Дмитрійович; в Візантії, з 1391-го року, на протязі 35 літ приходить до влади Мануїл II Палеолог, а з ним і нові патріярхи, з новими поглядами на церковні справи в східній Європі, зокрема ж Антін IV і Матвій I. Всі ці зміни спричинилися і до особистого успіху митрополита Кипріяна на церковному полі, хоч українське політичне життя щораз більше розпливається в польській, литовській і московській дійсності, входячи, по волі чи неволі, в політичне і культурне життя нових сил. Це часи Литовсько-Руської Державности, напередодні Городельської Унії, яка перехилить рівновагу сил на бік Польщі.

Рівночасно з цим приходять і до основної реорганізації церковних справ Київської митрополії, відповідно до нових обставин. Це проявляється вже і в самому акті настання в Москві на київський престіл митрополита Кипріяна в 1390 році. Про це ось що записує Ірвіцький літопис під 1390-им роком:

«В літо 1390-те митрополит Кипріян прибув з Царгороду на Русь, а з ним прибули разом і два митрополити греки: Матвій Адріанонопільський і Нікандр, митрополит Гаанський, також і Теодор, єпископ ростовський, Евфрозин, єпископ суздальський, Михайло, єпископ смоленський, Ісакій, єпископ чернігівський, і Єремій-гречин, єпископ рязанський. Кипріян прибув на свою митрополію з Києва в великий піст, на хрестопоклонній неділі. А великий князь Василій Дмитрійович стрічав його з своєю матір'ю і з великою княгинею, з братією та з боярами, і з усіма християнами на Котлі, і прийняв його з великими почестями. Митрополит взяв на себе ризу в святого Миколи старого, та ввійшов у город до церкви св. Богородиці, випереджений прецесійними хрестами, та й засів на своєму престолі; і була в тому городі велика радість. Тоді й усі єпископи прийняли (урядово) кожний свою єпископію. Скажу: цей митрополит Кипріян прийшов із Києва та засів у Москві на своїй митрополії; на ростовську єпископію — архієпископ Теодор, а на суздальську єпископію — єпископ Евфрозин; на Рязань — єпископ Єремій, а на Чернігів — єпископ Ілля; на Брянськ — єпископ Ісаакій, а Теодос став єпископом у Турові — всі ці єпископи прийняли кожний свою єпархію». Подібні торжества повторилися небагато і в інших головних містах: у Твері і в Новгороді Великому: це було оновлення церковного правопорядку в Московщині, після 14-ох років хаосу, і ці торжества служили для того, щоб вчинити незатерте враження серед духовенства і вірних. З цією, мабуть, метою прибули з Константинополя також згадані два митрополити-греки: Матвій і Нікандр.

Тверська врочистість мала також і конкретне завдання: настанлення нового єпископа, на місце відсуненого від управління єпископа Євтимія. Ось що записує літописець про відвідини митрополита в городі Твері, того ж самого 1390-го року:

«Того ж літа великий князь Михайло Олександрович покликав митрополита Кипріяна до Твері; і виїхав митрополит до Твері по Петрі, а з ним оба митрополити-греки: Матвій і Нікандр, і владика смоленський. Внук же великого князя, Олександр, стрінув його на тридцятій верстві від города з боярами, з великим торжеством; а на другий день, старший син великого князя — князь Іван, стрінув його на двадцятій верстві від города, разом з боярами і з великим шануванням; а в суботу, по вечірні, сам великий князь стрінув митрополита з боярами п'ять верст від города, на Починці; і вийшов митрополит назустріч князеві з великим торжеством, далеко від шатра, і благословив митрополит великого князя та привітався з ним люб'язно, та й сіли вони й довго розмовляли про духовні потреби. А в неділю ранком зустрів великий князь митрополита в Перемері, з своїми дітьми і з братаничами та й з боярами, і ввійшли в город; назустріч їм вийшли з хрестами перед Володимирськими воротами, в церкві св. мученика Юрія, та цілували чесні хрести й ікону Пречистої Божої Матері; а митрополит, одягнувшись у святительські ризи, зачав молебень до Спасителя і його пречистої Матері; а коли ввійшли в церкву Спаса, звелів приготувати агнця і відслужив святу Літургію. А по святій Літургії митрополит був запрошений великим князем на пир: з його братією, і з митрополитами, з владиками і боярами, з ченцями і з усіма його слугами; і було торжество упродовж трьох днів, з великими подарунками; а на четвертий день зібралися до великого князя архимандрити, ігумени, пресвітери й дякони й увесь чин священницький і чернечий». Далі йде опис складання з уряду єпископа тверського Євтимія, та призначення нового, в особі протодиякона Арсенія.

Та не такий успіх мав митрополит Кипріян у Великому Новгороді, де тоді панувала міщанська вольниця. Політичне положення між Москвою і Новгородом було напружене, тож це відбилася і на привітанні митрополита Кипріяна. Літопис подає ось що: «Того ж літа прибув митрополит Київський і всієї Русі, Кипріян, у Новгород Великий, де стрінули його процесійно з хрестами, а ввійшовши в город, призначили йому двір святого Івана Предтечі; в неділю пошанували його в Городці, з честю і численними дарами. А на другу неділю, по святій Літургії в святій Софії, митрополит узяв хрест і, вийшовши на амвон, почав навчати новгородських людей. Та вони не слухали його, але закривали собі вуха, не бажаючи повинуватись, як глухі аспиди, які замикають свої вуха, щоб не почути... і не хотіли його благословення; і відійшов він від них, а вони вдягнулися в клятву неначе в одержу... І від'їхав митрополит з города, не давши благословення ні їх єпископові, ні самим новгородянам». Щойно в 1393 році новгородяни підкорилися та просили в митрополита прощення, тож Кипріян примирився з архієпископом Новгородським і з Новгородом.

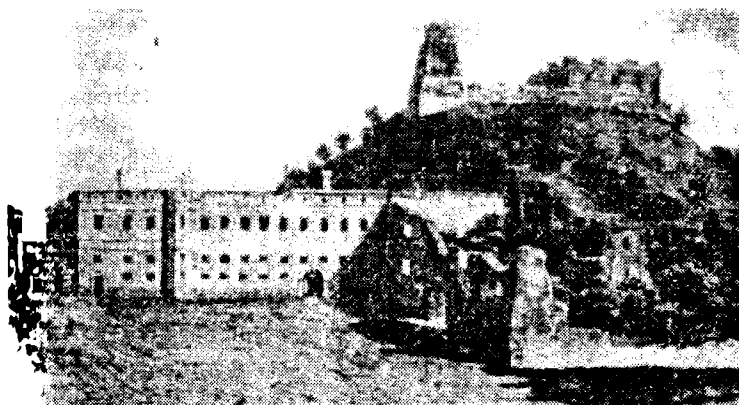
І управляв митрополит Кипріян митрополією Київською по всій її території, за виїмком Галицької землі, висвячуючи єпископів і ладнаючи всі церковні і духовні справи. Митрополит Кипріян дбав про встановлення й зберігання церковного правопорядку по єпархіях своєї розлогої митрополії, виконуючи кілька разів свою митрополічу суддівську владу стосовно єпископів: у Твері, Рязані, Новгороді, Луцьку та в інших містах.

Митрополит Кипріян був вмілий дипломат і завжди вдавалося йому здобути собі та своїй Церкві прихильність цивільної влади різних держав: Литви, Московщини, Польщі. Вмів він також зберегти за собою прихильність візантійських патріархів аж до своєї смерті.

Крім виконання стисло митрополитальної надвлади, займався Кипріян і місійним ділом серед поган, і

мав щастя христити в Москві трьох татарських мурзів. Літописи кілька разів записують також його візитацію західнопівденних єпархій своєї митрополії, зокрема ж у 1396 і 1405 роках. Під час візитації в 1396 році мав він переговори з князем Витовтом, а в 1405-му цілий тиждень відбувались наради між Кипріяном, Ягайлом і Витовтом в городі Милолюбі. Мабуть на ті роки треба поставити якісь його переговори в справі поєднання західної і східної Церков, у якому мав би був відіграти помітнішу роль польський король Ягайло. Та, імовірно, йшлося радше про приєднання собі Ягайла, щоб могли поширити свою митрополічну владу також на Галичину, яка підлягала Ягайлові, та де в тих роках принаймні правно існувала ще окрема митрополія. Було, мабуть, ділом Кипріяна, що, після смерти Антонія Галицького в 1391 році, справа його наступника проволікалась і на дворі Ягайла, і в Візантії, і за час його митрополитування таки цілком загинула, а єпархії Галицької митрополії, хіба-що за вийнятком Перемишля і Галича, перейшли під владу Кипріяна, як видно з літописних записів. Справді, під роком 1405 в Троїцькім літописі подано ось що: «Того ж 1405 року митрополит Кипріян був у Литовській землі, і, будучи в Луцьку, настановив там священика Гоголя на єпископа володимирського. А співсвятителями при цьому були, спільно з митрополитом, єпископи холмський і луцький. Того ж таки року митрополит Кипріян скинув з владництва єпископа турівського, Антона, за наказом Витовта, віднявши йому єпископську гідність, його ризницю і білий його клобук, істочники ж і скрижалі (на його мантиї) казав відпороти; і перевів його з Турова в Москву, і посадив у келії Симоновського монастиря. Того ж літа великий князь Витовт поїхав до короля, а король Ягайло того ж року приїхав до Витовта, і з'їхалися вони в городі Милолюбі, а з ними й митрополит Кипріян, і провели спільно увесь один тиждень, і роз'їхалися». Які цілі мав цей милолюбівський з'їзд такого високого стилю? — не знаємо Та не був це, очевидно, тільки

від політичний, бо розглядав він і церковні справи в Польщі і на Литві і тут можна б убачати вершок особистих досягнень Кипріяна як митрополита; з яких він, на жаль, вже не міг скористати, бо найближчого року посени його не стало між живими.

Княжий замок у Вільні (*Лужн., ст. 150*)

105. - ДУХОВНЕ ЗАВІЩАННЯ МИТРОПОЛИТА КИПРІЯНА

В 1406 році, дня 26 серпня, митрополит Кипріян висвятив у Москві нового єпископа на коломенську єпархію в особі архимандрита Симонівського монастиря — Ларивона. Це був передостанній акт його митрополичого правління. Два тижні згодом висвятив він ще одного єпископа на суздальську єпархію — Митрофана, хоч важко вже хворів. На старі літа Кипріян залюбки перебував на селі Голенищево біля Москви, де дня 16 вересня він помер, будши митрополитом 30 років, без двох з половиною місяців, як відмічає літописець.

На старші літа свого святительства, після стількох років різних труднощів і боротьби за свою митрополію, він почав щораз частіше шукати самоти, щоб готуватися на смерть та викінчити свої незавершені писання. Побудувавши собі в Голенищеві Трьох-Святительську церкву, він часто приїжджав туди, щоб там у спокої віддаватися своїй письменницькій праці. Бо, як каже літописець, «було це місце тихе, супокійне і тихомирне» — там він і занедужав.

Ховали Кипріяна в Москві торжественно і всенароднє. Завпокійні моління служили «єпископи Григорій Ростовський, Митрофан Суздальський і Лаврентій Коломенський», з яких два останні були свячені Кипріяном уже в останніх днях його життя. Крім них взяло участь у похоронах багато архимандритів й ігуменів та «ввесь священницький збір». Поховали його в московській Богородичній церкві, в стіні з правого боку храму. В часі похорону літописець відмічає і записує незвичайну подію: читання духовного завіщання мит-

роноліта Кипріяна до цілого народу. Це завіщання — що збудило таку велику увагу літописців — було записане суцільно в літописі Троїцьким, з відповідним поясненням про його виготовлення. Своїм змістом воно має прекрасне свідчення і Кипріянові, й усій тодішній єрархії, та було згодом наслідуване наступниками. Тому не без користі буде, а й для характеристики того часу, прочитати його отут в українському перекладі.

Ось що пише літописець під роком 1406-им: «Чотири дні перед своєю смертю написав він прегарну і досі неману прощальну грамоту, на зразок прощення, тобто всім прощаючи і всіх благословляючи, і прохаючи від усіх прощення і благословення, якого вимагає життєва філософія і праведність. А вмираючи, наказав присутнім там єпископам і своїй службі, кажучи: «Коли вкладатимете мене в гріб, прочитайте цю грамоту прилюдно»; що їй сталося і що виконав ростовський єпископ Григорій, прочитавши її голосно всьому народові. В часі ж читання багато з присутніх розплакалися. А грамота ця була написана ось як:

«В ім'я святої і живоначальної Троїці. Я грішний і смиренний митрополит Кипріян, бачачи що найшла на мене старість, бо почав я впадати в часті й різні недуги, від яких і сьогодні страждаю, чоловіколюбно покараній Богом, заради моїх гріхів, і бачачи, що мої недуги збільшуються, як ніколи передше, і ні на що інше не вказують, як тільки на те, що надходить смерть і страшній суд Спасителя, добре подумавши, побачив я, що треба мені дати деякі потрібні заповіді та частково об'явити оцим письмом.

«Найперше ж визнаю святу Богом дану апостольську віру, і правдиву православну праведність, в святу Троїцю; а інші священні апостольські накази і передання святої Божої Церкви вважаю потрібним, за Божою ласкою, зберігати повнотою і непорушне, як воно написано було в моїй ісповіді віри, яку я передав тоді, коли був рукоположений у святителі, за звичаєм. А свяним і доброславним, і правовірним християнським ца-

рям, і тим, які відійшли з цього життя після мого па-
столення, і тим, які ще живуть, усім їм спільно даю в
Святім Дусі моє чистосердне прощення. А, крім них, і
святішим і вселенським патріярхам, які давніше помер-
ли та сьогодні живучим. Також і преосвященим митро-
политам, померлим, чи ще живим, віддаю звичайну
мою любов й кінцеве останнє цілування і прощення, та
й про це ж у них я прошу. А боголюбивому і христо-
любивому і в Святім Дусі возлюбленому синові моему
духовному, великому князеві всієї Русі — Василеві
Дмитрійовичу, даю мир і благословення, й останній по-
цілунок: йому, його матері, і його братам, і його княгині
і його дітям, з їхніми княгинями і дітьми. Також і всім
великим князям руським даю мир мій і благословення
і останній поцілунок, та й їхнім княгиням з їхніми дітьми.
Також і всім удільним князям з їх княгинями і з їхніми
дітьми залишаю мій мир і благословення.

«Також і боголюбивим єпископам, які знаходяться
в області нашої Церкви Київської митрополії, тим що
вже передніше померли і тим, що ще сьогодні живуть,
даю їм благословення, прощення і любов та цього ж
прошу я в них і для себе. Священим ченцям і всьому
священницькому чинові та всім, що слугують коло пре-
столю Господнього — усім їм даю прощення, благосло-
вення і любові.

«А благочестивим князям, великим і малим, і всім
іншим, що вже почили в наші часи — даю також моє
прощення і благословення, і молюся Господу Богу, щоб
простив їм усі їхні прогріхи, які вони, як люди, вчинили.
А боярам, великим і меншим, з їхніми жінками і з діть-
ми їх, та й усьому християнському люду залишаю мій
мир і благословення. Та й ченцям усім, на якому місці
вони не проживали б, і цілому церковному причтові
залишаю мій мир і благословення.

«І коли я на кого наклав був якусь кару чи клятву,
з-за якоїсь моєї неуважности, а чи й за дійсну провину,
і хтось з них — не отримавши розрішення — і помер,
та й коли я кого навчав, а він не послухав — усіх їх

уважаю в Святому Дусі за розрішених, прощених і благословлених, і молю чоловіколюбця Бога; щоб простив їм

«А коли отак я облічив літа мої, від того часу коли я був поставлений митрополитом, то начислив, я їх років тридцять, які сповняться дня 2-го прийдешнього грудня; отож, коли в тих довгих роках хто-небудь на мене ремствував, чи явно виступав проти мене, чи то з єпископського сану, чи з чернечого або священицького, або коли хтось і з мирського стану приєднався до них, а потім, роздумавшись, прийшов до мене й признався та й одержав прощення і розрішення, то такі були прощені і благословлені від того ж таки часу, і нехай Господь не зарахує їм того за гріх, але нехай відпустить це їм; а ті, що з стиду чи з забудьковатости, а чи з легкодухости, чи то боячись мене, чи з глупоти, а чи з запердіння в ворожій зненависті цього не вчинили, всі вони, чи то священики, чи ченці, а чи й миряни, чоловіки і жінки, нехай доступлять прощення і благословення, і нехай не зарахується їм цього в гріх; бо то моя справа, і проти мене вони провинилися, і до мене воно належить їх розрішити.

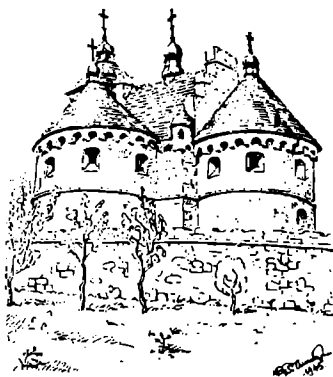
«А ті, що полюбили нас та виявляли нам свою прихильність, заради Господа, в наших потребах і в тяжких і різних наших подорожах, хто б вони не були ті християнські люди: вельможі, бояри, мужчини і жінки, нехай і вони будуть прощені і благословлені, і помилувані від Бога чоловіколюбця, і нехай Господь винагородить їх по бажаннях їх серця.

«А мій прожиток і дім святої Богородиці переказую в Святому Дусі улюбленому синові нашому князеві всієї Русі Василію Дмитрійовичу, нехай заопікується ними, а також моїх бояр, і моїх слуг, та й дружину мою молоду, від малого до великого, нехай пожаліє та заопікується ними.

«І мир, благодать, і прощення від Господа і Бога нашого Ісуса Христа з усіма вами і моє благословення. А писана ця грамота при церкві трьох Святителів, в два-

надцятий день, місяця вересня, індикта п'ятнадцятого, року 6915-го.

Отаке духовне завіщення залишив митрополит Кипріян своїм наступникам і вони згодом писали подібні прощальні грамоти. Ця духівниця митрополита Кипріяна являється коротким синтезом його життя і місії на Українських Землях, показником його глибокого смирення і християнського всепрощення. І коли на смертному ліжку прощав він усім, живим і померлим, то прощав він справді багато, все те, що сталося за 30 років його митрополитування, з яких майже половину прожив у гоніннях і всяких труднощах. Цими своїми трудами, і терпеливістю, однак, він досяг того, що міг передати своїм наступникам знову одну й об'єднану митрополію Київську, розкинену під трьома окупантами. Це було однак і останнє об'єднання того, що колись — в епоху слави Київської Держави — було одним і неподільним, і яке вже більше не повторилося.

Сутківська церква-твердиця 1476 р. (ЕУ - 2, ст. 805)

106. - МИТРОПОЛИТ ФОТІЙ І ОПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЄРАРХІЇ

По смерті митрополита Кипріяна, в 1406-му році, який дійсно об'єднав під своєю владою територію давньої Київської Митрополії, константинопільський патріарх Матей I прислав негайно на Русь зразу митрополита-грека Фотія (1408-1431), не питаючи думки ні в Москві, ні на Литві. Його ціллю було уникнути нових спорів, та перепинити дальший розклад і розбиття єдності Київської Митрополії. Та коли нового митрополита радо привітала Московщина, де він і на стало осів, Литовський князь Витовт мав до нового митрополита деякі застереження, а згодом він виступив рішуче проти нього. Втративши із смертю митрополита Кипріяна давнього свого кандидата і ставленника, Витовт, заразом по його смерті, вислав свого кандидата на митрополита — полоцького архієпископа Теодоса. Та Візантія не поступилась, і Теодосій повернувся ні з чим. Тому рад-не-рад Витовт мусів погодитися з фактом, вимігши на митрополиті Фотію, щоб він частіше навідувався на Українсько-Білоруські Землі та деякий час протягом року там і перебував. Фотій спочатку погодився на ці умови, але згодом почав їх занедбувати, викликаючи незадоволення Витовта і єрархії. Він тільки точно збирав різні податі та вивозив з Литовсько-Руської Держави церковні цінності в Москву. Після яких п'яти років така поведінка була вже цілком нестерпна, тож у 1414 році прийшло до гострого виступу проти Фотія і з боку Витовта, і з боку єрархії. Було скликано синод у Новгородку, де загально осуджено поведінку Фотія та послано до Константинополя прохання назначити на

Литву нового митрополита. Кандидатом, цим разом, вибрали свояка померлого митрополита Кипріяна — Григорія, названого Цамвлаком, і післали його в Константинопіль по свячення. Та Фотій і Московський князь Василій I поробили там відповідні заходи, щоб патріярх відкинув домагання Витовта і української єрархії. В тому посередничав та вирішував справу властиво константинопільський імператор Мануїл II-ий, який ще й був посвоячений з Москвою. Григорій Цамвлак вернувся ні з чим, тим-то справа ввійшла в стадію розриву. Витовт скликав новий синод єпископату, який постановив викласти справу рішуче і ясно: обвинувачуючи патріярха в симонії, в підкоренні імператорові, вказуючи на поведінку Фотія і стан Церкви, заявляючи також, що вони мають право поставити собі митрополита самостійно, на основі давніх церковних канонів, було вислано в Константинопіль нове посольство й поставлено ультимат, який визначено на 20 липня, а згодом продовжено до листопада 1415 року. Та відповіді не було, а особиста інтервенція Фотія в Витовта не вдалася; не міг-бо він уже спинити дальшого розвитку подій, тож на новому Синоді в Новгородку єпископат приступив до дії, висвячуючи на митрополита Григорія Цамвлака. І єпископи, і Витовт видали в цій справі окремі грамоти, де справи були ясно викладені й оправдані. Зміст тих грамот показує найкраще саму суть справи та її історію, тим-то їх зачитаємо суцільно в українському перекладі.

Синодальне послання українських єпископів з 1415 року. Ось його повний зміст: «Досконалий дар, що сходить від Отця світла, зійшов і на нас смиренних, і просвічені ним, ми знайшли утіху в багатьох наших журбах та в нашій окремій дбайливості про нашу матір — Церкву. Тому ми — смиренні єпископи Русі й співбрати в Святому Дусі: Теодос архієпископ Полоцький, Ісакій Чернігівський, Денис Луцький, Герасим Володимирський, Геласій Перемиський, Севастіян Смоленський, Харитон Холмський та Евтим Турівський — єпископи,

бачачи нашу Київську Церкву, яка є главою всієї Русі, як вона йде до занепаду з-за поведінки митрополита Фотія та й Христове стадо руйнується і йде на погибель, цим ми дуже турбувалися й сумували над цим, маючи пастиря тільки на слові, а не на ділі; бо він не жив при даній йому Богом церкві, ані не пас народу Божого, як годилось митрополитові, але, збираючи церковні прибутки — жив деінде, порушуючи отак старинні звичаї та притемнюючи славу Київського престолу.

«В отому-то нашому великому смутку милосерний Господь порушив серце великого князя Олександра, названого Витовтом, володаря Литви та багатьох Руських Земель, який — прогнавши Фотія — послав у Константинопіль до імператора і патріярха прохання настановити іншого митрополита, що був би відповідний правити народом Божим. Але з-за нечесного зиску, імператор Мануїл не бажав вислухати слушного прохання великого князя, тим-то цей побожний і благовірний князь Русієї Литви, Русі та інших областей скликав підданих собі всіх князів, бояр та шляхтичів, і з ними свобідно й одностгідно порозумівшись, в присутності архимандритів, ігуменів та побожних ченців і пресвітерів, розпочав синод у цьому городі Новгородку, в церкві Пресвятої Богородиці; а ми, призвавши Святого Духа і його ласкою, нам даною, вибрали і висвятили на митрополита святої Київської Церкви і всієї Русі — Григорія.

«А вчинили ми це тому, бо маємо апостольські канони, в яких сказано, що двох чи трьох єпископів можуть висвятити митрополита, й тому, що вже і предки наші подібне зробили за князювання великого князя Ізислава, коли-то — скликавши синод — канонічне поставили Клима митрополитом; а також і тому, що й єдинокрівні нам болгари та одномовні серби, зібравшись на собор, — вибрали собі свого Первоєрарха, уважаючи, що діють згідно з апостольськими канонами і переданнями. І первоєрарх сербський, вибраний місцевими єпископами, живе і досьогодні та має немало спис-

копів, хоч наша Русь, підчинена великому панові і князеві Витовтові, даліко більша від Сербії.

«Але пощо покликуватися на сербів і болгар? Нам цілковито вистачає апостольського передання. І благодать Святого Духа діє однаково в усіх православних єпископах; бо апостоли, поставлені Христом, висвятили собі своїх наступників, а ті інших, а інші ще інших наступних, і так благодать цього Святого Духа перейшла аж до нас смиренних. Звідси-то ми, як учні апостолів, маємо подібну владу підшукувати, досліджувати та скликати синоди, щоб батьківщині нашій дати і поставити гідного архипастиря, за Божим уподобанням; бо ми також обдаровані від Господа тією владою, за якою щонебудь зв'яжемо на землі — буде зв'язане і на небі, а що розв'яжемо на землі — буде розв'язане і на небесах.

«А якщо б хтось мовив, що з-за того, що ми собі самі обираємо митрополита, — ми відпадаємо від святої віри, то такий був би невіглас та нерозумний. Бо ми зберігаємо апостольські передання, приймаємо вирішення Святих Отців, визнаємо православіє, відсуджуємо всі ересі, а передусім засуджуємо і виклинаємо ересь симонії (перекупства), яка за злото і срібло продає дари Святого Духа. А рівно ж і святішого константинопільського патріярха шануємо як батька, а підчинених йому митрополитів і єпископів приймаємо в Господі за братів наших.

«Але ми не можемо терпіти насильної влади імператора в Церкві Божій, який не дозволяє святішому патріярхові вибирати іншого митрополита як тільки того, кого хоче і поручає імператор; з-за такого-то продається і купується дар Святого Духа; подібне-бо робив і його батько-імператор, і то вже за нашої пам'яті, з нашою Київською Церквою, коли на місце правного митрополита Кипріяна посилав нам якогось Пімена, Дениса й інших насильників, глядячи не на славу і благо Церкви, але на вагу золота чи срібла, спричинивши так багато заколотів, згіршення, ба навіть насильств, які гань-

бою заплямували Київський престол. З огляду на це, розваживши все як слід, ми вважали, що є справою негідною і несправедливою, щоб ми приймали таких митрополитів, що не по волі патріярха та священного синоду, але святопродажно поставляються людиною світською, імператором. Тому-то й ми зійшлися однодумне на цей наш синод та благодаттю, даною нам від Святого Духа, вибрали гідного архипастиря Руської Церкви, дня 15 листопада, в пам'ять святих мучеників Гурія, Самона і Авіва, року 1415-го.

«Отож ми, єпископи Київської митрополітальної Церкви, тебе — Фотія, колишнього митрополита всієї Русі, повідомляємо, що — хоч і бачили ми тебе завжди таким, що порушує апостольські передання та святі канони, — то однак ми терпіли тебе, як нашого первосвященника, дожидаючи твоєї поправи. Але, коли ми почули і побачили певний твій, і то доказаний, прогріх, який заслугує не тільки на скинення з уряду, але і на клятву, що, очевидно, не є тобі незнаним, коли питаєш свого сумління, хоч ми цього отут не об'являємо, бо не бажаємо кинути на тебе публічної ганьби, то ми вирішили та оцим заявляємо, що вже не вважаємо тебе за єпископа, відповідно до приписів канонів. А це є наше останнє до тебе писання» (Пелеш, I).

Отак, і з-за таких причин прийшло до розриву: Українська єрархія обстала за подоптану честь і славу Київської Митрополії й за благо Церкви. Та про дальші наслідки цього відважного кроку, скажемо в наступних лекціях.

Заставка з Часослова (ЕУ - 2, ст. 971)

107. - УНІВЕРСАЛ КНЯЗЯ ВИТОВТА В СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

В листопаді 1415 року, на синоді в Новгородку на Литві, українсько-білоруська єрархія розірвала зв'язки з своїм митрополитом Фотієм та вибрала собі нового митрополита Київського — Григорія, званого Цамвляком. Одночасно вона видала пояснення свого поступку та виправдала його перед народом і константинопільським патріярхом.

Одним з учасників цього синоду був і тодішній великий князь Литовський Витовт Кейстутович, який дав свою повну підтримку діянням єрархії. Більше того: він був чи не головним рушієм цього церковного акту. І він також, як володар країни, вважав за потрібне видати свій окремих універсал до підвладних собі громадян, посередньо ж і до світової опінії, про цю подію. В ньому, в довшому викладі, Витовт пояснив її та повідомив про неї, кому цього було треба. Цей універсал подає багато деталів і про сам цей розрив єдності Київської митрополії, і про обставини Церкви на Литві взагалі. Тож корисним буде його повнотою зачитати українським перекладом. Витовт був свідомий свого дуже делікатного положення. А говорив також до майбутніх нащадків, і перед ними немов виправдував свої вчинки. «Боїмося, писав він, щоб чужі народи не говорили: Ось їх князь не є руського походження, але латинського обряду, тим-то Руська Церква занепадає». З уваги на це, ось що писав Витовт:

«Повідомляємо всіх русинів, підчинених Київській митрополічій Церкві, що ми вже давно роздумували

та ясно побачили, що згадана Церква не добре управляється: більше того — щораз більше занепадає та розкладається. Бо вже і за наших часів деякі митрополити-чужинці не заряджували нею так, як це давніше було, але збирали в ній прибутки й вивозили за границю та шпиродували скарби цієї Церкви, ба навіть святі мощі, як ось хрести Господа Христа, палицю Пресвятої Богородиці, її ризу і сандалі та інші ікони, покриті золотом, чаші вироблені з дорогих каменів і прикрашені золотом і дорогими діамантами та багато інших ціннощів, і майже безцінні ризи, що їх колись великі князі подарували були на вічну пам'ять Господеві і Богородиці: все те забрали та вивезли вони за границю. А яку велику силу золота і срібла вони нагромадили та які великі шкоди заподіяли вони на майні Київській Церкві, хто спроможен описати?

«Тому ми, бачивши це все, по смерті митрополита Кипріяна послали в Константинопіль Полоцького єпископа Теодоса, прохаючи і імператора, і патріярха, щоб поставили його нам на митрополита, який, за давнім звичаєм, перебував би при Київському соборі та наглядав би пильно за управлінням первопрестольної церкви Русі, як наш земляк. Але і імператор, і патріярх не хотіли вчинити нам тієї ласки, і відкинули Теодосія, а послали до нас Фотія, грека, якого ми ніяк не хотіли прийняти; більше того: ми ніколи не були б його допустили до нас, якщо б він не був свято обіцяв нам, що проживатиме при Київській церкві та дбатиме про добре її управління. Та коли ми допустили його до того престолу, то зараз-таки показав цей лихий чоловік своєю негідну вдачу; бо проживаючи рідко коли в Києві, а часто виїжджаючи в Грецію, він спричинив ще більшу руйну, ніж його попередники. Отож, не бажаючи її довше терпіти, ми порадилися з нашими руськими князями й за згодою, чи радше на прохання єпископів, ми прогнали Фотія з Київського престолу та вислали посольство в Константинопіль, до імператора і до патріярха, і виклали їм всі злодіяння згаданого Фотія та

вчинені велитенські шкоди ним Київській Церкві; і просили їх, щоб посвятили на митрополита вибраного нами Григорія. Але вони не бажали нам цього вчинити, тож ми добре зрозуміли їх плян, що вони бажують завжди накидати русинам митрополита за своїм власним розсудком, і то — за гроші. А хто спроможен наставити їм золота і срібла?

«З-за того-то ми скликали наших єпископів й архимандритів і спитали їх: Що нам тепер робити? Бо ми дуже таки боліємо, бачачи такі великі прикrostі, що їх терпить наша Церква; і хоча ми й не є вашого віровизнання, то однак боїмося, щоб чужі народи не говорили: Ось дивіться, їхній князь не є руського обряду, але латинського, тож і Руська Церква занепадає. Щоб, отже, такого про нас не говорили, ми просимо вашої поради, що нам робити? Бо лихі вчинки Фотія перед ніким не закриті, але знані всім і його погані обичаї, і недоладне управління, і випорожнювання скарбниць, і занепад Церкви. На це єпископи відповіли нам: Так воно справді і мається, ота справа, бо не тільки чуємо, але на власні очі бачимо занепад Київської Церкви; а що не можемо сподіватися, щоб імператор і патріярх дали нам колись доброго провідника, то треба нам самим, відповідно до канонів, синодальне вибрати та висвятити собі митрополита; а до цього маємо і наш рідний приклад, коли-то за часів великого князя Ізяслава, наші попередники-єпископи, зібравшись на синод до Києва, вибрали і висвятили на митрополита Клима, як свідкують руські літописи. Почувши ці слова єпископів, ми порадилися між собою і відповіли: Пошлемо ще раз у Константинопіль послів до імператора і до патріярха; тож і справді ми послали та веліли їм переказати такі слова: Якщо тепер не даєте нам митрополита, якого ми бажємо, то ми виберемо його собі синодальне на основі канонів, як це вже раз і сталося на Русі, за свідченням літописів.

«Так-то місяця березня вислали ми наших послів у Грецію та назначили їм реченець повороту і вибору нового митрополита на празник святого Іллі; але зго-

дом ми продовжили цей реченець до празника Успіння Пресвятої Богородиці. Вкінці, прибули до нас посланці імператора та архимандрит Гавриїл; посол патріярха, і просили нас смиренно, щоб ми ще продовжили цей реченець аж до свята св. апостола Пилипа, поки вони не повернуться в Грецію та не викладуть патріярхові та імператорові усієї справи. Ми прихилились до їхнього прохання, та дозволили на продовження речення; як же він проминув і посланці більше не показалися, скликали ми до оцього города наших братів — руських князів та наших єпископів й архимандритів з численним клиром, які на оцьому синоді однозгідно на митрополита Київського і всієї Русі обрали Григорія, людину дуже таки праведну.

«Отож повідомляємо про це всіх вас — русинів та хочемо, щоб ви все це знали: що воно було вчинено та постановлено на теперішньому синоді. Хто бажає піти на старинним звичаєм та жити під управлінням і судовластю вибраного нами митрополита Київського, то добре вчинить; якщо ж цього не бажає, то нехай чинить, як йому подобається. Нехай, однак, усі знають, що ми не належимо до вашого обряду. Якщо, отже, нам було б приємним, щоб ваша віра в наших володіннях зменшувалася, то ми, очевидно, не робили б всіх оцих заходів у цій справі; більше того: після спорожнення престолу чи після смерті митрополита, чи когось з єпископів ваших єпархій, ми ввели б в управління їх частків наших завідувачів та забирали б всі прибутки і церковні користі для себе, за нашою вподобою. Але таке бажання, щоб ми хотіли применшення вашого віровизнання — далеке від нас; навпаки: ми сердечно бажалимо та пильно дбаємо про найкраще управління ваших Церков. Тому й на оцьому синоді ми доклали всіх зусиль, щоб — поставивши на Київський престол людину досвідчену і чесну — слава руського імені та церковна свобода зберегли свою первісну гідність і непорушну непоскверненість. І так, як болгари і серби, самі собі звикли настановляти тубильного Первоєрар-

ха, так і ми вчинили подібне, щоб наш митрополит, з усіма привілеями, гідно і чесно засідав на своєму Київському Престолі, за давнім правом і звичаєм» (Пелеш, І).

Ось зміст Витовтового державного універсалу в цій прикрій справі. Він, як бачимо, повністю згідний з синодальним посланням єпископату, зібраного в Новгородку, про яке ми говорили в попередній лекції. Що більше: в ньому подано й нові деталі, зокрема стосовно зусиль, пороблених у Константинополі щодо мирного поладнання спору. Цей документ, як і документ єпископату, дуже помітний і важливий своїм змістом, бо кидає ярке світло на церковну політику Візантії в Українських Землях, та на поведінку насланих до Києва митрополитів-греків.

Рік 1415-ий творить в історії Української Церкви певний злам на шляху до роздвоєння старої Київської митрополії на дві частини: Українську-Київську й Московську. Та про далші наслідки цієї події — в нашій наступній лекції.

УЦЬВІЛЬ ГОСПОДА
 ПОДЪЛЪ ЯЛЪ НДЪ СТАН
 ЛЬВЕНА ЕЛЬТО НСКОНУМА
 СНИКОСТЕЛЬ МЦА ВЪ И
 ЯНА МАТЬ СТОЛВРЪ
 ПЛАТЬ РИСКЮ ЯДЪ ВЪ СМ

108. - ЗНАЧЕННЯ І НАСЛІДКИ СИНОДУ В НОВГОРОДКУ

Прочитавши послання українсько-білоруської єрархії і великого князя Литовського Витовта в справі вибору окремого Київського митрополита Григорія 1415-го року, в противагу до митрополита-грека Фотія, присланого з Візантії, який осів у Москві та обдирав українсько-білоруські єпархії на Литві, можна з них прийти до деяких повчаючих висновків, щоб вияснити дальшу історію Київської митрополії.

І. *Висновки з подій 1414-6-го років.* — Ось деякі з них, загальнішого характеру:

1. Ці церковні події, в світлі поданих документів з 1415-го року, не мали чисто політичних рацій і причин. У них не згадується ні словом про Москву, ані про перебування Київського митрополита Фотія на землях, лінійтих Московською державою. Увесь спір відбувається тільки між Візантійською та Українською Церквами. Виглядає, що в цьому випадку у Витовта не переважило якоесь чисто політичне змагання з Москвою за посідання Українсько-Білоруських Земель, але рації чисто церковного порядку.

2. Витовт та єпископи виключають у своїх посланнях і рації внутрішньо-політичні, тобто справу переведення українського населення на латинський обряд, значить: його златинщення. Князь Витовт виразно пригадує, що для цього в нього є насправді великі можливості, іх бо дає йому державне право Литовської Держави, проте він стримується від їх ужитку. Більше того: він навіть виключає всяку свою приватну користь, яка при-

несла б шкоду для українського церковного майна, хоча, за тодішнім державним правом, він легко міг це зробити. Крім того, Витовт брав до уваги й публічну оцінку світу, щоб не говорили колись, а й тепер, буцім-то він знищив Українську Церкву, як інаковірний суверен. Можна б тут спитати: Про чію оцінку йому тут ішлося? Звичайно, не про оцінку латинського тодішнього світу, що, може, був би й закритий на його змагання в такій справі. Очевидно, йшлося про оцінку всього християнського Сходу. Ця рація і переважила ті користі, що їх він міг був сподіватися від Заходу з переведення українського народу на латинський обряд.

3. В цих подіях справа була виключно в тому, щоб зберегти благо і престиж Київської Митрополії. Видно це хоч би з того, що Витовт прийняв був спершу присланого з Візантії Фотія та терпів його поведінку щось вісім років, довіряючи його запевнюванням, мовляв він дбатиме про Київську Церкву. Коли ж це не сталося, прийшло до розриву стосунків, і то радикального, хоч це збувалося поволі; і Витовт, і єпископи трактували справи довго й мировими шляхами, посольствами, проханнями, відкладанням справи на пізніше; як же все це показалося безуспішним, вони скористалися основним своїм правом, не змінюючи, однак своєї настанови до Візантії і патріярха.

4. Поведінка митрополита-грека Фотія — типічна для всіх митрополитів-греків, з малими тільки виїмками, в давніших часах. Українська духовна і церковна влада була того цілком свідомо: лихо не в одиницях, але в самій такій системі обсади Києва чужинцями.

5. Поступок Української Церкви з часів Ізяслава з XII-го століття українська єрархія уважала за канонічний. Немалу ролю в цій події відіграв приклад Болгарії і Сербії, де виникли були яких сто років передніше окремі національні патріярхати.

6. Вичисляючи на першому місці завжди візантійського імператора, а щойно на другому — патріярха, Витовт усвідомляв, у чиїх руках спочивали остаточні

рішення в Візантії. Більше того: єпископи просто таки засуджують в своєму посланні поведінку візантійських імператорів: їхнє встрявання в церковні справи та зв'язування рук патріярхам. Це було тяжке звинувачення, киште з боку Церкви — дочки, в бік Церкви — матері. Українські єпископи явно виступають, захищаючи церковний характер патріяршої влади, і виявляючи письмом свою «пошану супроти константинопільського патріярха як батька».

Ось яке значення мав акт 1415-го року для Української Церкви. А які він мав наслідки?

II. *Наслідки подій 1415-го року.* — Коротко кажучи, поступок української єрархії з 1415-го року мав свої осяги, хоча і не тривалі, бо новий митрополит чотири роки згодом помер, тож митрополит Фотій почав знову втручатися в церковні справи на Литві і в Україні. Згадаємо тут лиш деякі моменти; наприклад оці:

1. Новгородський синод не зірвав церковних стосунків з Візантією, тож у Константинополі мусіли погодитися з фактом вибору Григорія; це не була повість, бо без скасування і формальних актів, митрополії Галицька і Литовська не були ніколи скасовані і мали право на окремого митрополита, за наявності ж цих обставин треба було терпеливо переносити спосіб його вибору. Тому Григорій перебув на своєму престолі аж до своєї смерті в 1419-му році.

2. Ми не маємо якогось документу клятви з боку Візантії, ані проти єпископів, ані проти Григорія, що в ті часи і в таких випадках незаконності було у звичаю і практиці. Отож канонічної реакції з боку Візантії не було.

3. Існують деякі натяки на те, що на Соборі в Констанції, митрополит, який туди поїхав, виступав навіть у проводі численного грецького посольства, брав участь у соборових дискусіях, вітав від себе, і від залежної від себе Церкви Київської, нововибраного папу Мартина V-го; крім того брав активну участь у дискусії про важність святого хрищення в греків, та піддав Соборові пляч поєднання Церкви Сходу і Заходу.

4. Тому, що історія зберегла нам мало документів про діяльність Григорія Цамвлака, то щодо нього залишилось багато неясностей та сумнівів. Може бути, що скоро він помер, митрополит Фотій подбав про те, щоб знищити докази про ці часи, а й самого Григорія виставити в такому світлі, яке заплямувало б його пам'ять в історії, як воно виходить з драстичного виступу митрополита Фотія проти Григорія та діянь Новгородського синоду.

5. Коли реакція Візантії була стримана і спокійна, сказати б навіть нейтральна, то реакція митрополита Фотія була злостива. Він розписав листи до «єпископів та всього духовенства світського і чернечого, до благочестивих князів та їх урядовців і до всіх христойменитих Господніх людей», в яких нападав на своїх супротивників-єпископів не перебираючи в висловах, називаючи їх, наприклад, такими епітетами як: «гнусними, скверними, смрадними, окаянними, несвященними, нерозумними, безбожними, мракобісами, вовками, а не пастирями, богоненависними, рабами свого черева, а не єпископами, предтечами антихриста». Як на церковну фразеологію — це трохи таки забагато навіть і на тодішні тверді часи. А тим часом єпископи повелися з Фотієм дуже коректно і про його вчинки навіть не бажали писати, щоб не залишалися на папері, але покликувалися на його ж таки власну совість і Божу всевідучість та на своє знання. Так воно і годилося, бо діло було церковне, а не особисте, журба їхня була про добро Церкви, а не про власну перемогу.

6. Митрополит Фотій, сидячи безпечно в Москві, виклинав Григорія і єпископів-виборців та забороняв всяких контактів з ними, пишучи: «Ми уважаємо цього Цамвлака (чи радше семівлаха, тобто напівволоха) за Божими й церковними законами за позбавленого усякого сану, за виклятого й осудженого, а з ним усіх також єпископів, які взяли участь в тому негідному соборі. А хто б Цамвлака уважав за священика та з ким він будь-як стикався, чи він єпископ, чи священик або

і мирянин, нехай буде з ним спільно виклятий... і прошу вас, правовірні християни, щоб ви з ними не сходилися, і то в ніякій справі, навіть при їжі чи гостині» (Пелеш I).

7. І коли порівняти те, що вирішили єпископи в Новгородку та що писав Витовт — що хто не бажав би слухатися нововибраного митрополита Григорія, то «нехай робить як йому подобається», апелюючи до інших єпископів давньої Київської Митрополії, які були під владою Фотія — то щойно тоді побачимо, що справді отієї революції 1415-го року таки була потреба, і її спричинила поведінка Фотія-грека, який в Києві бачив місце паживи, а не своє духовне стадо, а в єпископах митрополії не братів, але наймитів та слуг своєї ображеної амбіції, чи візантійських претенсій до отих північних «варвар», якими ще й тоді називано в Візантії наших предків.

В наступній нашій лекції скажемо дещо про Григорія митрополита на Вселенському Соборі в Констанці в 1418-му році.

Литовсько-руська знать (Тиктор, ст. 392)

109. - МИТРОПОЛИТ ГРИГОРІЙ НА СОБОРІ В КОНСТАНЦІ

Часи митрополитування Григорія Цамвлака припадають на часи великого церковного руху на Заході, який мав на меті поладнати справу так званої «західної схизми», справу реформи церковного життя і так званої «гуситської ересі», що вийшла з Чехії, що знаходилася тоді в центрі Європи.

По так званій «авішонській неволі римських архієреїв» (1305-1380 роки) ці справи виповнили життя Заходу майже впродовж 40 років, і були для тодішньої Західної Європи щоденною справою. Вона була поділеною духовно на дві, а то й три частини, так звані «обедієнції», в залежності від того, хто і кого визнавав чи признавав за духовного провідника Заходу, тобто Римського Архієрея, тож відчувала пекучу потребу церковної єдності не тільки між Західною і Східною Церквами, але таки і в нутрі Західної Церкви.

Перед Константським Собором Західна Церква поділялася на три частини — «обедієнції», з яких кожна мала свого папу: одна — папу Івана XXIII-го, вибраного в 1410 му році, після смерти папи Олександра V-го; так звана «авішонська обедієнція» була очолена папою Бенедиктом XIII-им, а римська — папою Григорієм XII-им Константський Собор почався дня 16 листопада 1414 року, і зразу приступив до наведення ладу між єрархією, складаючи з уряду псевдопапів Івана XXIII-го і Бенедикта XIII-го. Вже в березні 1415-го року папа Іван XXIII-ій відмовився від своїх претензій; Собор прийняв його резигнацію; в жовтні 1416-го року було поладнано справу Бенедикта XIII-го, а згодом і Григо-

рія XII, який зрікся своїх претензій, для добра Церкви. В міжчасі Собор займався ересями Іва́на Віклефа й Івана Гуса, і відсудив їх. Вже в травні 1415-го року Собор постановив, що ніхто з дотеперішніх претендентів до папського престолу не міг бути обраним на майбутнього папу. Тож коли в 1417 році уступив ще й папа Григорій XII, Собор приступив однозгідно до вибору нового папи; дня 11 листопада 1417 року вибрано римлянина — Одопа Колошну, який прийняв імення Мартина V-го. На нього погодилися всі три групи і спільно приступили до обговорення справ церковного правопорядку, видаючи в березні 1418 го року деякі постанови про реформу церковного проводу, про Римську Курію тощо. Та вже 22 квітня 1418-го року Константський Вселенський Собор було закрито, з тим, що папа Мартин V-ий зобов'язався скликати незабаром новий Собор до Павії, щоб вирішити дальші справи.

Саме в тому останньому півріччі, вже після вибору і настолення папи Мартина та поладнання так званої «західної схизми», появляється на Собор у Констанці Київський митрополит Григорій. Вислапо його туди з ширяного доручення короля Ягайла та князя Литовського Витовта, з означеною програмою: трактувати на Соборі справу поєднання Східної і Західної Церков. Справа церковної єдності була завжди на увазі Церкви, але поки тривали спори і непорозуміння на Заході, годі було про неї успішно говорити, тим-то вона й залишалася тільки в площині побажань та програм. Але для Польської і Литовської Держав, які поєдналися в так званій Городельській Унії в 1413-му році — це була дуже актуальна справа: життєва справа великої частини населення. Вже два роки згодом, у 1415-му році, відповідальні особи почали наводити сякий такий лад, вибираючи митрополитом Київським — Григорія, всупереч опозиції Візантії та спротиву митрополита Фотія, який резидував у Москві. Отож, бачачи, що церковні справи на Заході, під час Собору в Констанці, успішно наладнуються, Ягайло і Витовт бажають ско-

ристати з цього та внести в програму його діянь загальнішу справу: поєднання Сходу і Заходу. На землях їхньої держави ці два світи безпосередньо стикалися, ба навіть приходило між ними до зударів.

Григорій прибув на Собор до Констанци щойно дня 19 лютого 1418 року, коли найголовніші справи були вже поладнані, а Собор збирався до своїх заключних діянь внутрішньо-церковного характеру (так звана «реформа»). Григорій виїхав до Констанци в дуже чисельнім почоті — з посольством, у склад якого входили представники князівської і боярської верхівки, декілька ченців-архимандритів та необхідна охорона й обслуга: всього разом коло 300 осіб. Тим часом в Констанці вже ходили чутки, що митрополит Григорій іде на чолі великого посольства 50-ти владик, як репрезентантів стільки ж східних єпархій. Цісар Римської Імперії Жигмонт, що в Констанці був цемов господарем та покровителем Собору, виїхав назустріч Григорієві та його посольству. Він впровадив його з усіма почестями до міста. Було це дня 19 лютого 1418 року, а кілька днів згодом відбулося врочисте послухання в папи Мартина V-го, якого тоді визнавала вже вся християнська Європа.

Прийняття Григорія в папи Мартина, в часі вселенського Собору, на якому була присутня вся тодішня християнська Європа, відбулося дуже врочисто й за приписами окремого церемоніялу, дня 25 лютого 1418-го року. Митрополита Григорія представив папі Мартинові й соборовим Отцям архієпископ Гнезєнський, Микола Тромба, і єпископ Плоцький; Григорія ж супроводжало і йому асистувало шестеро ченців-василіян. Склавши потрійний поклін папі Мартинові, Григорій зайняв призначене йому місце. Тоді магістер (церемоній) Маврикій з Праги прочитав латинським перекладом привітальну промову Григорія, в якій на самому початку було з'ясовано суть справи та з-за чого він прибув до Констанци: проект церковного поєднання між Сходом і Заходом. Після привітання папи Мартина та виявлення радості з його вибору, митрополит відразу ж таки приступав до справи та промовив:

«Віддавна бажаючи отакої єдності, подався я був до пана мого — короля Польщі і його брата Витовта, найпобожніших синів Вашої Святости, і мав я з ними довгі наради. Вони-то великою своєю побожністю і вірою нахилили мене до того, що не лише я сам забажав тієї святої єдності з Церквою Римською і тої самої віри святої, але що я усіма моїми зусиллями і дбайливістю намагався моїми проповідями і напоумленнями і в поручених мені овечках роздобути таке саме бажання. І коли я і серед руського народу зустрів багато прихильників з'єдинення, подався я знову до згаданих найясніших князів з проханням, щоб вільно мені було поїхати до стіп Вашої Святости передусім тому, щоб укріпитися спільно з іншими вірними в тому святому ламирненні Церкви, і Вашу Святість — в якій особі Церква, при Божій допомозі, досягла єдності — настійливо олагати: Звольте, Ваша Святосте, докласти всіх зусиль, щоб осягнути єдність Східної Церкви з Римською. І перед оцим моїм пред'явленням Ваша Святість присвячувала багато праці, щоб повернути ті країни, хоч Ваша думка була зайнята іншими, важливішими справами для оновлення церковного правопорядку. І як Спаситель цього світу своєю найсвятішою наукою з'єднав у одне найвище з найнижчим, тобто людську природу з Божою, так само зволь вчинити і Ти, Найсвятіший Отче, та з'єдинити наш нарід з Святою Римською Церквою, і нехай вже раз повернуться ті два славні народи до давньої ласки і любови, від якої вони відпали з причини довготривалої розлуки» (Прохазка-Іщак, Бого-словія, V). Далі запевняв Григорій, що і Візантія схильється до тієї думки. Працюють над цим такі два славні володарі, як Ягайло і Витовт, тим-то в їх імені він пред'являє, щоб цього поєднання довершено таки на цьому Соборі, і то безпроволочно. У своїй відповіді Папа зазначив, що цю справу буде обмірковано та буде визначений реченець для цього. А після відчитання відповідних письм у тій самій справі, від Ягайла і Витовта, Гри-

горій — за тодішнім церемоніялом — привітався з Римським Архиереєм та обмінявся братнім поцілунком.

Та силою самих об'єктивних обставин, справа не мала безпосередніх наслідків: Собор вибирався вже додому, після 4-ох років наполегливої праці, і — видавши дня 21-го березня декрети про реформу — дня 22 квітня заквив свої діяння.

Та кинене Григорієм зерно не згинуло: його скільчення приготавляв згодом Собор у Базилеї, 1431-го року. На кінець воно зійшло багатонадійною билиною в 1439-му році, на Соборі в Флоренції, в акті поєднання Східної і Західної Церков.

Папа Мартин V (1417-1431)

110. - ПО ДОРОЗІ ДО ФЛОРЕНТІЇ

Після лютневих урочистостей 1418-го року вітання митрополита Григорія Цамвлака на Соборі в Констанці, київська духовна місія взяла участь у дальших діях Собору, аж до 22 квітня 1418-го року, коли соборові діяння було вже закрито, а новий Собор (дня 19 квітня) визначено в італійському місті Павії, по впливі п'яти років від Констанського Собору. Це був час так званого собороправства на Заході, для якого вияснення треба було 30 років, аж до 1448-го, коли було ліквідовано так званий Базилейський Собор з його ідеями і намаганнями. В міжчасі відбувся новий Вселенський Собор так званий Ферраро-Флорентійсько-Римський (1438-1444), замітний в історії Церкви спробою поєднання Сходу і Заходу, так званою в історії Флорентійською.

Отож десь під кінець квітня вибрався Григорій з Констанції в поворотну дорогу, яка, як на ті часи, вимагала багато трудів і коштів. Не знаємо її дальшої історії, як узагалі історії митрополитування Григорія. Історики кладуть кінець митрополитування Григорія десь на 1419-1420 роки, не визначаючи докладнішої дати. Так ото, з закінченням Констанцького Собору, закінчилася й ініціатива Григорія в справі основнішого поладнання церковного поєднання між Сходом і Заходом, бо до наступного церковного Збору в Павії, а згодом у Базилей, а тим більше в Флорентії, Григорій не дожив.

Та після смерти Григорія, литовський князь Витовт перекреслив здобутки Новгородовицького синоду з його усамостійненням Українсько-Білоруської Церкви, і призначив владу митрополита Фотія, який був під протекто-

ратом Москви вже від 1408 року. Очевидно, сталося це за ціну певних поступок Фотія, на які цим разом він радо погодився, щоб не втратити цілості. Головною вимогою Витовта було: частіше відвідування митрополитом білорусько-українських епархій та більша дбайливість про їх церковні справи. Деякий час Фотій дотримувався пунктів умови, але згодом справи пішли давнім шляхом. Митрополія була надто розлога, щоб одна людина могла виконати необхідні подорожі і чинності. Назривала нова криза, але — на щастя — митрополит Фотій V в 1431-му році помер, і справа поділу однієї митрополії на дві знову стала актуальною.

Московський великий князь Василій II-ий (1432-1462), не питаючи нікого — ні Витовта, ні Візантію — призначив митрополитом рязанського єпископа — Іону. Проте і Витовт використав нагоду зміни на митрополитичому престолі, і вислав до Константинополя свого кандидата, смоленського єпископа — Гарасима, та й добився у патріярха Йосифа II-го його висвяти на митрополита Київського й усієї Русі. Може бути, що й патріярх не бажав доводити знову до розриву, як було в році 1415-ому, тож погодився на Гарасима, тим більше, що Москва знехтувала його владу і право, назначуючи Іону. Так ото справа ця перейшла з Константинополя в східну Європу. Василій же II-ий Московський не визнав Гарасима, тож він мусів залишатися тільки в межах литовсько-польських володінь і тут виконувати свою митрополитичу владу, в чужих межах. Тим часом у Московщині, а й доки сягала влада Василія II, правив Церквою Іона. Таким чином виник фактичний поділ митрополії, хоча церковноправно була вона лиш одна й управляв нею законно Гарасим.

За Гарасимом рішуче заявився литовський великий князь Свитригайло, який прийшов після Витовта (1430-1433), тож Гарасим втримався на митрополії. Він, здається, досить активно продовжував діло свого попередника в тому просторі, митрополита Григорія Цамвлака, тобто справу з'єдинення Церков, принаймні в кордо-

нах Литви і Польщі. Князь Свитригайло в своєму листі до папи Євгена IV-го дуже похвально висловлювався про нього та про його ревнивність у цій великій справі. Маємо паспорт папи Євгена IV-го з року 1434-го, виданий на ім'я Гарасима чи на його послів, щоб вони могли приїхати до Риму, як писав Папа, в справі «християнської віри та наших, і римської Церкви». Було це дня 20 жовтня 1434 року. Але вже того самого року, 1434-го в квітні, польська королева Софія, просила в того самого Папи дозволу, щоб руська шляхта могла брати участь в богослужбах палацової каплиці, бо «королева має надію і сподівання в Господі, що коли русини, тобто передусім шляхта, могтимуть брати участь у св. Літургіях, які служаться в її присутності, то вони також, за проводом, вказівками й закликами королеви, будуть схильнішими прийняти правовірну віру та її традиції і стануть її визнавати, а звідси — за всією імовірністю — прийде багато користи для спасіння душ». І папа Євген IV-ий вволив прохання княгині Софії. З того виходило б, що між українською шляхтою було тоді багато прихильників католицтва, а принаймні не було якоїсь нездоланної ворожнечі й нетерпимості. Тож і з боку митрополита Гарасима, і з боку провідної верстви (шляхти) того часу шляхи сходились в одне, і цей спільний шлях вів на Захід, до Риму, до церковної єдності Сходу і Заходу. Треба було тільки якоїсь великої людини, яка поважилась би зробити останній, рішучий крок. На жаль, митрополитові Гарасимові не судилось його зробити та поїхати до Риму в отих справах віри, про які писав папа Євген. Мало того — Гарасимове митрополитування скінчилося трагедією, і то вже в наступному році. В тому часі йшла завзята боротьба за верховну владу на Литві. Поставлений на місце Витовта Кейстуовича польським королем Ягайлом його брат Свитригайло, показався нездібний до влади та ще виявляв певні змагання до незалежності від Польщі. Так ото Ягайло, вичерпавши всі можливості, висунув на місце Свитригайла Витовтового брата — Жигмонта Кейсту-

товича. Він переміг Свитригайла в затяжній війні, яка тягнулася майже десять років. Серед тієї воєнної гарячки в Свитригайла виникло підозріння, начебто митрополит Гарасим перехилився на бік Жигмонта. Свитригайло, будучи з природи гарячковим, а ще до того нервово розстроєний воєнними невдачами, вдався до жорстоких репресій і почав лютувати проти своїх дійсних чи уявних противників та зрадників, головною ж мірою — українців. Він, між іншим, казав схопити в Смоленську митрополита Гарасима, перевіз його у Вітебськ і там, на міській площі, велів його публічно спалити, на так званому «жидівському камені», в липні 1435-го року, знеможливаючи вже вдруге передчасною смертю митрополита шлях Української Церкви до Флорентії, на який тоді вже вступав також й увесь грецький Схід.

Бо після невдачі так званого Павійсько-Сієнського Собору в 1423-4 роках, наказаного і визначеного ще в 1418-му році в Констанці, наступне скликання Вселенського Собору було знову визначено в 1424-му році, в семилітній строк, в місті Базилеї, куди власне з'їхалося багато соборових Отців та відкрили соборові діяння в 1431-му році, маючи в програмі також справу єдності Церкви. По кількох роках нарад (1431-1434) Базейський Собор дійшов до превентивної угоди з греками в справі спільного Собору для поладнання церковного спору. Фактично на 19-ій сесії цього Собору, дня 7 вересня 1434-го року, соборові Отці розглянули угоду, яку складено між представниками Базейського Собору і грецькими амбасадорами щодо місця й умов майбутньої зустрічі між Сходом і Заходом. Переговори ці були на високому рівні, і в них посередньо чи безпосередньо брали участь і папа Євген, і Константинопільський імператор, і патріярх. Це були підготівні наради, які трактували місце, учасників, кошти, формальності майбутнього Собору про єдність Церкви. Очевидно, що така справа і такої великої ваги зацікавлювала найбільшу візантійську митрополію — Київську, і за нею там

нильно слідкували та до неї підготовлялися. Власне в отакій переломовій хвилині не стало між живими митрополита Гарасима, за яким були тодішні володарі Польщі і Литви. Виглядало, що справа розіб'ється об пошарпані нерви Свитригайла. Звичайно, Іона, московський претендент на Київський митрополичий престіл, до такого діла не надавався, тому Візантія уважала за потрібне подбати про підхожу людину, цим разом — на власну руку. В Візантії був тоді патріархом Йосиф II-ий, прихильник єдності Церкви, який і допровадив своїм авторитетом до Флорентійського Собору, хоча і не бачив його плодів, упокоївшись у Флорентії в часі діянь того Собору, де й досьогодні лежить він похований, немов на сторожі великої заповітної ідеї. Він ото й назначив на місце Гарасима людину, яка — бувши в цій історичній справі його однодумцем — могла причинитися вирішальне до успішности Собору. Цією людиною був новий Київський митрополит — Ісидор.

Підвісна печатка папи Євгена IV (1431-1447)

111. - АРХИМАНДРИТ ІСИДОР І ФЛОРЕНТІЙСЬКИЙ СОБОР

По трагічній смерті митрополита Київського Гарасима на публічній площі в Вітебську на Білорусі в липні 1435-го року, спаленого на костирі, з наказу ошалілого з люті князя литовського Свитригайла, через рік його наступником став митрополит Ісидор, присланий з Візантії в перспективі майбутніх переговорів між Східною і Західною Церквами, в справі замирення і поєднання. Отак митрополит Київський Ісидор став постаттю світової історії, а зокрема церковної, і тому слід йому в наших радіолекціях присвятити окреме місце, розглядаючи його життя і його церковну діяльність, відповідно до потрійного його характеру: як архимандрита, як митрополита і як кардинала. Цей огляд зробимо зокрема стосовно до найважливішого його життєвого діла — Флорентійського Порозуміння Церкви.

Свою світову роль в Церкві зачав відігравати Ісидор ще перед своїм назначенням на митрополита Київського, був бо він лише в сані архимандрита монастиря св. Дмитрія, на передмістях Константинополя. Хто такий був Ісидор?

Ісидор Солунський, як називають його деякі документи й історики, народився під кінець XIV-го століття, а докладніше між роками 1380-1390 (Меркати), в тодішній грецькій державі. Про місце його народження історики спорять: одні визначають на його народини містечко Месембрія в давній Тракії, інші говорять про Салоніки, або й про Болгарію, чи взагалі Константинопіль, як місце його народження. Новіші дослідження вказують

Пелопонезький півострів взагалі, докладніше ж — околиці так званої Мореї.

Вже перед своїми студіями мав він жити в Константинополі, де й звершив вищі студії, між роками 1403-1409. Три рази, згодом, перебував він у рідних сторонах: перший раз у 1409 році, як посланець імператора Мануїла II і носій імператорського стихотворіння на смерть Теодора Палеолога, брата пануючого імператора; затримавшись тоді довший час в рідних околицях, він і прийняв там чернечий постриг в монастирі св. Михаїла в Монембасії; другий раз удався Ісидор на Пелопонез, при нагоді відвідин Коринту молодим царенком Іваном Палеологом в 1417-му році; третій і останній раз був він на Пелопонезі в 1430-их роках. Можна сказати, що Ісидор виринув на верхах тодішнього церковного і суспільного життя дуже швидко і дуже високо. В Константинополі ж став він архимандритом монастиря св. Дмитрія та зберіг цей уряд і цю гідність аж до свого назначення на Київську митрополію в 1436-му році.

Якщо мати на увазі звання, то Ісидор за своєї епохи був постаттю помітною також у письменницькому й науковому світі, а згодом став церковним і державним дипломатом вищого стилю. Вже з своєї молодости він був любителем гуманістичних наук, добрим письменником, пристрасним бібліофілом, терпеливим копістописарем; згодом, силою свого уряду, стає він видатним проповідником, добрим пастирем свого духовного стада та церковним діячем.

На світовій арені його постать виринає перший раз в 1434 році, щоб узяти участь у переговорах на Соборі в Базилеї, в Швейцарії, як член окремого посольства, в якого склад входили також Дмитро Палеолог Методит і Іван Діссіпат, свояк імператора.

Це посольство було відповіддю константинопільського імператора і патріярха на запрошення Вселенського Базилейського Собору (1431-1438), щоб розпочати переговори в справі поєднання Східної і Західної

Церков. Собор, з свого боку, відделегував окрему депутацію під проводом кардинала Юліяна Чезаріні та інших високих прелатів, які в місяці липні-вересні 1434-го року переговорювали з константинопільськими амбасадорами. Їхнім речником був якраз Ісидор, архимандрит монастиря св. Дмитрія, як це записано в актах Базілейського Собору під днем 7 вересня 1434 року, на 19-ій сесії того ж Собору, коли соборова депутація звітувала перед Собором на сесії про вислід переговорів. Обі сторони виготовили тоді докладну умову в справі унійного Собору та участі в ньому східної Церкви, і Собор прийняв цей договір, на основі якого згодом відбувся Флорентійський Собор і поєднання.

З самого вже змісту цього Ісидорового договору можна легко побачити, які-то великі труднощі треба було йому подолати й брати відповідальність за рішення, які зобов'язували і патріярха й імператора, Церкву Сходу й усю Візантійську імперію. В тому епохальному ділі Ісидор виявив великі прикмети духовника і дипломата, добре зорієнтованого в світових справах. З цього ж договору знаємо, наприклад, що Візантія пропонувала відбутися унійний Собор в Константинополі, погоджуючись оплатити всі кошти західних Отців Собору. Та Базілейські Отці настоювали на вибір Базилеї, або на якісь інші міста Італії, таких як Анкона, Калабрія, Мілян, Болонія, ба навіть, погоджувалися на Відень в Австрії, чи Буду в Угорщині.

Тому, що головними темами переговорів, згодом же й договору, були такі справи, як: кошти і засоби перевозу коло 700 майбутніх учасників Сходу, справа їх утримання і безпеки під час тривання Собору, справа забезпечення Константинополя від несподіванок з боку турків, у часі відсутності імператора в столиці держави, протоколярні вимоги вітання, першости і почесностей та титулів церковного і державного характеру на найвищому щаблі, — то не важко здогадуватися, як високо цінували в таких справах архимандрита Ісидора у самому Константинополі, і на цісарському дворі, і

в патріярхії, і то — очевидно — не з-за якоїсь протекції чи спорідненості, але на основі дійсних фактів.

Отримавши схвалення від Базілейського Собору, в вересні 1434 року, а згодом і потвердження умов договору від папи Євгена IV-го, десь весною 1435-го року візантійські амбасадори повернулися в Константинопіль для звітування. Не знаємо, як зустрінула їх столиця, та, імовірно, висліди посольства були прийняті з задоволенням та їх схвалено, і на їх основі почалась підготовка Собору.

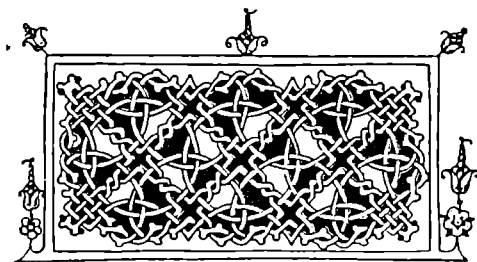
І ось саме в тому часі до Константинополя надходить вістка про трагічну кончину митрополита Київського Гарасима, а згодом прибуває туди й ставленник Москви — Іона, від 1431-го року самозванчий митрополит Київський з ласки великого князя московського Василя II-го. Загальна ситуація була важкувата й делікатна. З одного боку: потуга і фінанси Москви та виразна вимога назначити Іону; з другого ж — негідна поведінка Литви і потреба покарання, а вкінці — і думка про майбутню долю унійного Собору, який уже стояв на овиді. Всі ці три елементи, а зокрема останній — перерішили дальшу долю архимандрита Ісидора, і він стає митрополитом Київським, визначаючи отак на 20 років долю Української Церкви і цілого Сходу Європи. Можна б тут сказати, що коли назначено саме Ісидора, то може, у патріярха й імператора була ще одна думка: нагородити Ісидора за його вдатну місію до Базілеї.

На нашу думку, в пазначенні Ісидора на митрополита Київського, без відома Литви і проти бажань Москви, слід добачати такі чотири задуми візантійської церковної й імперіяльної політики: 1. Покарати Литву за злочин вбивства митрополита; 2. Дати відчути Москві її самозванчі посягання на права візантійського патріярха, самовільним назначенням Іони в 1431-му році: такий небезпечний самозванець не міг зразу стати наступником Гарасима, тож Візантія відсунула його можливу кандидатуру на пізніше; 3. Бажання і патріярха, й імператора, запевнити собі на майбутньому унійному

Соборі участь і підтримку, в позитивному значенні, такої великої частини Східної Церкви, як Київська митрополія, з її розлогими єпархіями; це й перерішувало власне ту справу в користь грецького кандидата; 4. Бажання ж нагородити Ісидора за заслуги перед Церквою і державою — піддавало саме ту, а не іншу постать.

Оці, чи такі, думки вирішили кандидатуру Ісидора на Київську митрополію, а історія показала, що цей вибір був добре обдуманий і в основному вдалий. А повна удача не залежала вже тільки від плянувань і бажань Візантії, але від багатьох інших складників, в першу ж чергу від успішності чи неуспішності самого таки Флорентійського Собору в ці тяжкі для Сходу часи. Власне тоді на Сході наростала пова — третя сила: Москва, яка перекреслила ці далекосяглі пляни й задуми. Вона нишком готувала реванш, і за Іону, і за політику Візантії стосовно східної Європи взагалі. Цим реваншем було здійснення ідеї: Москва — третій Рим. І саме Флорентійське Порозуміння стало тим каменем, на який спотикнулася Візантія, з чого скористалася Москва, пожертвувавши Ісидора. Та про це в наших наступних лекціях.

Орнаментальна заставка рукопису XV ст. (ЕУ - 2, ст. 833)

112. - ІСИДОР — МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ (1436-1441)

Після трагічної смерті Київського митрополита Гарасима у Вітебську, в липні 1435-го року, рязанський єпископ Іона, вже від 1432-го року як московський претендент на Київську митрополію, відразу виїхав у Константинополь, щоб добиватися там свого потвердження на неправно узурпований престол. Та хоч як поспішав Іона — очевидно, з рекомендаціями великого князя московського Василя II — він і цим разом спізнився. Бо вже перед його приїздом імператор Іван VIII Палеолог та патріарх Йосиф II-ий назначили і висвятили на Київську митрополію свого кандидата: був ним власне Ісидор, СвятоДмитрівський архимандрит біля Константинополя, недавній успішний амбасадор Візантії на Соборі в Базиліє. Так імператор, як патріарх були прихильниками порозуміння з Заходом на церковному полі, з уваги на політичну загрозу для імперії з боку турків, які наближалися поволі, але невідхильно до столиці — до Константинополя. Зрозуміло, що для здійснення своїх плянів вони шукали відповідних однодумців. Тому, крім інших причин, в 1436-му році дістав назначення Ісидор Монебаський, а наступного року прийшла номінація для Висаріона на митрополію Нікейську. Оба вони, і Висаріон, і Ісидор, були однодумці стосовно церковної єдності, і то не лише з політичних міркувань, але й з рацій богословських та церковних. Історія показала, що цей вибір був дуже вдалий. Вони так і залишилися прихильниками єдності Церкви аж до своєї смерти, ставши найперше визначними кардиналами Вселенської Церкви.

Не знаємо, що думали в Константинополі про майбутність Ісидора в Києві, однак патріярх Йосиф уже тоді обіцяв Іоні, кандидатові на Київського митрополита з боку Московщини, що матиме на увазі його кандидатуру пізніше. Може, вже тоді вони міркували, що побут Ісидора в Києві буде тільки тимчасовий, щоб запевнити участь тієї митрополії на майбутньому Вселенському Соборі, до якого в Константинополі готувались. Іона погодився з своєю невдачею та вдоволівся обіцянкою патріярха. З неї він згодом скористав і, разом з новим митрополитом, десь під кінець 1436 чи на початку 1437-го року, прибув в Москву. Чи митрополит відвідав передше українсько-білоруські єпархії — не знаємо. Мабуть на це не було часу, а чи й доброї нагоди, бо в ті часи на цьому просторі ще велася війна між Свитригайлом і Жигмонтом за литовський княжий стіл, тож подорожувати цим Шляхом не було дуже безпечно, тим більше, що українсько-білоруські землі належали Литві і тут ще довший час вдержував свою владу Свитригайло. Ісидор і Іона, імовірно, подалися іншим, простішим шляхом, через Чорне і Азовське море й далі Волгою в напрямі Москви, як це в своїх подорожах до Константинополя робили передніше митрополити, що резидували в Москві.

Великий князь Московський Василій II рад-не-рад прийняв Ісидора, може й запевнений у тому, що його митрополитування не тривале, а тимчасове, з-за справи Вселенського Собору, в якій Ісидор був знавцем та його дійсним ініціатором. Ще того самого 1437-го року Ісидор і справді вибрався до Феррари, залишаючи вільну руку й дійсний провід митрополії Іоні. Очевидно, з огляду на присутність на Соборі і патріярха, і імператора, Василій II не міг заборонити Ісидорові приїхати на нього, дозволивши однак взяти з собою тільки одного єпископа — Авраамія Суздальського та, звичайно, відповідний почет архимандритів чи ігуменів і духовенства. Взагалі, всіх людей назбиралося щось більше сотні: і духовних, і мирян. В такому товаристві виїхав митро-

полит Ісидор з Москви 1437-го року до Новгороду. В цій подорожі товаришував Ісидорові й новгородський архієпископ Євтимій, а тамошній князь Борис дав Ісидорові для супроводу до Італії свого боярина. Народ псковської і новгородської єпархій стрічав Ісидора майже тріумфально. В Лівонії прийняли його з великими почестями латинські єпископи з Дорпату і Риги, уважаючи Ісидора вже майже католицьким єпископом. Далі вирушив Ісидор уже в незнану путь, далеко за межі своєї митрополії. Не знаємо, яким шляхом відбулася ця подорож: чи водним, Балтійським морем до Бремену або Гамбургу, чи сухопутнім — через польські, австрійські й малярські землі, понад Адріятик, щоб раніше зустрінутися з візантійськими Отцями майбутнього Собору й Імператором.

Після того, як поладнано всі складні формальності, Феррарський Собор розпочався дня 8 січня 1438 року, за участю папи Євгена IV. Візантійський імператор прибув до Феррари дня 27 січня, а патріярх Йосиф II щойно 4 березня, Ісидор приїхав у Феррару аж дня 18 серпня 1438-го року, коли Собор уже від квітня діяв, не виходячи ще поза вступні дискусії. Взагалі різні формальності, а згодом і чума, яка навістила Феррару, помітно сповільнили діяння, хоч імператор наполягав на конкретні розмови й досягнення.

На Соборі в Феррарі Ісидор співпрацював тісно з візантійським імператором, та виступав кілька разів як посередник у переговорах про різні формальні і процедуральні справи, а навіть про справи економічного порядку. В тому часі, внаслідок чуми, померло багато членів Ісидорового посольства, та й інші групи мали свої значні втрати в людях. Отож вирінуло питання перенесення Собору в безпечніше місце: на приміті була Флорентія. Туди й справді Собор переніс свої засідання, починаючи з 17-го, яке відбулося вже у Флорентії, дня 26 лютого 1439-го року.

В повнім виданні «Діянь і Постанов» Флорентійського Собору, серед формалізмів, многослов'я та навіть

крутійств, вирізняється позитивно маломовна, дійова та щира постать Київського митрополита Ісидора. І так, наприклад, коли перших 15 засідань, на яких дискутовано справу походження Святого Духа і «від Сина», не приносили жодних позитивних вислідів, а Доситей з Монембаси навіть був одного разу вигукнув: «Воліли б ми вмерти, ніж датися латиніциту», то митрополит Ісидор діловито відповів розгаряченому дискусантові, направляючи дискусію знову на правильні тори: «І ми не бажаємо латиніцитися, але східні Отці вчать про походження Святого Духа і — “від Сина”, тому й слушно воно, щоб у цій точці ми поєдналися з Латинською Церквою» (Гельцварт, Історія), Ісидор вказав на відповідні уступи грецьких Отців Церкви, та дав свої вияснення. Отак, крок-у-крок, поступав Собор повільно вперед, а Схід виразно поділився на дві частини: прихильників і неприхильників поєднання з Римською Церквою. За єдність і порозуміння були: імператор Іван VIII-ий Палеолог, патріарх Йосиф II-ий, Висаріон Нікейський, Ісидор Київський та цілий ряд інших митрополитів і єпископів. Опозицію очолив Ефезький митрополит Марко, та ще декілька інших учасників, які так і не підписали декрету поєднання, написаного і проголошеного дня 5-6 липня 1439-го року, вже після смерти патріарха Йосифа, який помер місяць раніше, так на Соборі.

Практично можна сказати, що день 6 липня 1439-го року був завершенням Флорентійського Собору, тож багато його Отців почали готуватися в поворотну дорогу, не зважаючи на те, що він тривав далі та згодом був перенесений аж до Риму, де в 1444 році закінчив свої діяння, видавши відповідні декрети про поєднання інших східних Церков: коптів, вірмен, сирійців і так далі.

Між Отцями Собору, які готувалися в поворотну дорогу, був також Ісидор. Він поспішався, щоб занести автентичну радісну вістку в Східну Європу. Вже в вересні 1439-го року Ісидор одержав відповідні паспорти для подорожування в тодішній Європі та необхідні повноваження папського Легата на всю Східну Європу.

Цей поворотний шлях став шляхом тріумфальним для митрополита Київського — Ісидора, але на ньому ждали його й терни, а навіть тяжкий хрест ганьби і в'язниці, і то не в чужій, а у своїй митрополичій землі — у великокняжій Москві, з наказу князя Василя II та його церковного дорадника — Іони, для якого Флорентійське Порозуміння Церкви було тільки засобом досягнення амбітних цілей його життя — Київської митрополії. Можна б сьогодні, з перспективи століть, сказати, що Ісидор, після виїзду з Флорентії, підписавши Порозуміння, виповнив свою історичну місію як Київський митрополит; далше його життя і праця вже тісно поєднуються з новим його титулом і гідністю, з якою і з якою він виступає в історії Церкви — тобто кардинала Святої Римської Церкви. Насправді, історія називає його коротко «Руський Кардинал», а вся його діяльність відбувається поза межами його Київської митрополії.

Київська Софія: сх. фасад (ЕУ - 2, ст. 802)

113 - ВСЕЛЕНСЬКА МІСІЯ ІСИДОРА – «РУСЬКОГО КАРДИНАЛА»

Дня 6 липня 1439-го року, з проголошенням поєднання Сходу і Заходу в церковній ділянці, практично закінчився Флорентійський Собор у справі церковної єдності, тож багато його учасників поспішалося додому. Імператор Іван VIII вертався до своєї столиці, загроженої турками, одержавши запевнення допомоги Заходу. Її було доручено тодішньому західному цісареві Альбрехтові, головню тому, що був він угорським королем. Візантійська Церква втратила в Флорентії свого патріярха Йосифа, і була без свого правного голови. Також Ісидор мав свої причини поспішатися до дому: щоб проголосити поєднання Церкви, поки в Москву не наплинуть різні фальшиві вістки, навіть від його оточення, з яким мав він у Флорентії немало мороки. Також папа Євген IV обмірковував свої пляни щодо нього, і дня 17 серпня назначив його своїм Апостольським Легатом на Литву, Ливонію і Русь, а й у тих областях Польсько-Литовської Держави, куди розгягалася влада Ісидора, як митрополита Київського. Того самого дня папа Євген видав Ісидорові й відповідні паспорти й повноваження. Так ото Ісидор почав готуватися до повороту, на який наполягало його оточення.

Майже два місяці готувався Ісидор до цієї тяжкої подорожі, можливо, найкоротшою дорогою. Десь на початку жовтня був він уже в Венеції. Але тут застала його вістка про смерть римського цісаря Альбрехта, який помер 27 жовтня, і венецький дож відраджував йому сухопутню подорож німецько-австрійськими країнами, з огляду на можливі небезпеки. Було виготовлено плян

подорожі через Константинопіль і далі через Чорне море, або через Болгарію і Валахію — чорноморським узбережжям. Тому дня 28 листопада папа Євген звернувся з окремим письмом до візантійського імператора, щоб дав Ісидорові відповідну безпеку, покладаючи великі надії на місію Ісидора. Між іншим писав він імператорові: «Ми дуже таки любимо його, бо знаємо, що для здійснення цієї унії він дуже щиро, пильно і багато натрудився та сподіємося, що і в майбутньому буде він корисним для її зберігання» (Док., I), думаючи при тому, мабуть, також і про саму Візантію.

Та Ісидор не скористався з цієї оферти. Може переважили тут інші рації, тобто: приглянутися особисто, як маються справи на західному і східному прикордонні, зокрема в Угорщині, звідкіля мав був у майбутньому організуватися хрестоносний похід проти турків, щоб відсунути їхню загрозу для Константинополя. Його присутність на цьому просторі могла спричинитися і до пожвавлення цієї справи. Він же був Отцем Собору, папським Легатом, й, одночасно греком. І, мабуть, для збільшення його авторитету, саме до Венеції надійшла вістка про назначення Ісидора і його товариша, Висаріона, кардиналами Римської Вселенської Церкви, проголошене дня 18 грудня 1439-го року папою Євгеном IV. Власне ці обставини перерішили вагання Ісидора, тож він виїхав через Трієст і південну Австрію в Угорщину, в напрямі міста Буди, куди він прибув у березні 1440 року. Там він довідався про вибір на короля Угорщини польського молодого короля Владислава Ягайловича, званого Варненчиком (1434-1444), якому його виборці і поклали в завдання протитурецький похід, також як здійснення флорентійських обіцянок, даних візантійському імператорові. Злука Польщі й Угорщини в одних руках заповідала добрі надії на протитурецьку акцію, для відтяження Константинополя від напору турків. Фактично, як доводить історія, молодий Ягайлович взявся був енергійно за це діло, і вже в 1444 році вирушив у напрямі Константинополя, але поляг у

бою з турками коло міста Варни, звідкіля і пішла його історична назва — Варненчик.

Заспокоений отак з цього боку, почав Ісидор обмірковувати свою місію на сході Європи, як митрополит Київський і папський Легат, з мандату Вселенського Собору. Перед ним стояли широкі простори, на яких перехрещувалися різні і протилежні собі інтереси політичного і церковного характеру, а й різні антагонізми: між Польщею і Литвою, між Литвою і Московщиною, між Польсько-Литовською Державою і Заходом, тобто опозиційне відношення Польщі й Литви до Флорентійського Собору і папи Євгена IV та прихильність до Базилейського Собору і антипапи Фелікса V-го, і, найголовніше, нелегке співжиття двох обрядів — східного і латинського на одній і тій же території. Все це утруднювало місію Ісидора, тож до неї треба було підходити і дипломатичне, і з доброю душпастирською метою. Отож доводилось йому ясно і практично визначати засади своєї дії. Тому вже в Буді, деся у початках березня 1440 року, Ісидор виготовляє тези своєї церковної діяльності — окреме письмо до віруючого народу, в якому коротко і практично проголошує головні вимоги Флорентійського Порозуміння Церкви, залишаючи глибші богословські справи для вияснення відповідним людям, а зокрема ж єрархії, в часі особистих зустрічей. Цей лист кидає багато світла на історію і долю Флорентійського Порозуміння, тож корисно його прочитати в цілості так, як його зберегла історія в пізніших, не завжди прихильних відписах. Ось його зміст:

«Ісидор, милістю Божою преосвященний архієпископ всієї Русі, Легат з боку Апостольського Престолу — Польський, Литовський і Німецький, всім, і кожному віруючому Християнинові зокрема, бажає вічного спасіння в Господі й примноження віри. — Зрадійте й звеселіться сьогодні, бо Церква Східна і Західна, які деякий час були розділені і собі взаємно ворожі, нині поєдналися правдивим єднанням в первісну свою єдність, мир і давню злуку, без усякого поділу. Всі ж люди, що

називаються християнами, так латиняни як і греки, й усі ті, що належать до соборної константинопільської Церкви, тобто русини, серби і волохи, і всі інші християнські племена — прийміть це святопресвяте поєднання з великою радістю і з честю. — Найперше ж молю вас в Господі нашім Ісусі Христі, що вчинив з нами свою милість, щоб не було в вас жодного поділу з латинянами, бо всі ви слуги Господа Ісуса Христа, та в його ім'я охрещені. — А ви, латинські народи, без усякого вагання повірте справді в усе те, що належить до грецької віри. Бо вони всі хрищені, а хрищення їхнє — правдиве і святе та перевірене Римською Церквою, що воно однакове і правдиве, як і хрищення тієї Церкви. Щоб, отже, не було між вами ніяких підозрінь у цих справах, але щоб і латиняни, і вище згадані греки зважали на одну Церкву, яка є одна єдина.

«Тому, коли греки проживають в країнах латинських, або в їх країнах є латинська церква, нехай усі сходяться на богослужби і нехай пошановують Тіло Ісуса Христа в сердечній скрусі так, як і в своїх церквах це чинять; а на покаяння нехай ідуть і до латинських священників і від них приймають Боже Тіло. А й латиняни повинні заходити до їхніх церков та брати участь у їх богослужбах і з теплою вірою поклонитися тому ж Тілові Ісуса Христа; бо воно справді є Тіло Ісуса Христа, чи воно освячене грецьким священником — на квашенім, чи латинським священником — на пріснім хлібі; тому гідно воно визнавати і одне, і друге — і прісне і квашене. А латиняни також нехай приходять на покаяння до грецьких священників і приймають від них Боже Причастя, бо і одне, і друге є одне і те саме. Так-бо постановив Собор на публічному засіданні, який відбувся в чесній Божій церкві, в городі Флорентії, від воплощення Господнього в році тисяча чотириста тридцять дев'ятому, дня шостого місяця липня» (Гарасевич).

Як бачимо із змісту того послання, воно в першу чергу призначалося для широких народних мас, і поми-

нало справи глибшої богослови, обмежуючися до справ практичних, зокрема ж до справи церковного співжиття двох обрядів на одній території. Для самої Візантії, очевидно, таке послання було б безпредметне, але в Польсько-Литовській дійсності, до якої доїжджав Ісидор — це була справа пекуча і щоденна. Тут успіх Флорентійського Собору міг мати практичне і щоденне застосування. Деякі автори (Галецькі) порушують з тієї нагоди і справу співжиття двох ерархій: східної і латинської, так немовби Ісидор був прихильником єдності ерархії в цьому просторі, за вимогами Латеранського Собору з 1215 р., якої, однак, за існуючої ситуації, не міг здійснити. Все ж таки нам виглядає, що про таку єдність Ісидор не думав і не ставив собі таких завдань, приймаючи в усьому двообрядність і рівність між обрядами, та наявність подвійного клиру, який заохочував до виконання своїх чинностей в уділюванні святих Тайн. А наявність клиру і обрядів приймає й оцю вимогу: мати власну вищу ерархію-єпископів. Ісидор, будши митрополитом Київської митрополії, не міг бажати применшення підлеглої собі ерархії чи обмеження своєї влади. Він їхав проповідувати єдність і об'єднання, а не насаджувати один обряд, тобто латинський, на такій просторій території, як тодішні Західно-Українські Землі, де існувала подвійна, державою та Церквою признана ерархія. Справді, діяльність Ісидора в Польщі, Литві й у Московщині доводить, що він добре знав загальне положення тих країн та мав виразний плян того, що треба і що можна було зробити.

114. ДІЯЛЬНІСТЬ ІСИДОРА В ПОЛЬЩІ, ЛИТВІ Й МОСКОВЩИНІ

Ісидор, переїжджаючи десь під кінець березня 1440 року з Угорщини в Польщу, був свідомий складності свого завдання, відповідно до складності проблем, які його там дожидали. Тому діяльність Ісидора в 1440-1441 роках слід розглядати за потрійним політичним й географічним аспектом: у Польщі, в Литві і в Московщині, завжди в стосунку до його митрополії, яка тоді існувала в цих трьох державних дійсностях. В кожній з них доводилось йому прийняти інший підхід та змагатися з окремими труднощами, щоб виконати свою місію.

1. - *Ісидор у Польщі.* — В Польщі тих часів володів малолітній син Ягайла, Володислав Варненчик, якого угорська шляхта того ж таки року (1439) обрала й на короля угорського. Фактичну владу в державі виконувала окрема регентура, серед якої передове місце займав єпископ краківський, Збігнев Олесніцкі. Бувши прихильником Базілейського Собору, Олесніцкі прийняв негативну настанову до справ Флорентійського Собору та його постанов, і стояв у певній опозиції до папи Євгена IV-го. Тому стрінув він папського Легата Ісидора з упередженням і холодно. Очевидно, справа церковного порозуміння і його цікавила, хоча мав він на цю справу погляд базілейців. Це ускладнювало дещо справу, з якою їхав Ісидор. Та як добрий дипломат, Олесніцкі прийняв Ісидора в Санчі з належними по честями. Там він прибув під Великдень 1440 року, а на празник Благовіщення служив він св. Літургію в східному обряді. На таку саму Літургію дозволив Олесніцкі і в Кракові, на Вавелі, звіщаючи там Флорентійське Поро-

зуміння Церкви. Не знаємо, який був зміст розмов Ісидора з молодим королем Владиславом, та, імовірно, не мав він з його боку якихсь труднощів, тож міг свobodно виїхати з Кракова, щоб відвідати свої підлеглі єпархії в Перемишлі, Львові й Холмі, які знаходилися під польським володінням. Для них присвятив Ісидор щось коло трьох місяців свого часу, відвідуючи Перемишль, а згодом Львів. Він насправді був осідком Галицької митрополії, якої титул носив Ісидор, тому що вона формально не була ніколи скасована. Тут існувало латинське й вірменське архієпископство. Десь у травні 1440 року Ісидор проголосив у Львові Флорентійську унію. Не знаємо також, чи вибрався Ісидор далі на схід: на Поділля чи Волощину, Закарпаття, чи побував в Мукачеві. Мабуть для цього він не мав ні часу, ні задовільних причин, бо церковна ситуація в тому просторі була неясна. Згодом, десь у липні, Ісидор виїхав до Холма, де його прийняли прихильно і з почеслями. Тут, ладнаючи різні церковні справи, написав Ісидор окремого листа до холмської шляхти, викладаючи справу церковної єдності й її наслідки щодо єдності й рівності церковних прав і обов'язків. Здається, що Холмщина — і латинська і східна — прийняла прихильно Флорентійські постанови. — Взагалішому можна сказати, що під польським володінням місія Ісидора не стрінулася з якимись окремими труднощами і була прийнята прихильно. Поважніші труднощі ждали його однак на Литві, куди він подався уже в серпні 1440 року.

2. - *Ісидор на Литві.* — Переважна частина Київської митрополії тих часів знаходилася на територіях, які були в посіданні різних литовських князів, Ісидор, як звичайно, почав свою місію на Литві від її столиці — Вільна, яке було осередком і політичного, і церковного життя. Литва також відносилася байдуже до Флорентійського порозуміння, схиляючися в бік Базілейського Собору. Віденський єпископ Матвій заявився виразно за Базілейський Собор, тож не дозволив Ісидорові звіщати Флорентійську унію в Вільні, та й загальна ситуація

на Литві не дозволяла на якусь планову акцію. Десь у квітні того 1440 року, в Троках було замордовано великого князя литовського — Жигмонта Кейстуовича. Заговорниками була шляхта і боярство, під проводом князя Чарторийського; вони незлюбили Жигмонта за його тверду руку. Заговорники, й ті кола, які стояли за ними, довели до вибору на великого князя литовського — польського князенка Казимира Ягайловича, малолітнього, тож, насправді, самі вони правили державою, навіть у певній опозиції до Польщі, порушуючи отак статуту Кревської, а згодом Городельської унії між Польщею і Литвою. Тому, не маючи за собою підтримки якоїсь сильнішої центральної влади, та з огляду на неприхильність латинської єрархії, Ісидор мусів у цьому просторі спиратися на прихильність могутніх вельмож навіть княжого роду. Відповідно до їхньої прихильності чи неприхильності він укладав свою діяльність на місцях, кудюю переїжджав. Литовським територіям присвятив Ісидор осінній і зимовий час 1440-1441 років, відвідуючи Волинь і Київщину, тобто передусім Луцьку і Київську єпархію. На Волині, після смерти Жигмонта, відновив свою владу Свитригайло, встановивши свій осідок у Луцьку. З луцьким і володимирським єпископами Ісидор стрінувся та конферував з ними в церковних справах, проголошуючи постанови Флорентійського Собору. Не маємо однак такої певности про Турово-Пинську єпархію; можливо, що непригожа пора року не дозволяла на подорож в ці околиці. Та головною справою відвідин Ісидора на Литві було відвідування свого митрополичого престолу в Києві, який тоді знаходився під управою прихильного для східної Церкви князя Олелька Олельковича. Збереглися документи з тих відвідин, які виявляють, що місія Ісидора в столиці України була успішною (Галецькі). Крім проголошення постанов Флорентії, Ісидор відзискав ще й владу над церковними митрополичими маєтками в Київщині. Пізніше, в своїй подорожі до Москви, Ісидор відвідав імовірно ще й Смоленськ і Полоцьк — дві

важливі єпархії, які охоплювали всю Білорусь. І тут знайшов він прихильне прийняття з боку єпископів і князя Юрія, свояка Казимира Ягайлончика, тодішнього обраного князя Литви, і виповнив і тут свою місію — успішно. Залишалась Московщина, справді найтяжча частина його місії, де на нього вже ждали і Василій II, і єрархія під проводом Іони, попереджені про Флорентійські події та поведінку Ісидора Авраамієм Суздальським, який випередив Ісидора в цьому просторі, виїхавши з Буди просто в Московщину, ще на початку 1440-го року.

3. - *Митрополит Ісидор у Московщині*. — Випереджений своїми товаришами Флорентійської місії, які поширювали правдиві і неправдиві вістки про події на Вселенському Соборі, дня 19 березня прибув Ісидор у Москву, маючи з собою товариша своїх подорожей — Григорія, та нечисленний почет, між яким держав він також і новгородського ченця Симеона, у ролі недобровільного свідка, Ісидор заповів торжественну богослужбу в московському соборі. Його випереджував двораменний хрест папського легата; так вступив Ісидор у свою московську катедрu, і в присутності князя Василя, численного духовенства і народу наказав під кінець Літургії прочитати буллу Флорентійського Поєднання Церкви, згадавши раніше за Літургією папу Євгена IV. І тут, при загальній мовчанці цілого храму, Василій II вибухнув гнівом, перервав читання письма, назвавши Ісидора ложним пастирем, душогубом і еретиком, який вносить у Руську Церкву нечувані досі новості. Богослужба скінчилася публічним скандалом, а через кілька днів Ісидор був конфінований на Кремлі, в Чудівському монастирі. Справу його поведінки на Соборі було передано на суд московського єпископату. Очевидно, єпископат прийняв виступ Василя, як небесне натхнення, кажучи князеві: «Князю, ми дримали. Ти один чував за всіх, відкрив правду, спас віру. Митрополит же за золото запродав папі римському віру та повернувся до нас еретиком». Так політична і церковна Москва ста-

нула на шлях, який повів до так званого «третього Риму», заперечуючи і перший, і другий — і Рим, і Константинопіль. І, може, осліплений пізніше фізично, Василій вже того дня бачив духом і недалеку автономію, а згодом автокефальну митрополію Московську та врешті самостійний Московський патріархат, як найвищу і незалежну церковну владу на сході Європи, з претензіями на провід усього православ'я, а то й Христової Церкви взагалі. Та це були хіба що перспективи, а тогочасні літописці записали ось що про московську місію Ісидора: «А тої ж зими (1441 року) повернувся митрополит Ісидор з восьмого Собору з Риму на Русь, і зачав називати себе легатом з боку апостольського римського престолу і митрополитом римським, і зачав поминати папу римського на богослужбі, та вводити інші новості, про які ми ніколи не чували від самого хрищення Руської Землі: а в ляцьких божницях наказав руським священикам служити своєю службу, а в руських церквах їхнім капланам: та Литва і Русь цього не прийняли» (Новогор. Літоп.), ідучи за наказом князя Василя II Васильовича Темного, який мав на меті не церковні, але політичні цілі — зріст і потугу Московської Держави.

115. - ДАЛЬША ДОЛЯ МИТРОПОЛИТА-КАРДИНАЛА ІСИДОРА

Перепилюючи прочитання буллі про єдність Церкви Христової та ув'язнюючи кардинала Ісидора на Кремлі весною 1441 року, князь Василій мав на меті це допустити в своїй державі до проголошення поєднання між Сходом і Заходом. Вже тоді, маючи несповна 26 літ життя, він провадив затяжну боротьбу за побудову потужної держави та абсолютного самовластя. Цим справам він присвятив усе своє життя й застосовував усі засоби. За це в 1446 р. заплатив він і зором: князь Дмитро Шемяков наказав його ув'язнити й осліпити. Історія прозвала його «Темним». Та передніше і згодом Василій II був настільки видючим і політичне прозорливим, що досягнув своєї цілі: знеможливлення проголошення Флорентійського порозуміння. Він зразу добачив, що в'язнення кардинала Церкви й улюбленця Риму і Візантії може принести великі втрати для його політики. А що Василій не спроможний був зламати спротив Ісидора і не мав виглядів, щоб обвинуватити його перед світом в ересі та зліквідувати, він, мабуть, дав Ісидорові нагоду втекти з московської монастирської в'язниці. Тож Ісидор, не маючи виглядів на успіх своєї місії в Московщині, скористався з цієї нагоди і, під осінь 1441-го року, втік з Москви до Твері, з своїм вірним супутником Григорієм, пізнішим наступником на Київській митрополії. Та хоча Тверське князівство і його князі були в опозиції до московських князів, і в тому часі князь Борис мав дружні стосунки з Литвою, то для Ісидора і тут не знайшлося нічого кращого як —

тверська в'язниця. Князь Борис отримав якісь неприхильні інформації про Ісидора від свого посла до Флорентії — Томи, тим-то й не дозволив Ісидорові виконувати тут свою місію: проголошення Флорентійського Порозуміння. Але й Борисові було не догідно в'язнити таку людину, як Ісидор, тож він дозволяє на його дальшу втечу — на Литву, де нещодавно виявлено йому прихильну настанову. Це сталося десь у березні 1442 року.

Справа ув'язнення митрополита-кардинала Ісидора в Москві дійшла до Риму десь щойно під кінець 1441 або на початку 1442 року. Папа Євген IV вирішив інтервеніювати в справі свого Легата. Тому на початку 1442-го року він пише листа до литовського Великого князя Казиміра Ягайловича і до його дорадника, імовірно до Івана Довгірта, віденського воеводи, щоб допомогли Ісидорові відзискати свободу, інтервеніюючи перед московським князем Васи́лієм II. Та Ісидор, відбувши московську і тверську в'язницю, вже десь на початку квітня був на Литві, де справи прийняли інший оборот, як рік передше.

В тому часі Литва, тобто єпископ віденський Матвій, а під його впливом і князь Казимір, заявили за Базілейський Собор, проти Флорентійського, який тоді вже діяв у Римі, викінчуючи інші церковні справи з іншими східними Церквами. Не маючи спромоги виконувати та поглиблювати на Литві своєї місії, Ісидор виїжджає в Польщу. Але і в Польщі справи не стояли краще. Базілейські Отці і тут здобули собі нові позиції, а львівський латинський архієпископ став навіть легатом Базілейського Собору й антипапи Фелікса V-го. І хоч місцевий клир не був чужий думці церковного посідання, яке скільчилося колись власне в Базілеї (1431-1435 рр.), і не спротивлявся зрівненню в правах обох обрядів, то для Ісидора, як легата Євгена IV, така ситуація була незручна. Єдине, що він міг зробити, було: інтервеніювати в тодішнього польсько-литовського короля Владислава III, який тоді резидував у Буді, готу-

ючись до хрестоносного походу проти турків, за заохотою папи Євгена IV, і його матеріальною підтримкою. Крім того, Владислав, з-за свого положення в Угорщині, почав був визволятися з-під впливів Збігнева Олесницького та його антифлорентійської політики. Було важливим для обох справ: анти-турецької Ліги і церковної єдності, щоб Владислав заявився за флорентійську формулу, яка насправді не була в опозиції до базілейської. Базілейсько-флорентійське непорозуміння щодо управління Церкви розгорталось на чисто богословсько-церковній площині.

Тим часом, протягом 1441-1442 років, папі Євгенові IV вдалося позискати Владислава для обох справ: хрестоносного походу і церковної єдності. Папський легат Юлій Чезаріні був посередником для остаточного порозуміння, і дня 1 січня 1443 року вийшла папська булля про антитурецький похід в обороні передусім zagrożеного східного християнства, як безпосередній наслідок флорентійського порозуміння з 1439 року. Що обі справи були тісно пов'язані не лише в плянуваннях папи Євгена IV, але і в міркуваннях короля Владислава, можна висновувати і з того, що він, виступаючи в поход проти турків, в березні 1443 року, підписав у Буді диплом про зрівняння українського духовенства в привілеях з латинським, відповідно до постанов Флорентійського Собору. І цей диплом слід уважати тривалим здобутком місії Ісидора на Українських Землях в 1440-1441 роках. Він унормував церковні стосунки в Україні надалішних 150 років історії, аж до Берестя. Та про цей диплом та його зміст говоритимемо в наступній нашій лекції.

З таким помітним осягом, залишав Ісидор землі своєї Київської митрополії, виїжджаючи заради звітування до Риму, десь у травні 1443 року. Тоді він і не думав, може, що це був остаточний виїзд та що історія вже не залишила йому можливості повороту туди, де залишив він, як пастир, своє серце. Та щойно в 1458 році він остаточно закине надії на поворот в Україну, переда-

ючи своє стадо в руки молодшого свого супутника — Григорія, сам же залишиться митрополитом-«ізгоем» до своєї смерти, в квітні 1463 р. Та в наступному двадцятилітті довелося Ісидорові ще багато страждати за справу, якій присвятив своє життя і весь свій труд.

Вже в липні 1443 року прибув Ісидор до Італії, і дня 11 липня зустрівся врочисто з папою Євгеном IV на загальному консисторі в місті Сієні, біля Флорентії. Там, при асисті 13 кардиналів, отримав з рук папи Євгена належний йому вже від 1439 року кардинальський капелюх. В Сієні мав Ісидор справді врочисте й тріумфальне вітання: його супроводжували вулицями міста присутні кардинали. Це була винагорода за труди й терпіння, перенесені для справи єдності Церкви. Ввійшовши торжественно в посідання належних йому відзнак та титулів, як кардинал церкви св. Маркеліна і Петра, вже дня 28 серпня того ж року виїхав «руський» кардинал із Сієни, «звертаючи свої кроки в напрямі країн Греції і Русі», як віднотовує літописець Римської Курії. Це були часи, в які мала рішатися доля Візантійської Імперії: хрестоносна армада угорсько-польського короля Владислава громила турецькі полки, хоч і без конкретної допомоги з Заходу. Імовірно Ісидор поспішив з Сієни в терени майбутніх воєнних дій, а то й до Константинополя, де небаром його друг Григорій Маммас став патріярхом Константинопільським, Ісидор думав спершу трудитися для єдності Церкви в Візантії, а звідтам щойно старатися про поворот на Русь, щоб вивершити незакінчене діло. Але дальші події перекреслили ці пляни.

Мілітарна акція Владислава Угорського, дня 11 листопада 1444 р. скінчилася катастрофою під Варною, де згнули в битві і Владислав III, і папський Легат Юлій Чезаріні, кардинал. Ця невдача скріпила також у Візантії помітно опозицію проти Флорентійського церковного порозуміння, яке ні імператор Іван VIII Палеолог, ні патріярх Маммас не мали відваги формально проголосити в Константинополі, побоюючись міцної реакції

населення столиці й країни, zagrożеної ззовні турками. Ісидор, проживаючи в Константинополі, помагав імператорові й патріярхові в унійній справі та вірно інформував папу Євгена про обставини і настрої, перед і по смерті імператора Івана Палеолога, а й за його наступника Константина XI Палеолога, який прийняв владу в листопаді 1448 року. Турки щораз більше посувалися вперед — і дипломатичне, і мілітарне. Коли збувалися ці події в Константинополі і Візантії, не дрімав і московський князь Василій. Він вже в 1443 році намагався спричинити відсунення Ісидора від київського митрополитичого престолу на користь свого кандидата — Юши. Та Візантія була за Ісидором, і політичне, і церковно, тож Василій мусів дождити кращих часів і змін, щоб опозиція проти Флорентії взяла верх і в Константинополі. Якже годі було досягнути щось у тому і від нового імператора Константина, Москва, в 1448 році, приступила до проголошення своєї автокефалії. Вона втратила всяку надію на церковний і політичний рятунок Візантії, тим-то й перестала оглядатися на неї. Князь Василій II, перемигши успішно власні внутрішні труднощі, в грудні 1448 року скликав до Москви синод, який проголосив автокефалію, вибираючи митрополитом Іону на канонічно обсаджений престол Київський і всієї Русі. Так ото зірвано остаточно з Ісидором, який, замість в Східну Європу, мусів знову повертатися на Захід, і до Риму, щоб розпочинати новий період свого життя і діяльності — римський період. Та про це і про поділ Київської Митрополії в дальших наших лекціях.

116. - ПОВСЯКЧАСНА ПАМ'ЯТКА ФЛОРЕНТІЙСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В УКРАЇНІ

Внаслідок загальної ситуації та далекосяглих плянувань, а й унаслідок діяльності митрополита-кардинала Ісидора, польсько-угорський король Владислав Ягайлович (1434-1444) видав у Буді, на Угорщині, дня 22 березня 1443 року, важливий документ, так званий «Диплом Владислава» про зрівняння в правах і привілеях українського духовенства з латинським на території тодішньої Польщі й Угорщини, й аналогічно також у Литві. Цей диплом вияснив остаточно його настанову до Флорентійського Собору та до папи Євгена IV, напередодні його виступу проти турецької загрози для християнського світу, зокрема візантійського. Цей диплом упорядковував церковноправну ділянку його держави та залишився нормою поведінки всього Ягайлового княжого роду на майже 150 літ.

Цей диплом, а його треба вважати загально-християнським документом, адресований впершу чергу до Української Церкви, як безпосередній висновок Флорентійського Порозуміння в Церкві Христовій. Тому українським християнам необхідно його добре знати, щоб належно розуміти українську церковну, а то й національну історію. З уваги на це зачитаємо його отут суцільно українським перекладом, за загальнопоширеним і знашим змістом.

«Владислав, з Божої милости король Угорщини, Польщі, Далматії, Хорватії, Сербської Русі і Русі Слов'янської, Галичини і Куманії і т.д., а також князь Кра-

ківський, Судомирський, Ленчицький, Куявський і Литви, та володар і спадкоємець Поморя і Прусії.

«Повідомляємо оцим письмом тих, кому цього треба, всіх сучасних і наступних, до відома яких дійде це письмо, ось про що: Коли часто роздумуємо й обмірковуємо належною розвагою небесні справи з земськими, то приходимо не до інших висновків наших пильних і частих роздуму, як тих, щоб — погордивши приманами світу й обманною славою нашого мінливого віку — звернути вістря нашого ума до небесних справ, в яких ясність вічного світла просвітлює душі всіх віруючих, здобуває серця і — погасивши вогонь зненависти — одностудними вчиняє душевні прагнення всіх. Хоча з обов'язку покладеного на нас уряду і гідности, ми обов'язані дбати про благо кожного підчиненого нашому правлінню, то однак більшої нашої дбайливости вимагає те, щоб ми приклали нашу увагу та настроїли нашу душу до тих справ, які стосуються поширення богопочитання: до краси, слави і честі та єдності священних храмів та до того, що стосується щастя і миру. Бо ми сподіваємося, що все те, що ми встановлюємо для звеличення Бога та побільшення святих Божих Церков, несхибно буде складене в небесній скарбниці, з Божого веління. Тому, коли — за допомогою благодаті Святого Духа — Церква східного обряду, тобто греків і русинів, яка, здавалось, довгі часи хиталася та відхилялася — з-за розходжень і розколів у вірі та в святих Тайнах — і не без шкоди для спасіння багатьох, — від єдності з Святою Римською Церквою, оту єдність наші батьки, а й весь католицький люд, бажав побачити в наших часах здійсненою, то й сталося воно, що за допомогою Божої милости, постановами Святішого Отця Євгена IV-го й інших багатьох Отців, горлимих за святу віру, була вона привернена до єдності й давно бажаної єдності з святою Римською і вселенською Церквою, і то так, що сама Східна Церква і її настоятелі та весь клир того ж грецького і руського обряду, який існує на просторах наших володінь, нам підчинених, — який у часі цього не-

порозуміння й роз'єднання знаходився в деякому приниженні, сьогодні, з поверненням свободи, можуть віддаватися богопочитанню та вдосталь благодіяти доброго нашого Спасителя за спасіння душ віруючих і за збереження святої віри в стані люб'язного миру.

«Отож, на славу всемогутнього Бога, який відкупив нас найсвятішою кров'ю, — всім церквам, їхнім єпископам, тобто владикам, настоятелям, духовенству й усім церковним людям того ж грецького і руського обряду, і, ми вважали за відповідне дати всі ті права, свободи, обряди, звичаї і привілеї, і їх оцим письмом на повсякчас даємо; як ними користуються й утішаються всі церкви наших володінь у Польщі й Угорщині й інші, їхні архієпископи, єпископи, прелати й усі інші особи церковного стану. Крім цього бажаємо й оцим постановляємо, щоб віднині ніхто з достойників, капітанів та урядовців земських і ніхто з наших підвладних, — якого б він не був стану чи становища, зокрема ж нашого Польського королівства, поїменно ж наших Земель Русі і Поділля й інших з ними злучених, — не перешкоджував в виконуванні правосуддя згаданих єпископів, владик і прелатів того ж грецького і руського обряду, а також судів їхніх священників чи парохів, навіть в справах шлюбів чи й розводів, незважаючи на жодний звичай, який досіль зберігався б у вище названих землях, в який-будь спосіб цьому супротивний. «Опріч того, щоб ці єпископи, тобто владики й інші прелати й церковні особи згаданого обряду руського, маючи засоби прожитку, могли тим успішніше посвятитися славослов'ю Бога, — їм і всім їхнім церквам, які де-небудь існують у наших володіннях, всякі їхні села і посілости, якого вони не були б характеру й імені, які здавна належать до тих церков, і які хто-небудь і де-небудь на наших землях і в наших областях сьогодні посідає, з усіма їхніми правами, ласкаво уважаємо, що їх слід їм повернути, і повертаємо оцим письмом на вічні грядучі часи, свідченням отого нашого письма, яке ми опечатали нашою печаттю. Виготовлено і дано в Буді, в п'ятницю перед пе-

ділею «Очі» (22 березня), року Господнього 1443, в присутності Преподобного в Христі Отця і Пана Симона з Розган, єпископа Егерського, світлих, шановних і шляхетних воєвод Лаврентія Надерспан, з Гедравара, — угорського королівства і Грицька Поморянського — подільського; Маттія Талонг, пана наших королівств Далматії, Хорватії, і всієї Славонії; Миколи Скарлицького з Стрибору — Владиславського, Доброгоста Остророга — Каменецького — воєвод; Флоріяна з Пацанова, підхорунжого краківського і Миколи з Боришкович, магістра кухні нашого маєстату, і багатьох інших наших підвладних, достовірних у цьому свідків. Видапо на руки світлих: Івана Конєцпольського, Канцлера польського королівства, і Петра з Щекоціна, Підканцлера, наших улюблених підданих, за звітом світлого Петра з Щекоціна, згаданого Підканцлера».

Такий є зміст цього врочистого історичного диплому, який визначив дальшу долю Української Церкви на довгі століття, аж до упадку Польсько-Литовської Держави. Згодом його потвердили польсько-литовські королі: Жигмонт I і II, з роду Ягайла, та Жигмонт III Ваза, а їх наступники, аж до остатнього польського короля Станіслава Понятовського визнавали важність цього диплому та його зобов'язуючу силу для Української Католицької Церкви, відновленої ж за Берестейського Порозуміння.

Цей важливий документ — плід місії Ісидора — визнавав публічно і встановляв наступні історичні, державні і церковно-правні акти і факти:

1. Приймав Флорентійське церковне Порозуміння й узнав його здійснення в Українсько-Білоруській Церкві, на основі звіту митрополита Ісидора;
2. Стосувався всіх українських і білоруських Земель під польською і литовською займанщиною, не виключаючи угорської на Закарпатті;
3. Спирався в своїх правних постановках на Флорентійське Порозуміння і його католицький характер;

4. Зрівнював Українсько-Білоруську Церкву на правах з Церквою Латинською в усіх ділянках церковного життя, даючи їй публічно державно-правне визнання і силу;

5. Привертав Українсько-Білоруській Церкві всі маєтки і посілості, належні їй яким-небудь титулом;

6. Встановляв державний, громадський і церковний мир в Україні й на Білорусі;

7. Становив собою на протязі 350 років державно-правну основу існування українського католицизму, для збереження самотутности й ідентичности українського народу.

Закінчуючи, можна сказати: Від Церковного Уставу Володимира Великого і Ярослава Мудрого, диплом Владислава являється третім основним документом історії Української Церкви.

Папа Євген IV (1431-1447) (Баз. св. Павла)

117. - ДРУГЕ Й ОСТАТОЧНЕ ПАДІННЯ · КОНСТАНТИНОПОЛЯ (1453)

Рік 1453-ій є знаменною датою в історії християнства й європейської політичної історії. Це рік падіння Константинополя-міста й Візантійської, більше ніж тисячолітньої, імперії. Символом тієї переломової події можна вважати переможний в'їзд турецького султана Магомета II в храм св. Софії в Константинополі на білосніжному арабському коні. Сталось це дня 29 травня, після одномісячної облоги столиці візантійських імператорів, по трупі останнього імператора — Константина XI Палеолога, який згинув в обороні Візантії — як міста, як держави, як ідеї. Ця подія сколихнула всім тодішнім світом. Багато сучасників і наступників шукало і шукає причин цієї катастрофи. Сьогодні можна назвати декілька пояснень історичного чи ідеологічного характеру.

Дехто на католицькому Заході бачив причину падіння Візантії і Константинополя в нездійсненні Флорентійського Порозуміння, тобто, як кару Божу. Москва і її послідовники, навпаки, вбачали таку кару Божу саме за приступлення до Флорентійського Порозуміння візантійського патріярха й імператора, тобто, за зраду православ'я. Інші вбачали цю причину в нерадивості Заходу й недбайливості в подаванні допомоги Візантійській Імперії. Ще інші дошукувалися цієї причини, вірніше і реальніше, в нестримному зрості турецької потуги та в політичному занепаданні Візантії, яке тягнулося вже кілька століть. Тут справа Флорентійсь-

кого Порозуміння і його Плянунання була тільки останнім епізодом та спробою спинити цей розвиток подій. Назагал можна тільки одне ствердити: падіння Константинополя і Флорентійське церковне Порозуміння більш чи менш тісно між собою пов'язані, хоч і не завжди вузлом причиновости.

Насправді ж й Іван VIII Палеолог, і його наступник Константин XI відклали здійснення Флорентійського Порозуміння з року на рік, упродовж майже 14 років, паралізуючи таким робом готовність і добру волю Заходу дати допомогу zagrożеній Імперії. Можна сказати також, що те відкладання було саме наслідком отягання Заходу, щоб дати конкретну й основну допомогу Візантії. Сьогодні, з перспективи століть, цей нерозривний вузол можна легко добачити. Не могли його однак бачити сучасники, і це пом'якшує відповідальність з обох сторін. Та, на жаль, історія не визнає запізвених каять і не числиться з втраченими нагодами.

Коли в серпні-вересні 1439-го року роз'їжджалися з Флорентії соборові партнери, з обох сторін була добра воля, тож відразу почались перші кроки до діла. Місія Ісидора в східну Європу це добре ілюструє: була добра воля і зусилля здійснити церковне порозуміння. Десять років історії, в 1439-1448, показують також, що існувало бажання і зусилля допомогти Візантії в дні скрути: було зорганізовано, хоч і невдалий, хрестоносний похід в обороні Константинополя, в якому наклали головами угорсько-польський король Владислав і папський легат Чезаріні, під Варною (1444); згодом полягло багато лицарства в 1448 році. Ці зусилля не здолали спинити наближення султана Мурата II під мури Константинополя, де справа Флорентійського Порозуміння все ще висіла в повітрі, щоб не погіршити загальної ситуації. Назначення в 1446 році на константинопільського патріярха прихильника поєднання Церкви — Григора Маммаса (1446-1452), справи не вирішувало. Щойно три роки після смерти творця Флорентійського Порозуміння, цісаря Івана Палеолога, його на-

ступник Константин, майже в надвечір'я падіння города, погодився на торжественне проголошення цього акту, і «дня 20 травня 1452 року, руський кардинал виїхав з Риму до Константинополя», щоб виконати цю місію, як кардинал сабінський і митрополит-адміністратор Київський, з доручення нового папи Миколи V-го (1447-1455), який цілковито підтримував політику Євгена IV і в політичній, і в церковній ділянці. Папа Микола V-ий бажав виразним і врочистим актом проголошення Флорентійського Порозуміння в святій Софії в Константинополі збудити Захід зі сну і так урятувати столицю цієї християнської Імперії, яка хилилася до свого кінця, щоби в разі неспромоги — на майбутнє принаймні морально врятувати Флорентійське Об'єднання.

Тому дня 12 грудня 1452-го року, в присутності імператора Константина і трьох сотень константинопільського духовенства, кардинал-митрополит Ісидор зачитав у святій Софії декрети Флорентійського Собору. На жаль, це було тільки слово, на якого сторожі стояло тільки 200 воїнів, яких привів з собою Ісидор; а цього було замало, щоб переконати константинопільську юрбу, яка «воліла радше султана турецького, ніж римського папу», та встояти проти цілої турецької потуги, що вже підступала під місто. А й плянована, хоч і невелика підтримка Заходу, збудженого з своєї байдужості і підозрінь, — прибула запізно. Того самого дня, тобто 29 квітня, коли був назначений апостольський легат, який мав очолити невелику флоту, складену з десяти папських галер та декількох неапольських, генуезських і венецьких кораблів, — султан Магомет II приступив до облоги Константинополя, замкнувши остаточно залізне кільце довкола города, призначеного на жертву турецькій потузі.

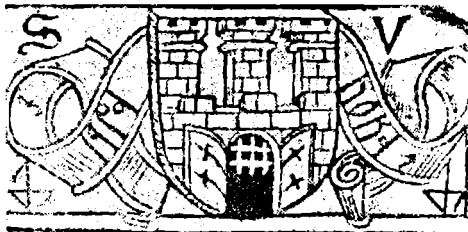
Кардинал Ісидор залишився в цьому залізному кільці, щоб, як грецький патріот, стати поруч імператора Константина і з ним згинуть або перемогти, як десять років раніше зробив це під Варною його попередник кардинал Юлій Чезаріні, станувши поруч з Владиславом Ягайловичем.

По місячній облозі Константинопіль упав, а з ним й останній імператор – Константин Палеолог; місто було піддане на грабунок переможних яничарів, а Магомет II в'їхав на білому коні в св. Софію, яка стала мечеттю. Султан сподівався дістати Ісидора живим чи мертвим, але йому пощастило в перебранні видістатися з міста, яке було розграблене. Після двох місяців дістався він на Крету, звідкіля подав звістку про своє врятування та про трагічну долю Константинополя, в листах написаних до Миколи V-го, до кардинала-друга Висаріона та до венецького дожа, і взагалі до «всіх християн і кожного зокрема». Ісидор підняв скривавлені прапори Візантії та закликав світ до оборони і визволення поневолених, що й стало змістом його дальшого життя і діяльності.

Бувши добре ознайомленим з Константинополем-містом, а й очевидцем-учасником його оборони і падіння, його свідчення добре відбиває цей психічний злам, який він передав західному світові. Ось що писав він, між іншим, про цей трагічний день, який залишився мареном на все його дальше життя:

«О, безмежжя безбожності! О, злочинне й огидне страхіття! Я сам є його наочним свідком, ставши жертвою турецьких злочинів, та тільки з трудом і бідою, за Божою волею, вихопився з-під гніву того злочинного розбійника. Ввійшов, отож, цей поганій собака з своїм проклятим військом сатани в святий цей город, немов лев рикаючий; багатьох вимордував та ограбив, багатьох полонив, а дуже таки багато християнської дітвори примусив відректися християнської віри. Вирвав дітей з матірніх солодких обіймів та осиротив матерів, які наповнили місто риданнями, що піднімались до небес. Збещестив святі дівиці-черниці та й інші посвячені Богові на службу діви. Подиву гідні та прикрашені ціннощами храми, в яких служились божественні таїнства, обернув на печери розбишак та мечеті Магомета». В цих, і наступних словах, міцно відчуваються ті кошмарні образи, які стояли перед ним два місяці пізніше

на острові Креті. Ще темнішими барвами змальовує він їх у листі «до всіх християн і кожного зокрема», закликаючи Захід до чуйности, оборони і відплати за знищене священне місто та прохав про його визволення, для якого він присвятив решту свого життя, повернувшись через Венецію до Риму. Так упав церковний партнер Флорентійського Порозуміння — Константинопіль. Та Магометові II було того замало. Отож уже дня 1 червня 1453 року, він вирішив добити і саму Флорентійську церковну ідею, назначуючи своєю султанською окупаційною владою нового патріарха для здобутого Константинополя-Стамбула — Георгія Геннадія Схлярія, який заявився рішуче проти Флорентії та її ідеї, виконуючи так бажання візантійських протиримських мас народу та волю і пляни Магомета проти західного християнства, проти якого були звернені його переможні полки. Так упадок Константинополя став гробом великої церковної ідеї об'єднання всіх християн — на довгі століття.

Домініканці в Константинополі
 і в інших містах. Придержують великого
 і папського генерала. Ідею константинополь
 циніюс краковський і в інших містах,
 і в Польщі, і в інших містах цього городу,
 і в інших містах. Ідею константинополь
 і в інших містах. Ідею константинополь
 і в інших містах. Ідею константинополь

118. - БОРОТЬБА ЗА ФЛОРЕНТІЙСЬКЕ ПОРОЗУМІННЯ В СХІДНІЙ ЕВРОПІ

З падінням Константинополя і Візантії ще не все було втрачене для справи єдності Церкви. Боротьба і змагання за цю справді велику християнську ідею переноситься на інші простори — на Балкани і в Східну Європу.

В червні 1453 року всі чотири східні патріярхати опинилися під владою переможного ісламу Турецької держави, яка перебирає на себе ролю головного опонента церковного порозуміння між християнами, щоб знеможливити зростання в силу християнського світу, як перешкоди на шляху турецького походу на Захід. Туреччина повнотою опановує головні християнські центри, не так насильним нищенням християнства, як радше заграванням на внутрішні непорозуміння християнського світу. Тому безпроволочно вона надає з ласки султана нового проти-флорентійського патріярха Візантійській Церкві, перепиняючи в майбутньому рішуче всякі спроби наближення.

Та ота турецька ізоляція не охопила поки-що ще інших християнських країн: на Балканах і в Східній Європі. Тож тут розгортається дальша історія змагань за долю Флорентійського порозуміння. І тут збуваються нові процеси для його оборони чи загибелі. Балканські країни не довго зуміють стримувати напір турків, тож, практично, справа церковної єдності пересувається в Східну Європу — зокрема в Україну і Московщину, де має свою довгу історію, яка згодом переходить у нові форми: — так звані унійні — перед, в часі й по Тридентським Соборі. Найважливішим явищем стає Бере-

стейське Порозуміння Українсько-Білоруської Церкви в 1596 році, яке в основному нав'язує до Флорентійського Собору і його Порозуміння. Та поки-що на сході Європи, у трикутнику: Москва — Польща — Україна, йдуть змагання за врятування принаймні решток Флорентії.

Відкинувши Флорентійські постанови і їх апостола — митрополита Ісидора, Москва Василя II Васильовича починає швидко крокувати шляхом до автокефалії, віддаляючись і від Константинополя, і від Києва. В Московщині поширюється погляд про «зраду» Ісидора та про поєретичення Візантії. Місцева єрархія, під проводом Іони, починає обходитися без митрополита і без візантійського патріярха. Слухає вона князя Василя, якому дає всяку підтримку в громадянській війні, що іноді була для Василя II трагічною; і в ній він навіть утратив свої очі.

Вже в 1443 році старався Василій одержати нового митрополита для своїх володінь. Та тоді ще й імператор, і візантійський патріярх готувались до здійснення флорентійських постанов та вижидали позитивних вислідів у підготові до хрестоносного походу проти турків. Тож Василієві треба було чекати більш підхожих часів, щоб знайти зрозуміння. Тому він в 1443 році навіть не називає єпископа Іони, як можливого свого кандидата на Київську митрополію і всієї Русі. А тоді прийшла катастрофа під Варною (1444). В Московщині ж почалася нова фаза громадянської війни за об'єднання держави в одних руках, у якій Василій мав нелегкі завдання; він навіть попав був у полон і був осліплений. Іона, колишній кандидат Василя на митрополичий престол, щиро і повною підтримував пляни Василя, які почали здійснюватися. Та для осягнення повної перемоги треба було мати і свою, собі прихильну, верховну владу для своїх же плянів — її авторитет і підтримку. Тому, коли по невдачі хрестоносних військ в 1448 році, упадок Константинополя був уже тільки проблемою часу, Василій вирішив діяти, не зважаючи вже більше

на Візантію, ні на її патріярха чи його права. В грудні 1448 року, на синоді в Москві, єпископ Іона був обраний митрополитом. Це був остаточний розрив з Візантією і з митрополитом Ісидором, та повна автокефалія, тобто церковне усамостійнення Московщини. Від того року життя і розвиток Московської Церкви пішов своїм шляхом, на якого кінці стояв Московський патріярхат 1589 року.

Ні з боку митрополита Ісидора, ні з боку Візантії на постанову Московського синоду не було ніякої реакції. І цей і та займалися тоді справою рятунку Візантійської Імперії та Флорентійського порозуміння в загальному, тож далекі події в Московщині були їм мало знаці, а ще менше відчутні. Та Московщина і її митрополит Іона не вдоволялися тим приватним актом Московської Церкви і Держави, але почали змаг за укріплення і поширення своєї митрополії: з одного боку вони обвишувачували Візантію в зраді православ'я, з другого ж — змагалися за поширення влади митрополита Іони на цілу територію давньої Київської митрополії, яка була під владою Литви і Польщі, включно з київським осідком митрополита.

В Польсько-Литовській Державі обставини були такі, що вможливлювали ці амбітні пляни. В 1444 р. згинув під Варною польський король Владислав Ягайлович, а в 1445-1447 роках, по довгих переговорах з Литвою, Польща вибрала його наступником великого литовського князя Казимира, молодшого брата поляглого в бою Владислава, який об'єднав обі держави в своїй особі. В 1447 році Казимира короновано у Краківі на польського короля, де він і залишився на володіння обома державами, занедбуючи частково справи Литви, бо з далекої столиці не відчував їх пекучости. Тим часом на Литві життя ішло своїм ходом. Москва, перемігши внутрішню кризу, почала зростати в силу теж і стосовно зовнішньо-політичних проблем. Це помітно, зокрема, в стосунку до Литви: політичні взаємини були поладнані формально в окремім договорі 1449

року; на його основі цілу східну Європу поділено на дві сфери політичних впливів, між Казиміром і Василієм II. В дебатах над цим договором брав участь і Іона, як особистий порадник Василя. Тому й не дивно, що в 1451-му році прийшло між обома державами до певної угоди також щодо церковних справ. На цій основі Казимір визнав за Іоною митрополичі права в Українсько-Білоруській Церкві своєї держави, занехтуючи права Ісидора та вимоги Флорентійського Порозуміння, дарма, що його попередник, Владислав, своїм окремим дипломом визнав церковно-обрядову рівноправність у своїй державі в 1443 році. Так Іона почав виконувати свою владу і в Україні, а його перебування в Москві не викликувало якихсь застережень. Вже майже 150 років це входило в практику київських митрополитів. Так ото Польща залишала на призволяще Флорентійську Унію, не маючи ніколи для неї щирої і повної прихильності і підтримки, схиляючись раз-у-раз до діянь Базілейського Собору. Ні Олесніцкі, ні Матей, Віденський єпископ, не мали поважних сумнівів щодо правильності своєї політики, в якій переважило сусідське замирення з Московщиною, а не вимоги церковної єдності. А падіння Константинополя відвернуло увагу і Заходу, і Риму від тих подій, що збувались у далекій Литві і Московщині, під владою християнських володарів. І коли врешті Ісидор, якого права були грубо порушені, повернувся з Константинополя до Риму, то справи вже були задавлені, а справа визволення Константинополя відвернула від цих справ його митрополії також і його увагу.

В 1455-му році почався в Римі новий понтифікат — Калікста III, який знову звернув свою окрему увагу на церковні східні справи, і коли справа визволення Константинополя була майже безвиглядна, він намагався врятувати принаймні Флорентійське Порозуміння, zagrożене основне і Москвою Василя II, і Туреччиною Магомета II, бо діяли вони паралельно і віддільне, завжди однак з питомих собі рацій, — на його остаточне

зруйнування. Іона в Москві, а Геннадій в Константинополі були їх послухними церковними інструментами, для досягнення цих нецерковних цілей.

Під кінець свого недовгого понтифікату, папа Калікст та його безпосередній наступник Пій II, вийшли з своєї сфензивної настанови, спричиненої падінням Константинополя, та перейшли в офензиву: організуванням нового визвольного хрестоносного походу проти Туреччини і її наступу на Захід та оживленням католицької ідеї в Східній Європі – проти Москви. Так у 1457-му році приходить до поділу Київської Митрополії на дві частини, з урахуванням політичної і церковної дійсності, і постать Ісидора знову виринає на вселенських горизонтах. Творцями цієї офензиви були три постаті Сходу: патріарх Константинопільський – Григор Маммас, Висаріон – митрополит Нікейський, і митрополит Київський – Ісидор. Всі вони проживали в Римі, як «ізгої», тож Рим став центром цієї протидії для рятування Флорентійського церковного Порозуміння.

Підвісна печатка папи Миколи V (1447-1455)

119. - ПОЛІТИЧНИЙ І ЦЕРКОВНИЙ ПОДІЛ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Загальне положення Київської митрополії на початку понтифікату папи Пія II, в половині 1458 року, було і складне, і невизначене. Правний Київський митрополит Ісидор від 1443 року перебував поза границями своєї церковної області, спершу як митрополит «ізгой», а згодом, по 1451-му році, як митрополит, перешкоджений у виконванні своєї влади. Від 1448 року московську частину митрополії зайняв митрополит Іона, з вибору і назначення князя Василя II, без відома і благословення Візантії, яка обстоювала урядово особу Ісидора, з уваги на своє визнання Флорентійського порозуміння. З політичних рацій, у 1451 році, польсько-литовський король Казимір Ягайлович визнав владу митрополита Іони над білорусько-українськими єпархіями, порушуючи отак права Ісидора та лояльність супроти Флорентійського порозуміння, за яким поставився його попередник Владислав (1443). Так, номінальне і фактично, хоча й неправно, Ісидор зостався без митрополичої території, і прийняв номінацію на підміського Сабінського єпископа, зберігаючи за собою чисто номінальну адміністрацію-керівництво Київської митрополії. Коли ж проминула подія падіння Константинополя чи його оборони, можна і треба було подумати, як слід врятувати принаймні дещо з розбитого Флорентійського порозуміння, так ото думки Ісидора, Висаріона, найближчих папських дорадників, й самого папи Калікста III, звернулися в бік східної Європи, щоб навести там лад серед існуючого правного і фактичного церковного безладдя і замішання.

Найперше було заповнено велику єпархічну прірву, яка виникла на Українських Землях внаслідок занепаду Галицької митрополії. Дня 16 січня 1458 року папа Калікст III назначує на Галич окремого єпископа, візантійського василіянина з монастиря св. Кипріяна — Макарія, та з відповідними рекомендаціями до польського короля Казимира й єпархії, висилає його в Галичину. Про необхідність цього переконав папу імовірно таки кардинал Ісидор; бачив-бо він наочно церковне положення Галичини в 1440-1443 роках. Мабуть, не йшлося тут про відновлення митрополичої гідности, але назначення окремого єпископа для Галича, який майже від початку століття був при адміністрації Київських митрополитів.

Другою, далеко тяжчою, але і важнішою справою було спорожнення Київської митрополії, яка вже майже 20 років залишалася без правлячого архипастиря. І тут знову ініціатива вийшла від Ісидора: він резигнує з своїх прав адміністратора митрополії в українсько-білоруській частині, так званій «долішній Русі», та пропонує назначення окремого митрополита для Києва, залишаючи за собою титул на єпархії в Московському князівстві, зайняті митрополитом Іоною та недоступні для католицького митрополита. Проект був прийнятий папою Калікстом та його дорадниками, а зокрема Константинопільським католицьким патріархом Григором Мамасом, вже дня 19 липня. Але з-за смерті папи Калікста (6.8.1458), його виконано щойно за наступного папи Пія II, дня 3 вересня того ж 1458 року, в сам день його коронації на Вселенського Архиерея. Восени того ж року Пій II підписав цілий ряд письм у справі виконання цих постанов. Найповнішим документом являється «булля назначення Григорія на митрополита Київського, і тому для з'ясування справи її повнотою застаємо українським перекладом. Ось який був її зміст:

«Пій єпископ, слуга слуг Божих. — Улюбленому синові Григорієві, номінагові Києва, Литви та всієї долишньої Русі, привіт й апостольське благословення. — Гід-

ним і відповідним уважаємо, щоб обсада церков, зокрема ж соборних, вчинена за відомом римського архиєрея, але з-за його смерті не виконана відповідними апостольськими письмами, була успішно вивершена дбайливістю того ж самого Апостольського Престолу.

«Отож, уже давніше блаженної пам'яті папа Калікст III, наш попередник, розваживши пильно, що нез'єдинений чернець з Чину святого Василя, Іона з Московщини — син нечестя і погібелі, в своєму осуду гідному змаганні за церковні достоїнства і почесні, посмів вкінці по-бунтарськи назвати себе, а й поводитися як руський архиєпископ, і фактично та провинно втручатися в цю митрополію, викинувши передніше з неї преподобного брата нашого Ісидора Сабінського і з апостольського розршення архиєпископа руського, і так почав він неслухно держати цю митрополію, яка не була ще позбавлена свого пастиря, і то із шкодою для своєї душі й зневагою Апостольського Престолу. Тому-то наш попередник, за спонукою з висот, бажаючи зарадити небезпекам для душ та такому великому неладові, відповідними і можливими способами, за порадою своїх Преподобних Братів, до яких числа і ми тоді належали, повнотою своєї влади та за виразною згодою митрополита Ісидора, апостольською силою розділив ту церковну руську область на дві частини, тобто на горішню, що знаходилася під владою нез'єдиненого володаря, і на долішню, яка була під владою католика, тобто дорогого сина нашого в Христі, Казимира світлого короля Польщі. І то в такий спосіб, що одна частина руської області залишилася і далі під владою й управлінням митрополита Ісидора, який одночасно відступив частину своєї влади й управління, для нижче визначених цілей, а саме: в долішній Русі — єпархію київську з Литвою та з тими частинами долішньої Русі, які живуть у грецькому обряді під руським митрополитом і знаходяться під владою вищезгаданого короля Польщі, піднісши її до митрополичої гідності з усіма відзнаками, привілеями і почесностями, які за правом і звичаєм належать митропо-

личій церкві. І тією ж самою владою постановив він, вирішив і розпорядив, за порадою тих же Братів, що Вона буде під владою і управою окремого архієпископа, разом з вищезгаданими південними частинами її, чи пак, епархіями: брянською, смоленською, полоцькою, турівською, луцькою, володимирською, перемиською, холмською і галицькою, які він вищезгаданою владою, по зрілій роздумі, відділив від тієї Руської Церкви та призначив йому в підлеглість, виключивши з тих областей судово-правно згаданого Іону чи якого-небудь його наступника, які займали б цю Церкву та ці епархії.

«Та, приступаючи до відповідної і незабарної обсади тієї ж Київської Церкви, яка то обсада належала виключно нашому попередникові, щоб не виставляти її на небезпеки довгого сирітства, по пильній призадумі з вищезгаданими Братами про назначення для Київської Церкви корисної і відповідної людини, уважно і по-батьківськи звернув очі свого духа на тебе, священника й архимандрита монастиря св. Дмитрія Константинопільського того ж самого Чину св. Василя, мавши про тебе достовірні свідчення, тобто про твою ревність у справах віри, про науку, чистоту життя, праведність обичаїв і дбайливість про духовні справи, а й про твою розсудливість у земських речах й інші дарування чеснот. Розваживши все це, він своєю апостольською владою призначав тебе, як підхожого собі і згаданим Братам з-за твоїх чеснот, на пастиря і архієпископа Київської Церкви та вищеназваних областей долішньої Руси, і то за порадою вищезгаданих Братів, дня 19 липня, четвертого року свого архиерейства, доручаючи тобі дбайливість й управління Київської Церкви і згаданих епархій, в духовних і матеріяльних справах.

«Коли ж згодом цей наш попередник, не споготовивши апостольських письм про цю обсаду, помер, як Господеві сподобалося, то ми — Божою милістю винесені на вершини апостольства, — бажаючи, щоб діло нашого попередника мало повний успіх, та сподіючись, що згадана Київська митрополія Литви та долішньої

Руси, разом з вищеназваними єпархіями, під твоїм щасливим управлінням і за Божою допомогою буде корисно і добре управлятися та поступатиме в справах духовних і дочасних, — доручаємо цим апостольським письмом твоїй розсудливості, щоб ти охотно прийняв на свої плечі накладане ярмо Господнє та старався так пильно, вірно й розсудливо виконувати твоє піклування про душі й управління, щоб і сама таки Київська Церква тішилася, що доручено їй прозорливому провідникові та успішному управителеві, а й ти сам, щоб заслужив собі, крім вічної нагороди, ще й ласку і благословення згаданого Престолу.

«Дано в Римі, при святім Петрі, року від воплочення Господнього 1458-го, дня 3 вересня, а нашого архиєрейства — року першого».

Такий був зміст, причини й історія канонічного поділу Київської митрополії владою Римського Престолу в 1458-му році. А про значення цієї події та про її наслідки й історичні перспективи скажемо в наступній лекції.

Підвісна печать папи Калікста III (1455-1458)

120. - ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОДІЛУ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Після двадцяти років (1437-1457) заколоту і хаосу в Київській митрополії, в часі неприсутності митрополита Ісидора, — коли-то заіснували такі важливі події, як Флорентійський Собор і Порозуміння, падіння Візантії і Константинополя, усамостійнення політичне і церковне Московщини, — потреба упорядкування українських церковних справ була більше ніж пекуча, просто необхідна. Цю ситуацію зрозумів в першу чергу самий такий митрополит Ісидор. Він, переживши всі сподівання понад сподівання, в 1457 році приступив до дії: зрікся Київської митрополії і запропонував її поділ відповідним церковним властям, тобто своїм церковним настоятелям — константинопільському католицькому патріярхові Григорієві Маммасові й папі римському — Калікстові III. Причиною була потреба та розуміння дійсності. В першу чергу необхідність: українсько-білоруські єпархії потребували первоєрарха, і не тільки далекого та майже титулярного, але близького і діючого. А далі — ситуація: особиста Ісидора, і політична та церковна на місцях, Ісидорові минуло вже далеко поза 70-ку; його особа була несприймальна на сході Європи, з-за його діяльності в ділянці поєднання Церкви; а далі, прийняті обов'язки при Апостольському Престолі в Римі, де він уважав себе спроможним ще багато зробити для всього Сходу. А політична ситуація на сході Європи і була така, що надія на якісь близькі зміни була безвиглядна. І Москва, і Польща прагнули до закріплення своїх політичних здобутків і позицій, збері-

гаючи певний мир, ціною деяких взаємних поступок. А з боку церковної ситуації існувала загроза, що Іона Московський остаточно закріпить свою митрополичу владу над цілістю давньої Київської Митрополії, не зважаючи на Флорентійське порозуміння та на його втрату; або що візантійські патріярхи піднесуть свої претензії до Києва і сходу Європи, назначаючи свого митрополита на Київ. Була і така можливість, що оба Протифлорентійські угруповання — візантійське і московське — порозуміються між собою та прийдуть до спільної згоди, щоб нарешті повалити флорентійські католицькі почиання. Це і приневолило відповідні кола в Римі до дії.

Справа розподілу чи об'єднування Київської митрополії була не новою в Україні: вона мала вже свою довгу історію, давнішу і новішу, в яку входить також історія виникнення і занепаду Галицької і Литовської митрополій, наявність у Київській митрополії двох, а навіть трьох правлячих митрополитів, спроби усамостійнення від Візантії тощо. Всі ці явища і спроби виринали на політичному тлі, з рацій національних, династичних та взагалі — позацерковних. Тепер, у 1450-их роках, заіснувала справжня церковна причина для поділу: Флорентійське порозуміння Церков, за яке заявила Україна і Білорусь, а проти якого виступила рішуче Московщина, відкидаючи його і всупереч Римові, і всупереч Візантії. Тож, коли попередні поділи й розподіли Київської митрополії стали недейсними самі собою, були-бо тільки явищами мінливої політичної ситуації та політичних комбінацій, то поділ 1458 року вже устійнився, поскільки зумовили його важливі церковні причини. З того часу датуються окремі митрополії: Московська і Київська. Можна б сказати, що буллію папи Калікста-Пія прийняла Москва, хоч не формально, проте реально.

Лінією поділу митрополії стала ідеальна, церковна межа, визначена Флорентійським порозумінням. Вона проходила реальними тодішніми політично-державними кордонами між Московською Державою Рюрико-

вичів і Польсько-Литовсько-Руською Державою Ягайлонів. Етнічна національна межа між Білоруссю і Україною тут поки що не відіграла ролі. Цю межу визначено нейтральною назвою «Долішня Русь» і «Горішня Русь», може взоруючись і на давнішу назву візантійського походження: «Велика Русь» і «Мала Русь». Під назву «Долішньої Русі» ввійшли всі єпархії України і Білорусі, а решта була охоплена назвою «Горішня Русь», очевидно, коли дивитися з Риму чи з Візантії, звідкіля походили ідеологи і творці цього нового і остаточного поділу.

Гарантією і безпекою перед порушенням цього поділу, знеможливаючою втручання, — став звичайний реальний політичний кордон, за яким стояла відповідна державна потуга Московщини чи Польщі-Литви, яка вирішувала історію цього простору на наступних 350 літ (аж до розбору Польщі та падіння Польсько-Литовської Держави в другій половині XVIII ст.).

За здійснення цього поділу взялися живі, конкретні люди: з одного боку митрополит Московський Іона з своїми московськими наступниками, а з другого — митрополит Григорій II Болгарин, товариш і супутник Исидора на протязі 20 років його подорожей і скитань. В Іони було знання ситуації, але й державна фізична підтримка Московського великого князя Василія II; в Григорія ж II було також відповідне знання ситуації в цьому просторі, проте бракувало йому конкретної фізичної підтримки з боку польсько-литовського володаря Сазиміра Ягайловича; їм мусів йому в'єднувати щойно папа Пій II своїми листами, написаними дня 3 вересня і 18 грудня того ж 1458 року (див. Документи).

Вихідні позиції обох митрополитів були нерівні: Іона виконував практичне управління в майбутній частині митрополита Григорія, з дозволу Казиміра, ще з 1451-го року; Григорій же мусів розпочинати з нічого: здобувати управління крок за кроком, та з'єднувати собі прихильність в незнамого володаря, який не мав

супроти нього жодних особистих зобов'язань, які мав, наприклад, стосовно Василя II — Іона. Тому, передбачаючи цей нерівний змаг, папа Пій II дня 3 вересня поручає Григорія Казимірові та прохав його вчинити з свого боку, «щоб він — дорогий і окремий наш і римської Церкви син (Григорій) — зміг дійсно й успішно прийняти дану собі апостольським престолом церкву, і нею управляти в мирі, як канонічне вибраний архієпископ і відповідно до грецького обряду висвячений братом нашим Константинопільським патріархом Григорієм» (Док. I). А дня 18 грудня пише Папа до того ж короля Казиміра: «з великим душевним болем і смутком ми довідалися, що нез'єдинений Іона втручається в цю Церкву та що фальшивий патріарх і чужий владика Константинопільський, поставлений турецьким тираном, наміряє послати і настановити для цієї церкви іншого, і то за життя правдивого і правно висвяченого її пастиря, на жаль, із шкодою і зневагою нашою й апостольського престолу». Тим-то просить Казиміра, щоб він не допустив до того стада зажерливого вовка, тобто якогось митрополита з Туреччини, але щоб підтримав Григорія. Тож мав Григорій нелегке життя в цих печатках порозділюваної Київської митрополії.

Якже дивитися на поділ Київської митрополії з 1458 року з 500-літньої історичної перспективи, то слід сказати, що він — і в Божій, і в людській площинах — став провидінням для Українського Народу і Української Церкви, і Православної і Католицької, для збереження їх ідентичності і самобутності. Тому годі й дивуватися, що відокремлена тоді від Києва Московщина, яка згодом зросла в церковну і політичну потугу, завжди і за кожного правління силкувалася анулювати цей поділ у свою користь, змагаючись за об'єднання, однак не під прапорами Києва і його митрополії, а Москви і її патріархату, і то аж до наших днів. З цього первинного факту пояснюється і Берестейське Порозуміння з 1596 року, з послідовним розвитком української католицької ідеї, яка ґрунтується на тезах Флорентійського вселенського церковного Порозуміння, аж до наших

часів; а й підкорення українського православ'я в 1686 році, з послідовним заповненням і знищенням української православної самобутності на Українських Землях, однаково «й то в часи царських наступників Василя II, чи в наші часи їх політичних і церковних супротивників, наступників Леніна, які з таким самим завзяттям знищують усі вияви української самобутності й ідентичності.

Тому, коли оцінювати цю історичну подію з 1458 року, існують усі реальні історичні дані на те, щоб дати їм позитивну розцінку і з боку католицького, і православного, при тому необхідно прикладати до тієї оцінки справді українську міру, а не чужу українському духові й українській історії.

Так ото й Григорієві II і його наступникам доводилося і далі доводиться верстати нелегкий історичний шлях, на який вони вступили в 1458-му році.

Папа Пій II (1458-1464) (Баз. св. Павла)

121. - КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ ГРИГОРІЙ II (1458-1472)

Розподіл Київської Митрополії на Київську, для українсько-білоруської Церкви, та Московську адміністрацію покривається часово і змістово з назначенням нового Київського митрополита Григорія II Болгариновича на місце митрополита-кардинала Ісидора. Буля розподілу Київської Митрополії папи Пія II з 3 вересня 1458 року, була адресована до «улюбленого сина нашого Григорія, вибраного митрополита Києва, Литви і цілої Русі». З неї також довідуємося, що Григорій був архимандритом константинопільського монастиря св. Дмитрія Чину св. Василя Великого. З інших джерел знаємо, що він був учнем митрополита Ісидора й, мабуть, прибув разом з ним на Русь, коли митрополит Ісидор був назначений на Київського митрополита в 1436-му році. З ним він поділяв згодом його долю і недолю та був його невідступним супутником у його подорожуваннях на Заході, в Греції та на Русі. Вкінці, за порукою митрополита Ісидора, в 1458-му році його назначено Київським митрополитом, коли Ісидорові шлях туди загородила Москва та її князі. Як виходить з листа папи Пія II до польського короля Казимира Ягайловича, Ісидор був формально поставлений та висвячений Константинопільським католицьким патріярхом Григором Маммасом, який проживав у Римі тоді, коли Константинопіль упав, а з турецької ласки було настановлено нового патріярха, ворожого до католицького світу та Флорентійського Порозуміння. Звичайно, Григорій прийняв свячення в грецькому обряді та в урочистій формі, на яку міг спромогтися тодішній Рим.

Номінацію на митрополита одержав Григорій ще за життя папи Калікста III, дня 20 липня 1458 року. Однак папа Калікст помер три тижні згодом, так і не виготовивши відповідних письм у цій справі. Тому, коли дня 19 серпня 1458 року був обраний на Петровий престіл папа Пій II, з роду Пікколоміні, поладнання цієї київської справи було першим його офіційним чином і вже дня 3 вересня, в самий день папської коронації, підписано папські письма в справі Григорія. А що та справа не проволікалася, це заслуга і патріярха Григора Маммаса, і кардинала-митрополита Ісидора, які тоді перебували в Римі й брали діяльну участь у цих справах, і як найближчі порадики папи. Все це знаємо з автентичних письм, завірених самим папою Пієм II, тож годі сумніватися в вірогідності цих даних, як і в самий зміст і значення розподілу Київської митрополії, про який ми говорили в попередній нашій лекції.

Отак, десь під кінець 1458 року, Григорій був готовий виїхати до своєї митрополії, тож почав збиратися до виїзду. На це вказують нові листи папи Пія II з дня 18 грудня 1458 року, в яких папа поручає королеві Казимірові митрополита Григорія та просить недопустити до підчинених йому єпархій єпископа-митрополита Іону, московського ставлення, який втручався в ці країни вже від 1452-го року, і то за згодою самого ж таки Казиміра, на основі окремого договору з Московщиною. Фактично виїхав митрополит Григорій десь на весну 1459-го року, бо щойно під датою 17 січня був споготовлений для нього папський паспорт, в якому папа Пій II звертається до всього світу та тих країн, куди мав переїжджати Григорій, кажучи між іншим, що Григорій їде «в руські сторони в певних наших справах та в справах Римської Церкви», і тому просить для нього про вільний прохід, свобідний від усяких перешкод чи оплат та митної контролі.

Разом з Григорієм їхав до Польщі в окремому посольстві римський шляхтич Микола Якубіті, який належав до почету кардинала Ісидора. Тому й для ньо-

го був виданий того самого дня окремих паспорт, та вірчі листи до Казимира, у яких виразно кажеться, що цей посол вяснить докладніше думку Апостольського Престолу в справі митрополита Григорія. Про цього окремого посла, на жаль, сьогодні нічого докладніше не знаємо; однак його участь у впровадженні Григорія на Київську митрополію не підпадає жодним сумнівам.

Десь літом 1459 року прибув Григорій на територію своєї митрополії та був зичливо прийнятий польсько-литовським королем Казиміром Ягайловичем; там всюди він проповідував Флорентійське порозуміння. На Українсько-Білоруських Землях знайшов Григорій прихильність і послух. Існує сьогодні сумнів щодо настанови єпископа брянського на литовсько-московському прикордонні. Очевидно, що прибуття Ісидора викликало занепокоєння на Московщині, бо ще того самого року 1459-го Іона скликав новий синод у Москві та ще виразніше визначив автокефалію Московської Церкви, як це було зроблено в 1448 році. Так розподіл давньої Київської митрополії став не тільки церковно-правним, але й фактичним.

Існують доводи, що Григорій II, після того як закріпив свою владу на Українсько-Білоруських Землях, не обмежувався тільки до них, але намагався проникнути в сферу так званої «горішньої Русі», тобто Московщини, в найширшому значенні цього слова, тобто передусім у князівство Тверське і Новгородське, тоді ще майже повністю незалежні від Москви. Можливо, що він виїжджаючи з Риму, отримав щодо цього якісь виразні повноваження кардинала Ісидора, за яким залишалася титулярна адміністрація саме тієї «горішньої Русі». Знаємо однак, що ні новгородський, ні тверський єпископи не виявляли якогось бажання визнати Григорія, хоча знаходилися під виразною загрозою московської експансії Василя II, а згодом Івана III Васильовича, який і знищив їх незалежність, підбиваючи ці князівства під владу московських великих князів. Навіть смерть Іони в 1461-му році не давала якихсь більших

надій, що Григорій поширить свою владу і на Московщину, і старим чи новим титулом адміністратора об'єднає єпархії давньої Київської митрополії під свою владу. По смерті Іони Московські князі, зразу і без згоди Константинополя, постаралися про його наступників, виконуючи вже в 1448 році перерішену автокефалію. Це правда, що вони більше не підносили виразних претензій на Київ, але вдоволялися титулом митрополита Московського. По смерті Іони відразу став митрополитом Московським, з вибору єпископів, якийсь Теодосій, а згодом в 1467 році Филип, який і пережив Григорія II на один рік, зберігаючи непорушеним розподіл з 1458 року. Номінуючи, чи дозволяючи єпископам на вибір митрополита, не спитавши Константинополя, Василій II, і згодом Іван III в 1467 році, писали до Константинопільського патріярха листи оправдання, мовляв, велика віддаль та невігоди подорожування не дораджують вдаватися з тією справою до Константинополя, щоб не трапилося, що звідти знову прийде на Русь новий Ісидор; що, подібно як перший, віддасть Церкву під «владу попавшого в ересь Риму»; крім того, залюбки писали вони, що Константинопіль попав під владу турків, і тому вони не бажають залежати від патріярха, який слухається турецького султана. За такою аргументацією, в Москві було поставлено в 1461-му році Теодосія, який незабаром мусів уступити з престолу під пресією опозиції, яка виникла з причини його ригоризму стосовно духовенства. На його місце, і вже за нового князя, два роки згодом, в 1467 році пазначено на митрополію «Московську і всієї Русі» Филипа (1467-1473), завзятого противника всякого павлиженія між Церквами. Майже одпочасно з уступленням Теодосія помер у Римі (1463) властивий адміністратор московських єпархій митрополит-кардинал Ісидор, тож ця митрополія і з одного, і з другого боку, стала вакантною — вільною: для Григорія і для нового митрополита Московського, з пазначення Москви. Цим разом політика перерішила справу в пекористь Григорія, хоч з його боку не бракувало в

тому напрямі змагань поширити свою митрополію. Навпаки, московський великий князь Іван III Васильович леліав якраз протилежні пляни, та в своїй юній дерзості бажав перебрати візантійське спадкоємство не тільки теоретично, але і фактично, посягаючи по руку онуки Палеологів — Софії, вихованки Риму, вимагаючи за нею немов у придане, — і політичних, і церковних привілеїв Візантії, щоб здійснити доктрину про «Москву — третій Рим», після якого вже інших не буде. Та до цього ще провадив далекий шлях, а тим часом ішов змаг за конкретні ступневі осяги — і політичні, і церковні — які заторкали також долю Григорія-митрополита.

Підвісна печать папи Пія II (1458-1464)

122. - МИТРОПОЛИТУВАННЯ ГРИГОРІЯ II

Перше п'ятиліття свого митрополитування на українсько-Білоруських Землях (1459-1464) митрополит Григорій II Болгаринович використав на закріплення своєї церковної позиції, так стосовно польсько-литовської влади, як і щодо сусідньої Москви та її митрополита Іони. Він домагався прав на Українсько-Білоруську Церкву, на основі концесій вчинених королем Казиміром ще в 1451-му році, тоді коли митрополит Ісидор проживав у Римі чи трудився для оборони Константинополя і Візантії перед турецькою загрозою. Ці концесії походили з політичних причин і вигід та з невідної настанови польсько-литовської суспільності і влади до справи Флорентійського порозуміння Церков. Коли ж за папи Пія II ці справи були поладнані, польські володарі, як католицькі володарі, не мали жодних правних і формальних причин не слухатися доручень католицького Риму також у справі Київської митрополії. І тому папа Пій II міг писати в 1458 році листи до Казиміра, вимагаючи для митрополита Григорія державної підтримки проти посягань і Москви, і Константинополя. Здійснивши, відповідно до фактичних обставин, розподіл Київської митрополії на дві частини: Київську-католицьку і Московську-православну, папа послав у цю першу митрополита Григорія, супутника і товариша митрополита Ісидора, який з формальних і титулярних причин зберіг за собою титулярну адміністрацію Московщини, опанованої митрополитом Іоною. Григорій II, одержавши підтримку і влади, і народу, почав ладнати церковні справи своєї митрополії, так званої «долішньої Русі», тобто України і Білорусі.

Новий Київський митрополит був не тільки церковною адміністративною опорою Українсько-Білоруської Церкви, але став притягальною силою і для деяких частин так званої «горішньої Русі», тобто Московщини в найширшому розумінні слова: різних князівств, які згодом створили Московську Державу, а тоді ще мали майже повну незалежність, зокрема Тверщина, Смоленщина й Великоновгородщина. Іван III Васильович тоді щойно леліав свої імперіяльні пляни, які виконав у другій частині свого правління. Тому Григорій в часі свого митрополитування мав ще нагоду і надію відновити, принаймні частково, давню велич митрополичого Києва, поширюючи свою владу до Новгороду Великого. Крім того траплялося йому дві нагоди: одна місцевого, а друга загально-європейського характеру.

Першою нагодою був союз Новгороду з королем Казиміром Польським, спрямований виразно проти московських посягань на самостійність Новгородської Республіки. Душею оборони Новгороду проти Москви була мудра й енергійна новгородська посадничка, Марта Борецька, вдова, і її син Дмитро, а опісля Федір, які згодом зазнали московської каторги, коли Іван III переміг Новгород в 1478 році. В 1471 році вона вступила в союз з Казиміром, але вже в тому самому році новгородські війська зазнали невдачі в війні з Москвою. Новгородці — і з церковних, і з політичних причин — схилилися до церковного з'єдинення та його місіонера на Сході Європи — Григора II. Та в умовах перемир'я, після поразки у 1471-му році, новгородяни мусіли прийняти вимогу, що їхні архієпископи будуть їздити святитися в Москву, а не до Києва. Фактично, веззаварі перед своєю мілітарною поразкою в 1471-му році, Новгород узнав був на короткий час своїм вищим церковним зверхником Григорія, митрополита Київського, та вислав був свого кандидата на архієпископа — Пімена, до Григорія по свячення. На вимогу Москви Марта Борецька відповіла, що митрополит Київський давав і має далі давати єпископа для новгородської Софії. Але на тому

не скінчилося: справу перерішила зброя. Те, що митрополит Московський Филип I писав до новгородців, мовляв Константинопіль тому впав у турецьку неволю, що прилучився і поєднався з Римом, не могло переконати свободолюбних новгородян. Вони відповіли устами Марти Борецької, покликаючись на давнє право Києва до Новгороду. Та згодом муіли вони скоритися твердим наслідкам поразки, а з цим, ще за життя Григорія, розвіялися його пляни на поширення влади.

Другою нагодою для того, щоб відограти помітнішу церковну роль на сході Європи в ширших границях, була спроба папи Павла II (1464-1471) приєднати до Флорентійського порозуміння саму таки Московщину, за допомогою подружжя онуки Палеологів Софії з Іваном III Васильовичем (1462-1505). Здавалося, що вихована в Римі Палеологівна стане тим помостом, який поєднає Москву з Римом. В Римі в'язали з цією справою великі надії і пляни. Рівно ж й Іван III укладав щодо цього подружжя великі пляни, тобто перебрати на себе правно велике візантійське спадкоємство. Переговори в цій справі вже від 1469 року вів кардинал Висаріон, тодішній католицький Візантійський патріарх, що проживав у Римі. Він вислав був до Москви окреме посольство під проводом якогось Юрія. В 1472 році вислав Іван III і своє посольство в Рим, де заключено подружню умову. Папа Сикст IV у своїх письмах, виданих з тієї нагоди, похваляв Івана III за його прихильність до поєднання Церкви та за те, що не приймає візантійських патріархів й виявляє свою прихильність до Риму. Вивінувана щедро папою Сикстом IV-им, виїхала Софія після римського шлюбу в Москву. Супроводив її окремий папський легат, Антоній, який мав далі вести цю церковну справу в Москві. При в'їзді в Москву несено перед ним срібний легатський хрест, що страшно не сподобалося москвичам та Московському митрополитові Филипові, який загрозив, що виїде з Москви, якщо легат у такому характері в'їде в Москву. Тож Іван III поступився перед публічною опінією, й після повторен-

ня шлюбу з Палеологівною перестав журитися церковними справами, звернувши всю свою увагу на розбудову держави. Змагання легата Антонія залишилися звичайним лише бажанням. До офіційного прийняття флорентійських постанов не прийшло, тож в 1473-му році виїхав він з поворотом до Риму, може, переговорюючи в переїзді з митрополитом Григором. Шлюб Івана III підніс помітно престиж його на Заході, тим-то Московські князі почали з того часу вважати себе спадкоємцями Візантії — і політично, і церковно. Та остання відслона цієї політичної фарси відбувалася вже після смерті митрополита Григорія, в грудні 1472-го року. Тому Григорій, мабуть, тільки в переїзді посольств Висаріона і Антона міг викладати свої думки і пляни щодо сходу Європи.

Може в зв'язку з тими широкими плянами слід розглядати досить неясну справу Григорієвого митрополитування — тобто його намагання одержати апробату також від константинопільських патріархів; та про ці намагання існують тільки дуже скупі вістки. Як знаємо, Київська митрополія ніколи не зривала формально з Константинополем. Останній її митрополит — Исидор був висвячений у Константинополі. Та й Григорій був свячений Константинопільським патріархом Маммасом, але в Римі, в екзилі; його ж наступником став згодом і сам Исидор, а по його смерті в 1463-му році — Висаріон. А на Русі, в Києві, і народ, і боярство не знали нічого про отих патріархів, але дивилися далі на Візантію, може і не усвідомлюючи, в яку залежність від турецької влади попали константинопільські патріархи, які не мали свободи рухів і церковної дії. Зокрема київські князі Олельковичі наполягали на зв'язки з Константинополем, щоб уберегти себе від московської залежності. І тому Григорій уже від 1466-го року мав вести якісь невиразні переговори з Константинополем в справі свого визнання.

В тому часі в Константинополі, з ласки султанів, патріархом став Денис I (1466-1471), а в Римі був ка-

толицьким патріархом Константинополя Висаріон. Звернення і Казимира Польського, і Григорія II до Константинополя, як ми згадали, могло, отже, мати лише політичні причини, щоб вдоволити і Україну, і Булорусь, де все ще споглядали на Константинопіль, як на матірню Церкву. Власне тоді наростала в цьому просторі якась опозиція проти влади Казимира, очолена родиною князів Олельковичів, які дотримувалися східного обряду. Годі припускати, щоб Григорій піддався був тоді і сумнівові щодо Флорентійського порозуміння. Московський митрополит Пімен ще в 1471-му році намагається переконати новгородян, що зв'язок з київським митрополитом Григором є просто гріхом. Та годі припустити, щоб це було сказане про митрополита, який підчинився б Візантії, та відрікся Флорентії. Це правда, що Москва в тому часі уважала Візантію за відпавшу від православ'я, але не до тієї міри, щоб уважати її гіршою за поганство.

Тому можемо безпечно сказати, що Григорій, вірний супутник Ісидора зберіг вірність Флорентійському порозумінню аж до своєї смерті в грудні 1472 року, а його зв'язки з Візантією слід пояснювати іншими, а головню політичними причинами, та бажанням здобути для себе кращі атути в своїх змаганнях з конкуренцією Москви та в своїх плянуваннях відограти більшу роль в східній Європі. Дальша історія його наступників покаже ясно, де слід шукати розв'язки цієї історичної загадки, яка постала з браку відповідної документації саме в тих часах.

123. - КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ МИСАЇЛ

Після смерти Григорія II Болгариновича, митрополита Київського (в грудні 1472 р.), упродовж наступних трьох десятиліть історія Київської митрополії, а з нею й Української Церкви, поволі захмарюється та стає невиразною і невизначеною. З-за нестачі документів, історики висувають різні, більше чи менше сміливі припущення і здогади — так у користь, як і в некористь українського східного католицизму флорентійської формули, введеної в історію Української Церкви митрополитом Ісидором. Та вже й останні роки митрополита Григорія II було поставлено під сумнів: чи, бува, під кінець свого життя не завагався він щодо правильності тієї Флорентійської формули і не перекинувся на бік Константинополя, згодом ворожого до Флорентійської єдності Церкви? Як ми бачили в попередній нашій лекції, таке припущення не має стійких основ. Навпаки, воно має проти себе цілу тодішню політичну і церковну ситуацію: і на сході Європи, і в Римі, де ішли жваві переговори про приєднання Московщини до Флорентійського порозуміння Церкви, за допомогою подружжя онуки Палеологів Софії, з Московським великим князем Іваном III Васильовичем, до якого прийшло таки в 1472 році, в році смерті митрополита Київського Григорія II. В такій ситуації не то що не було причин Григорієві II вагатися щодо Флорентійської формули, але ще й виринала конкретна проблема обсади Київської митрополії новим митрополитом такої ж самої настанови, і то в країні католицького володаря — Казніміра Ягайловича.

Ми вже бачили, що останнє обсадження в 1458 році, власне в особі Григорія II, відбулося компромісово: між Римом і Візантією, тобто між римським католицизмом та візантійською юрисдикцією-обрядом. Флорентія фактично не порушувала давніх стосунків унутрі Церков, залежних від її надвлади. А до них належав Київ. Тому Григорія II в 1458 році назначив папа Пій II, за згодою Константинопільського патріярха Григора Маммаса, який за звичаєм, за правом і за обрядом був у Римі святителем Григорія в митрополити. Так було конкретно вирішено проблему католицизму і обряду, та ще більше основну проблему: прийняття церковної єдності Києвом, та її неприйняття Константинополем, під владою турків. Коли Ісидор в 1458 році зрікся Київського митрополитичого престолу і залишався в Римі безпосереднім порадником Римського Апостольського Престолу в ранзі кардинала, та й в тому ж таки місті був присутній Константинопільський католицький патріярх-ізгой Григорій Маммас, то за тодішнім церковно-правним мисленням було немислимим, щоб така номінація сталася без участі Римського Архiereя. Тим-то прийшло до такої компромісової розв'язки. Коли ж Григорій помер, а католицькі патріярхи ставали (по смерті кардинала-патріярха Висаріона в тому ж 1473 р.) явищем менше знаним і неперіодичним, ідучи за своїм сумлінням, українські єпископи та представники мряя, тодішня боярська верхівка, і сам же таки Казимір звернулися до Риму про визначення чи апробату нового митрополита для Києва. Кандидатом запропоновано смоленського єпископа Мисаїла Друцького, чи Пруцького. Не маємо сьогодні, поки-що, на те документів, яка була відповідь Риму. Та вона, за всією імовірністю, мусіла бути позитивна, тож Мисаїл став митрополитом. І тут виникають нові сумніви: є ознаки історичного характеру, що митрополит Мисаїл був безпосередньо помінований не Римом, а Константинополем, і то залежним від турків. Не знаємо сьогодні з усією певністю, чи тим патріярхом був прихильник, чи неприхильник Фло-

рентійської єдності, яка залишалася дійсною, і уважалась перешкодженою турецькою окупацією, у своїх зовнішніх і канонічних виявах. Бо турецька окупаційна влада султанів пильно стежила за діяльністю патріархів, головню в стосунку до Заходу, тож тут лежала причина частих, і то навіть насильних, змін на патріяршому престолі. На переломі 1474 року маємо насправді двох патріярхів: другий раз Симона I з Требізонди, та якогось Рафаїла I, що в 1474 році поступив на місце Симона I. Слід тут пригадати, що той Симон, перший раз став патріярхом в 1466-му році, саме в тому році, коли Київський митрополит Григорій шукав в Константинополі своєї додаткової апробати на Київській митрополії. Так ось у 1471-74 роках він вдруге посідає Константинопільський патріярший престол, коли власне приходить до назначення Мисаїла на Київ. Та зараз-таки, того самого 1474-го року, Симон був знов усунений з патріярхії, а на його місце прийшов Рафаїл I, за ним же в 1477 році — Максим III. Здається, що отой Симон I був прихильником Флорентійського порозуміння і йому за компетенцією було доручено помінування Мисаїла для Києва. Він це й зробив і, можливо, навіть як останній акт свого патріяршого судовластя, бувши заради того скинений турками. Щойно в 1481 році, вже за нового султана Баязда II, він знову повертається на патріярший престол, коли повіяло новим вітром на султанському дивані, після смерти Магомета II, переможця над Візантією та її імператорами в 1453-му році.

Дуже правдоподібно, що саме до отакого патріярха відіслав Рим прохання про назначення Мисаїла на митрополита Київського в 1473-4 роках, визнаючи за Візантійською Церквою давні права. Та султан Магомет II зразу силкується перервати такі небезпечні зв'язки, тож усуває Симона, назначуючи Рафаїла I, який спочатку, немов анулюючи рішення Симона, висилає на Русь нового митрополита, якогось Спіридона, родом з тверського князівства. Отож така висилка на Русь нового митрополита Спіридона, після свіжого ще назначення

Мисаїла, була б несприймальна і невиправдана, якщо він був би назначений Константинопільським нез'єднаним з Римом патріярхом. І навпаки, коли патріярх Симон I був прихильником єдності Церкви, то висилка нового митрополита на Русь цілковито виправдана, як і виправданим стає усунення Симона від патріяршого престолу. Може й оте признание за патріярхом Симоном давніх прав Візантії до Київської митрополії було тим побудником для його прихильности до Флорентійського порозуміння.

Однак нова і незабарна зміна на патріяршому престолі в Константинополі, і висилка нового митрополита Спіридона на Русь поставила митрополита Мисаїла в певиразне становище, головно на Русі. Тим-то Мисаїл почав відразу діяти, щоб вияснити своє положення та свою віру. Справді в 1476-му році маємо написаний обширний лист-послання Мисаїла й українсько-білоруського боярства до папи Сикста IV-го, в якому вони широко і виразно подають своє ставлення до римського первосераршества в Церкві Божій, тобто визнають і визнають свій католицизм, висловлюють заяву вірности та долучують також різні скарги на поведінку латиників у Польсько-Литовській Державі, зокрема у Вільні, де тоді почали сумніватися навіть у важности хрищення, уділеного в східнім, українським чи пак руським обряді. З цим листом вислано до Риму двох послів, але, на жаль, не знаємо, яку вони привезли з Риму відповідь. Нам здається, що крім усних запевнень, що все гаразд, такої письмової відповіді по свіжій Флорентійській Соборі не було потреби. Тому прийнято там до відома позитивну заяву вірности і право вірности, бо більш в нічому не було потреби: Мисаїл вже був одержав своє потвердження від компетентної влади — патріярха, який визнавав єдність Церкви, за флорентійською формулою.

Лист митрополита Мисаїла був датований з Вільна дня 14 березня 1476 року. Його підписали: Митрополит Мисаїл, Києвопечерський архимандрит Іван, Макарій, пізніший митрополит Київський, брат короля Казимира

Михайло, князь Федір з Білої, князь Дмитро Вяземський, сенатор Іван Ходкевич, маршалок литовський та пачальний вождь литовських військ, каменецький каштелян Павло та багато інших визначних осіб духовних і світських, між якими знаходиться імення і майбутнього митрополита Київського — Йосифа Солтана. Вже самий вступ до листа є простим і виразним визнанням первоераршества Римських Архієреїв, у чому й полягала головна вимога католицького правовір'я. Підписані до папи Сикста IV писали: «Екуменічному папі, великому і єдиному всієї вселенної світильникові, світочеві Церкви, з Святих найсвятішому, Отцеві Отців і пайвищому Пастиреві Пастирів, блаженному Сикстові, Намісникові святої вселенської Христової Церкви...», і так далі, в тому ж тоні. Як бачимо, текст цього листа не лишає жодних сумнівів про католицьке правовір'я авторів письма. Тому, і щодо його головного автора, митрополита Мисаїла, не може бути жодних сумнівів. Зміст листа Мисаїла до папи Сикста IV-го, та факт що проти нього вислапо з Константинополя нового протимитрополита Спіридона, говорять недвозначною мовою. Мисаїл продовжував діло і лінію Ісидора й Григорія II, передаючи його своїм наступникам, коли рік згодом він умирав. Того ж самого року вмирає в Константинополі і Рафаїл I, а Казимір проганяє з своїх володінь протимитрополита Спіридона, який втікає під протекторат Московщини. А в Україні починається пове змагання за свого католицького митрополита й за своє східно-католицьке обличчя.

124. - КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ КІНЦЯ XV-ГО СТОЛІТТЯ

Після смерти митрополита Мисаїла 1477 року, помер у Константинополі того самого року патріярх Рафаїл I, а по ньому прийшов на патріярший престол Максим III (1477-1481). До нього звернулася українсько-білоруська протилитовська шляхта, щоб назначив нового митрополита для Києва, пропонуючи якогось ченця Галактіона. Та цей митрополит не отримав апробати державної влади, тобто польсько-литовського володаря Казимира Ягайловича, який взагалі на нього не зважав, тож навесні 1480 року назначив на Київський престол свого кандидата, в особі полоцького єпископа Симеона, який був прихильником Ягайлонської державної і церковної політики. Так ото появилися знову на Русі два митрополити, імовірно різних церковних настанов: Галактіон — антифлорентійських поглядів, і Симеон — прихильник церковного порозуміння, за яким стояв правовірний король Польщі Казимір. А тим часом Галактіон мав за собою з Константинополя патріяршу номінацію, патріярха Максима III. Та в 1481 році також у Константинополі настали великі політичні зміни, з приходом до влади Баязеда II, після смерти султана Магомета II, переможця Візантії. На місце патріярха Максима III приходить знову на патріярший престол Симеон I, усунений вже двократно, в 1466, і 1474 роках. Власне Симеон був тим патріярхом, до якого в 1466-му році звертався про потвердження Київський митрополит Григорій II, поставлений у 1458 році в Римі, на доручення митрополита Ісидора. Згодом зробив це й митрополит Київський Мисаїл у 1474 році, той

самий Мисаїл, який два роки згодом написав до папи Сикста IV-го свого знаменного листа, в якому признавав папське первоєраршество в Церкві Божій. Може й за оте назначення Мисаїла патріярх Симеон I був відсунений від престола Магометом II, як католикофіл, чи взагалі католик. І коли він став третій раз патріярхом, за Баязеда II, який мав іншу політику, і Казимір Польський звертається до нього про потвердження полоцького єпископа Симеона на митрополита Київського, то патріярх дає потвердження Симеонові, — за попереднім же митрополитом Галактіоном пропадає всякий слід. Ця друга константинопільська номінація, і то за ставленництвом католицького короля, мовить проречисто, що тут ішлося про патріярха, прихильного до церковного порозуміння флорентійської формули. За кожним своїм приходом до влади Симеон назначує для Києва митрополита, очевидно, такого, який був його одним думцем в церковних справах. Треба було б приймати тут багато всяких випадковостей, щоб дивитися на номінацію аж трьох митрополитів протягом 15 років, і то поручених католицьким володарем, і бачити в них митрополитів до Риму настроєних вороже, або принаймні байдужих, тим більше, що між ними є такі митрополити як Григорій II і Мисаїл, щодо яких не може бути розумних сумнівів. Отож приходимо до висновку, що й митрополит Симеон був такої самої настанови, як і його попередники.

Треба тут пригадати, що власне десь коло 1480-их років змінилася державна політика Казиміра стосовно православ'я, головню з-за посягань московських князів, тобто Івана III Васильовича та з-за опозиції українських Омельковичів, які у своїй боротьбі за незалежність від Литви і Польщі оглядалися на Москву і Константинопіль. З тих часів датується також заборона Казиміра православним будувати нові камінні церкви, завішувати дзвони тощо. Багато православного населення, духовників та шляхти починає орієнтуватися на Москву, а навіть переходити московські кордони; інші ж вли-

валися в польсько-литовську дійсність і приймали католицизм латинського обряду. Не багато боярських родів, таких як Друцькі, Сапіги, Болгариновичі залишилося вірними католицизмові східного обряду флорентійської формули.

Внаслідок цих внутрішніх заколотів на Русі й Литві прийшло і до зовнішньо-політичних комплікацій з Московщиною та до війни, яка закінчилася в 1484 році миром, — ціною подружжя сина Казимира — Олександра з дочкою Івана III, Оленою Іванівною, яка згодом, після свого шлюбу в 1494 році, мала відограти смутну ролю в історії Київської митрополії й українсько-білоруського католицизму взагалі, вмішуючи сюди Московщину та її протикатолицьку і протифлорентійську церковну політику.

Митрополита Симеона, на нашу думку, можна і треба вважати за католика. В світлі сказаного ми не погоджуємося з думкою проф. А. Аммана, мовляв митрополит Симеон був нез'єдиненим з Римом. Проф. Амман спирається тільки на голій факт, що Симеон дістав потвердження з Константинополя, не простеживши штання, від якого саме патріярха. Ми вже сказали, що це був власне той патріярх, який свого часу приймав у церковне єднання і митрополита Григорія II, і Мисаїла, за що він двічі заплатив утратою патріяршого престолу, будучи католикофілом, якщо вже не виразним католиком, що, очевидно, в ті часи, а ще й за Магомета II, годі було публічно визнавати.

Митрополит Симеон помер уже в 1488 році, однак ще в 1486-му році не стало між живими і патріярха Симеона I. Після нього став патріярхом Ніфонт II (1486-1489). Його відсунув від престолу той самий Денис I, який ще в 1466-му році зробив те саме з патріярхом католикофілом Симеоном I-им. І саме на патріяршество Ніфонта II в 1488-му році припадає нове призначення Київського митрополита, в особі Іони Глезни (1488-1494). Про нього, і цим разом, прохало українсько-білоруське боярство в Константинопільського патрі-

ярха Ніфонта II, якого вже наступного року усуває Денис I-ий. Та Ніфонт знову приходить до влади в 1497 та 98-му році, а врешті й третій раз в 1502-му році, висвячуючи в одному і в другому випадку нових митрополитів для Києва, тобто Йосифа Болгариновича і Іону II, які вдержують виразні зв'язки з Заходом. Цей факт призначення аж трьох митрополитів для Києва, і трикратне усунення з патріяршого престолу Ніфонта II, домагається, щоб поставити запитання: Хто він був? Якої він був настанови до порозуміння між Церквами? Також тут маємо, на щастя, важливий документ, який зберегла нам історія: Ніфонтов лист до Київського митрополита Йосифа з 1498 року, власне про його ставлення до Флорентійського порозуміння. Вистачить прочитати його всуцільному, щоби пізнати, хто був святителем і Іони, і Йосифа, і Іони II, в 1488, 1498, 1502-му роках. Цитуємо за ватиканським слов'янським рукописом:

«Ніфонт, милістю Божою архієпископ Константинопільський, нового Риму і вселенський патріярх, дуже побожному і боголюбивому Йосифові, братові і сослужителю, митрополі Київській і всієї Русі, привіт у Господі. — Одержали ми від твоєї світлости висланого нашій смиренності листа, в якому повідомляєш нас, що єпископи Римської Церкви на Русі і на Литві чинять вам труднощі та змушують вас до з'єднання Флорентійського, й уважаєш також, що існує немала загроза втратити привілеї і свободи, які були вам дані від польських королів з-за вчиненого тоді поєднання і порозуміння. Тому просиш від нашого смирення допомоги і відпоручних листів до могутнього вашого короля. Крім цього бажаєш знати про той синод, як він відбувся, щоб могли дати відповідь тим, що вас напастують і дуже напосідаються на вас. Печай, отже, буде вам відомо, що той синод був і світлим, і апробованим прекрасним спільним порозумінням, а й відбувся він за участю світлого короля нашого Івана Палеолога, і константинопільського патріярха, блаженної пам'яті Йосифа, який жив

недовго перед нами, в присутності також заступників братів наших патріархів та інших архиєпископів і князів, які заступали Східну Церкву. А також в присутності Римського єпископа з своїми. Але багато наших земляків, які були лишилися вдома, не хотіли його признати і прийняти, може, з-за якоїсь застарілої зненависті. Бо між нами панує сварня і заколот, тож поручені нам вівіці, хочуть рядити нами, що є поставлені у їх проводі, а їм ми не маємо сили опертися. І хто знає, чи не тому так гірко покарав, та ще й сьогодні карає нас Бог за те, що — не прийнявши святого поєднання, ми були позбавлені військової допомоги, та й сьогодні латиняни не то що не дають нам жодної допомоги, але є дуже вороже до нас наставлені. Тому не дивно, що і вас турбують. Але твоя світлість матиме немале оправдання і вимовку, якщо скаже, що без думки Константинополя, тобто твого патріарха, ти не можеш нічого робити. А ми справді, хоча б і хотіли, то однак не можемо чинити нічого з того, що було б корисне і потрібне. Отож, нехай нас не обвинувачують, але радше, порушені снівчуттям для нашого лиха, нехай благають милостивого Бога, щоб ми — визволені з неволі — знову, за ласкою Божою, об'єднались. А твоя боговгідність нехай ніяк надмірно не опирається, а приязно нехай поводитися (як ми дозволили нашим священикам, що живуть на островах під владою венеціанського сенату, щоб могли святкувати і молитися спільно з латинниками), та нехай пильно зберігає прадідну віру і всякі церковні обряди Східної Церкви, бо наші предки у Флорентії не раніше поєдналися з латинянами, поки всі наші привілеї не були загарантовані і збережені. Ми ж маємо немало духовних чад, князів по всій Русі і на Литві, які вшановують Грецьку Церкву та щироприхильні нашій непомітності, яким ми дали доручення і листи, щоб поручили твою боговгідність світлому королеві та бергли нашої свободи. — Дано року 7-тисячного (тобто 1498), п'ятого дня місяця квітня, одинадцятого індікта».

Ось так думав про Флорентійське порозуміння патріарх Ніфонт II, святий трьох Київських митрополитів кінця XV-го століття. Тож цей документ говорить сам про себе і не потребує коментарів, а свідчить безсмірно про поставлених ним митрополитів: Іони I, Йосифа I і Іони II, тобто про їх католицьку настанову.

Папа Олександр VI (1492-1503) (Баз. св. Павла)

125. - МИТРОПОЛИТ ЙОСИФ БОЛГАРИНОВИЧ (1498-1501)

Митрополита Іону I Глезну (1488-1494) назначив Константинопільський патріарх в 1488 році, Ніфонт II, який був виразно наставлений прихильно до Риму і Флорентійського порозуміння Церкви, яке він уважав «світлим і визнаним Константинопільським патріархом й імператором». Після смерти митрополита Іони I в 1495 році був назначений до Києва новий митрополит — Макарій, муж довір'я московської княжни Олени, від 1494 року законної і шлюбної жінки литовського князя Олександра I. З його появою в Київській митрополії позначаються на Литві релігійні впливи Московщини, ба навіть втручання у внутрішні справи під замітом, буцім-то московська княжна зазнає там від іноземців утисків у релігійних справах. Це були тільки початки тих встрявань, які згодом стали засадою московської політики супроти слабшої мілітарне Литви, в другому ж десятилітті XVI століття вони перетворилися в безпосередню інгеренцію.

Та митрополит Макарій, прихильник тієї промосковської політики, вже два роки згодом загинув під час наскоку татар в околицях Києва. Так ото він розв'язував руки князеві Олександрові, який міг тепер назначити на Київську митрополію свою людину, прихильну загальній державній церковній політиці. Тією людиною був смоленський єпископ Йосиф Болгаринович, хоч тимчасово митрополією управляв пінський єпископ Васіян, як адміністратор. Королівську грамоту на митрополію отримав Йосиф щойно дня 30 травня 1498 року, а згодом її потвердження від константинопільського пат-

ріярха Ніфонта II, про якого церковну настанову та його ролію в історії Київської митрополії ми говорили в попередній нашій лекції, даючи переклад його листа до митрополита Київського Йосифа, в справі Флорентійського порозуміння і загальної настанови до Риму і католицької Церкви. В своєму листі говорив патріярх виразно про прихильну настанову; в такому, мабуть, дусі він визнав і Макарія. А ця настанова була наскрізь католицька. Тому, може на якийсь донос з східної Європи, він утратив патріярший престол ще того ж таки 1498 року. Відзискав він його третій раз щойно в 1502 році, і то знову тоді, коли доводилося призначувати нового Київського митрополита, Іону II, останнього виразного католика на київській митрополії.

Якої настанови був патріярх Ніфонт і його ставленник Йосиф, митрополит Київський, знаємо з історичних свідчень. Що думав у цих справах патріярх — ми вже бачили передішше. Знаємо також, що думав у цих справах митрополит Йосиф; історія зберегла досьогодні його листа, писаного в 1500 році до Риму, до папи Олександра VI-го. Цим можемо також пояснити факт, що в 1500 році Московщина Івана III Васильовича виповіла Литві війну з-за надуманих «релігійних переслідувань» православного населення в Литві-Польщі, користуючись допомогою татарів, які вже тоді були тактичним воєнним раменем Туреччини на сході Європи. До цих воєнних дій на весні 1500 року долучується ще й моральна пресія з Константинополя. Патріярх Яким I, який став на місце Ніфонта II, вислав був митрополитові Макарієві своє патріярше благословення на митрополію, щоб зв'язати його тісніше з Константинополем, а з тим і з Московщиною. Але, немов у відповідь на це потвердження, звертається митрополит Йосиф у серпні 1500 року до Риму, прохаючи звідти свого потвердження. Він переслав ще й свою ісповідь віри, щоб там розвіяти всякі сумніви, буцім-то він перекинувся на бік православного Константинополя. Рівночасно митрополит Йосиф ладнає з Римом деякі наболілі справи своєї мит-

рополії в стосунку до латинського середовища на Литві, маючи за собою підтримку і князя Олександра Ягайловича, і віденського єпископа Альберта. Та про ці справи скажемо згодом, а зараз приглянемося листові Йосифа Болгариновича з серія 1500 року. Він повнотою роз'яснює справжнє становище митрополита в цій заплутаній і складній ситуації, яка створилася була тоді між Московщиною, Литвою, Україною і Константинополем.

Лист митрополита Йосифа обширний і помітний своєю ясністю, необхідною для визначення його церковної пастанови. Між іншим, своє письмо адресує митрополит Йосиф такими словами: — «Провидінням святого великого Бога, з усіх святих найвищому князеві, єдиному світилові вселенної, світилові Церкви, найсвятішому Отцеві Отців, першому Пастиреві Пастирів, блаженному Олександрові, святої Римської і Вселенської Церкви найвищому Архиреєві, найгіднішому намісникові Христа, що сидить на престолі князя апостолів Петра»... і т.д. (потім іде ще довжелезний титул, повний біблійних порівнянь). Після такого вступу, чи радше адреси, митрополит Йосиф звертається безпосередньо до Римського Архирея такими словами:

«Найсвятіший Отче патріархів! Ти великий і благословлений незрівнянною гідністю в Бога! Хто ж з людей спроможний висловити подиву гідну велич твоєї святости, якою Ти, Богом обдарований, блистиш понад усіх синів людських! Славою і честю вінчаний, найвищий Пастирю, учителю вселенної, другий Мойсею, більше за Аарона прославлений, дужчий за Ісуса Павина, що вводить нас у пеминущу, але вічну землю обітування; вірніший за Самуїла поміж пророками, намазаний оливою і коронований короною; щасливіший за Давида, збільшуючи величчю науки Римське Царство більше, ніж той воюючи — Єрусалимське; одіяний ризою слави понад Соломона! Та пощо більше! Бо й взагалі не можемо віднайти відповідних слів для висказання похвали Твоїй Святості. Бо яку ж похвалу можемо піднести Тобі ми — незаслужені, Тому — хто Богом самим був прославлений понад усіх!

«Святіший Отче, найсвятіший Мужу Божий! Підносимо Тобі цю маленьку похвалу з прихильности серця, з гарячої віри і любови, що її маємо до твоєї Святости. Бо всемогутнім Богом ти назначений батьком усіх вірних, і відродженням Святого Духа ти номінований Папою вселенної, і святої, великої, вселенської, католицької і апостольської Церкви найвищим Архиєреєм; правилом віри, стовпом сили перед лицем ворога; приятелем Божим для приношення Богові жертви благовонної Найсвятішого Тіла і Крови Його улюбленого Сина Господа нашого Ісуса Христа, за спасіння всього світу й за заблукані овечки, які погибли в домі Господньому, щоб праведний Бог, по своїй великій милості, знову згромадив розсіяних і цілий світ зібрав до одного стада, щоб був Ти знову одним Божим пастирем усіх.

«Бо я вірю і визнаю, що ти є пастирем усіх вірних та вселенської Церкви і святих Отців і патріархів головою, перед яким у покорі схиляємо нашу голову з усяким послухом доброї волі, не під примусом чи з конечности, але бажанням віри і любов'ю серця. Бажав би я від Твоєї Святости святого благословення тому, що Тобі передані ключі царства небесного, в'язати і розрешати. Тому зараз благаємо у Твоєї Святости, щоб ти був милостивий для нас, що проживаємо далеко на Півночі, на просторах Русі; в обряді і по праву Східної Церкви, зберігаючи і заховуючи сім святих вселенських Соборів, а з ними також і восьмий Флорентійський Собор, і все, що на ньому святі Отці постановили — признаємо, почитаючи одну і нероздільну Тройцю. Віруємо і визнаємо одного Бога Отця, всемогутнього, без начала, вічного, неродженого, і в одного Господа Ісуса «Христа, Сина Божого, єдинородного, зродженого з Бога Отця в Божестві, перед усіма віками, Бога від Бога, світло від світла, Бога правдивого від правдивого Бога, зродженого, несотвореного, одноісточного Отцеві, що ним усе було сотворене, що за нас людей і з-за нашого спасіння зійшов з небес, і воплотився від Духа Святого з Марії Діви... та все інше за Нікейським Собором. Віруємо і в

Духа Святого, що походить від Бога Отця, однаково і від Сина разом тхненного, що промовив через пророків. Вірую в одну святу, католицьку й апостольську Церкву. Визнаю одне хрищення на відпущення гріхів і т.д.

«Така наша віра, Святіший Отче! Так ісповідуємо, так віримо і зберігаємо. Про решту ж, що належало звістити Твоїй Святості, ми не писали, але доручили синові, братові і своякові нашому, шляхетному Іванові, про якого і благаємо Вашу Святість, прохаючи покірно, щоб з уваги на наші моління, зволила в усьому, що переповідатиме, його вислухати і щедро нам того вділити. Довіряємо великій мудрості Вашої Святости, що — пізнавши наше гаряче бажання — Ваша Святість не погордить нашим проханням і доземним поклонінням колін і голови, але прийме і наш поцілунок Ваших Святих стіп, і сповнить бажання мого серця та не буде докоряти. О, коли б я так, разом з усіма моїми дітоньками міг потішитись і зрадіти потіхами Вашої Святости! Довіряємо, Святіший Отче, власті Вашій, даній Богом, якою може все, що тільки захоче, тож і нас засумованих потішить, сповнить духовними дарами та не відкине того, хто приходить під Вашу охорону. А бачачи, що ми Вашої Святости прийняли благословення, багато інших відчужених пізнають безсмертного Бога та його помазанника, Господа Ісуса, що дав Вашій Святості таку велику владу над людьми і цілим світом, творити великі і чудні діла. — Писано в Вільні, року від сотворення світу 7008, від Господнього Воплочення 1500, 20 місяця серпня, індікта третього».

Як бачимо, так міг писати тільки митрополит-католик. А було це року 1500-го, 60 літ по Флорентійському поєднанні Церкви, яке прийняла Українська Церква та її митрополит Ісидор, що й підписав його.

126. - СПРАВА МИТРОПОЛИТА БОЛГАРИНОВИЧА В 1500-ИХ РР.

Справа митрополита Йосифа Болгариновича з 1500-го року є клясичним прикладом тих труднощів, серед яких доводилося українському народові жити своїм церковним і релігійним життям, після втрати своєї державної незалежності в користь сильніших сусідів: з одного боку польсько-литовського державного комплексу, з другого ж — від зростаючої потуги Московщини. В політичні розгри між державами такого типу вплелися інтереси українського народу, і не тільки національні, але й релігійні. Тому, наприклад, такий преґарний лист митрополита Йосифа з 20 серпня 1500-го року та його прохання zostалися без прямої відповіді та поладнання з Риму. На це вплинув цілий ряд обставин, і то не церковних, але політичних, в які ціла справа була заплута́на. Тут і литовсько-московська війна між князем Олександром Ягайловичем і московським князем Іваном Васильовичем III у 1500 році, з великою невдачею литовських військ над річкою Ведрошею в липні 1500 року, під командуванням князя Константина Острозького старшого; тут і протитурецькі пляни угорського короля Володислава, Венеції і папи Олександра VI-го; тут і смерть польського короля Яна Ольбрахта в бездітності (1501 р.), і вибір на його наступника литовського князя Олександра Ягайловича; тут і справа подружжя його з Оленою Іванівною Московською та загроза для Польщі мати на своїм троні православної княгині, на яку Польща не могла погодитися; тут і протиукраїнська політика польських кіл та антисхідна полеміка латинського духовенства, навіть і наукового світу, такої, нпр., краківської академії, і тут та-

кож пляни деяких здоровше думаючих церковників і політиків на погодження розбіжностей церковних на базі флорентійського церковного порозуміння та конкретно — погодження з Московщиною; а найконкретніше — погодження факту настання неправовірної московської княжни, як королеви Польщі, і жінки короля Олександра. В усі ці обставини вплелась і справа Болгариновича, з них пояснюється та в них згодом і затемнюється.

Не знаємо докладно, коли був доручений в Римі лист митрополита Йосифа, написаний ще 20 серпня 1500 року. Та знаємо певно, що литовське посольство було в Римі весною 1501-го року, і в ньому брав участь секретар так званих «руських письм» литовського князя Олександра, Іван Сапіга, про якого писав попереднього року митрополит Йосиф, як про свого «кревняка», якому він доручив своє церковне посольство і вище згаданий лист віровизнання. У цьому посольстві з Литви — яке мало також інші, а головню політичні цілі — був і визначний тодішній польський політик Еразм Цюлек, пізніший єпископ плоцький, який і вів щоденник посольства. Отож виходить з його записок, які сьогодні становлять окремих том Ватиканського Архіву, що на Великдень 1501-го року вручив Сапіга папі Олександрові VI-му письмо митрополита Йосифа, в присутності всього великокняжого посольства, одночасно ж й окремий меморіал про інші доручені собі митрополитом справи. І на ці письма не було безпосередньої відповіді. Посередню ж відповідь у справі митрополита Болгариновича було вислано на адресу віденського єпископа Альберта Тabora, який також вставлявся в його справі. З цієї відповіді виходить, що до декларацій, ісповіді віри й прохань митрополита поставилися в Римі з резервою, а то й не повірили їм, тож віденському єпископові Альбертові була доручена перевірка справи.

Причина цієї недовіри полягала в тому, що раніше, рівночасно чи може дещо пізніше до Риму вплинули деякі вістки про неправовір'я Болгариновича стосовно Флорентійського Собору та його постанов. Ось що пи-

сав папа до віденського єпископа: — «Ми радо прихилились би до його прохань, якщо ми могли б упевнитися, що він справді щирим серцем навернувся до правої нашої віри та змагав до святого з'єдинення з Римською Церквою. Однак тому, що вже від 50 років ми не бачимо, щоб у Римській Курії був визнаний якийсь Константинопільський патріарх, до якого належить Київська митрополія, то не знаємо яким чином цей митрополит міг вийти на цю митрополію без нашої на це згоди, або цього патріарха. Отож у тих його проханнях не можемо його вислухати як митрополита, хіба що зречеться він того уряду й апробати на ньому, одержаної звідки іноді, та проситиме і одержить від нас, і Апостольського Престолу потвердження на згадану митрополію» (26.4.1501). Отож трудність була формальна і легальна, церковно-правна: звідкіля мав митрополит Йосиф церковну владу? Він не одержав її ані від Риму, ані від Константинопільського патріарха в єдності з Римом? Загально уважалося, що візантійський патріарх був незаконний, тобто неправовірний, бо знаходився під владою турецьких султанів-тиранів, а правовірний був латинський Константинопільський патріарх, який проживав на заході, в Італії, а цей не давав жодного потвердження Болгариновичеві. Звідси й закид у незаконності його влади. Тим часом у Римі і на Заході взагалі недобачили чи не знали, що в році поставлення Болгариновича, в Константинополі був патріарх-католикофіл Ніфонт II, який і потвердив Болгариновича, хоч незабаром після того попросився з своїм престолом, може й з причини своєї прихильності до Флорентійського Собору і порозуміння; тож у наступному році 1499-му і згодом патріархом став знову ворожий до Риму Йоаким I (1498-1502). Та морально Йосиф був прав, тим-то доля візантійських патріархів та їх настанова не могла заторкати його правовір'я, яке він висказав у своєму листі: взагалі справи в Константинополі були пливкі, невиразні, саме з-за натиску турків. Та в Римській Курії бажали виразних документів; та їх годі було мати. Тому була вона в юридичному сумніві щодо

Київського митрополита і запитувала про походження його влади. Та цю обставину можна було скоро і легко в'яснити: вистачало віровизнання, яке, зрештою митрополит був вислав уже в 1500-му році, і то на письмі. Та цього ще було мало з тієї простої причини, що й цій ісповіді не повірили римські богослови. До Риму вплинули якісь доноси проти митрополита Йосифа; вони ж виглядали їм дуже тяжкі, тим-то й домагалися, щоб їх перевірити. А ці доноси-оскарження були такі, як про це повідомляє папа віденського єпископа:

«Дехто повідомив нас, що вони (тобто русини) ані в «Вірую», ані в богослужбах не визнають ніяк походження Святого Духа від Отця і Сина. А про Пресвяту Євхаристію донесено нам, що освячують її на квашеному хлібі, але в невідповідній та простій формі, а святу кров не на вині, але на якомусь іншому напівкові освячують і то під обома видами, тобто змішанням хліба тобто тіла, і вина тобто крові Господа нашого Ісуса Христа, освячених за їхнім обрядом, та причащають також і немовлят, що не годиться робити. Також ми чули, що і про вогонь чистилища, і про молитви за померлих вони не згідні з Собором. Знаємо також, що ті народи вперто заперечують, що святий Петро одержав від Господа нашого Ісуса Христа першенство в цілій вселенній та над усіма Церквами і повноту влади в'язати і розрешувати та передав її своїм наступникам, і що кожний Римський Архиєрей є наступником святого Петра і правдивим намісником Христа й голова всієї Церкви, батько й учитель всіх християн. Більше того: тому що святі Тайни нашої віри були установлені на спасіння, скріплення й зріст віруючих у Христа, бачимо під якою матерією, формою та через яких священнослужителів збуваються ті святі Тайни серед тих киевлян та взагалі серед русинів, які страхаються та уникають тих, хто уживає святих Тайн у інший спосіб, тобто за обрядом Римської Церкви, та виганяють їх з своїх церков і богослужб, немов світських та поган, і уникають всякої спільности з ними» (там же).

Ось у таких-то закидах полягала справжня причина, що на щирі слова Болгариновича не відповіли з

Риму, але вимагали вияснень з місць. Багато було тоді в тому просторі людей, яким ініціатива митрополита Йосифа не сподобалася, з-за різних, а головню політичних причин, і доноси та оскарження посиналися на нього немов з мішка. І треба було багато часу, щоб такі великі справи, та ще до того духовні, пояснити на велику віддаль і людям непричасним до місцевих обставин. І на тому зайшли й інші справи, які відвернули увагу в інший бік.

Такою ж справою була передусім смерть польського короля Яна Ольбрахта й вибір на короля польсько-литовської держави Олександра, з яким вийшла на верх справа його жінки Олени, як майбутньої королеви Польщі, та неуступливість її батька Івана III Васильовича в релігійних справах. Справа загальнішого церковного замирення на базі Флорентійського Порозуміння, яке могло б було розв'язати польську династичну справу задовільно, не вдалася з-за спротиву Московщини, яка вже тоді повнотою присвоїла собі ідею «Москви — третього Риму». А в такій ситуації справа митрополита Йосифа зійшла на другий плян, і з незабарною його смертю, взагалі занепала, залишивши розв'язаною тільки загальну справу про важність хрищення Східної Церкви. Та про це в наступній нашій лекції.

127. - ВИРІШЕННЯ СПОРУ ПРО ВАЖНІСТЬ ХРИЩЕННЯ ГРЕКІВ (1501)

Звернення митрополита Йосифа Болгариновича в 1500 році до Риму в справі свого визнання на Київській митрополії, застрягло в формально-правних труднощах, про-воліклося, було прислонене іншими важливими справами та згодом, по 1502 році, стало неактуальним, з-за смерті митрополита. Фактично і морально митрополит був правий та не потребував зовнішнього доводу: він був з'єдинений з Вселенською Церквою, за вимогами Флорентійського Собору, який визнали були і Схід, і Захід. Та справа митрополита Болгариновича увінчалася іншим зовнішнім і видним успіхом, який став тривалим здобутком християнства. Ним було визнання важности хрищення Східної Церкви, яке оспорювали тоді широкі кола богословів, головню в польсько-литовському просторі, і то вже від часів Флорентійського Собору 1439 року, передусім із-за спротиву в Польщі. Зокрема Краківська Академія та її професори були завзятущими оспорювальниками важности цього хрищення, з богословських, але передусім з політичних і національних рацій та міжнародної ривалізації.

На самому Флорентійському Соборі в 1439 році, в дискусіях з греками не було жодного сумніву щодо важности хрищення греків і русинів. Цю справу порушувано щойно в дискусії з вірменами; тим-то вчення про нього, за думкою св. Томи Аквінського, ввійшло в декрет про вірмен з 22 листопада 1439 року (5-ий розділ). Це однак справи не вирішило. Спір виник саме в польсько-литовському просторі, де не прийнято постанов Собору. Отут-то витворилася практика перехрищування, яку підтримувало ще й фальшиве розуміння од-

ного листа папи Миколи V-го, з 26 травня 1452 р., до віденського єпископа Матея (1422-1453). Це був перший етап спору; другий виник двадцять років згодом, у 1472 р. Його розпочав литовський єпископат і шляхта, осуджуючи митрополита Григора II Болгариновича. Згодом митрополит Мисаїл Друцький, у своєму листі до папи Сикста IV-го в 1476 р., просив того папу, щоб виразно визнати хрищення Східної Церкви. Що в Римі тоді обстоювали важність хрищення, знаємо з інших безпосередніх і посередніх джерел. Визнавали важність хрищення українців на Литві, нпр., францісканські місіонери з 1487 року, а лист Інокентія VIII ні словом не згадує про цю справу. Не було труднощів у Римі і в 1501 році при уділюванні свячень Іванові Логойському, що тоді знаходився з литовським посольством у Римі. Хрищення було визнане за важне, хоча не признано й повторено всі інші свячення. З тієї ось нагоди, і на прохання митрополита Йосифа, Рим приступив до урядового вирішення тієї справи, тож дня 23 серпня 1501-го року появилася папська булля. Вона, хоч і була видана з нагоди українського петента, має свій загальний характер. Нею було потверджене становище Флорентійського Собору. Для кращого вгляду в справу, приглянемося папському документові з 1501-го року.

«Олександр єпископ, слуга слуг Божих. На вічну пам'ять справи. — «Височина Божої премудрости, з самих надрів своєї безконечної доброти, що їх людський розум не спроможен зглибити, — завжди і своєчасно видає з себе все необхідне для спасіння людського роду та своїм таїнственным способом, що його знає тільки сам Бог, відповідно проголошує і об'являє, щоб люди пізнали, що вони своїми заслугами самі з себе нічого не можуть доброго вчинити, але завжди спасіння та дари ласки походять від найвишого Бога, Отця світла. Не без великої радості нашого духа довідалися ми саме, що деякі русини з Великого Князівства Литовського та інші, що живуть за грецьким обрядом та визнають християнську віру, заселяючи округи й міста віденські, київські, луцькі і медницькі та інші околиці цього

Князівства, за співдіянням Святого Духа, позбулися деяких схиблень, що їх досі трималися в обряді за звичаєм греків, та бажають прийняти єдність католицької віри латинської Римської Церкви і жити по обряді цієї Латинської Церкви; але тому, що за звичаєм греків вони були охрищені в третій особі і дехто твердить, що їх наново треба хрестити, то вони, що досі жили в обряді грецькому, відказуються прийняти наново святе хрищення, як такі, що вже і передніше були важно хрищені.

«Тому ми, хоч і без нашої заслуги, мавши поручений нам пастирський уряд, бажаємо поодинокі овечки привести до правдивого Христового стада, щоб було одне стадо і один пастир та щоб свята католицька Церква не мала якихсь різnorodних і zdeформованих членів, які відрізнялися б від голови, але, навпаки, були б добре оформлені, — зважаючи, що святої пам'яті Євген папа IV-ий, наш попередник, на Соборі, що його відбув у Флорентії та на якому були присутні греки і вірмени, що живуть в єдності з Римською Церквою, — постановили, що формою тієї святої Тайни хрищення є: «Я тебе хрищаю в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа — Амінь», а також що воно вділяється і тими словами: «Хрищається раб божий — такий-то — в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа», або: «Хрищається моїми руками — такий-то — в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа». Це і є важне уділення святого хрищення. Тому, що голова причина, з якої святе хрищення має свою силу, є свята Трійця, а орудником є той, хто назовні вділяє хрищення, так ото виражається акт, що його виконує священник, а призиванням святої Трійці доконується св. Тайна, тим-то не є конечним знову уділяти святої Тайни довершеної в третій особі. Тож послухавшись з нашими братами зрілої поради, апостольською владою, даною нам самим Господом Ісусом Христом через Петра, якому він особисто та його наступникам доручив виконання апостольського уряду, постановляємо та заявляємо, що всі охрищені у третій особі, що бажають перейти з грецького обряду до обряду і звичаїв святої

латинської Римської Церкви, можуть бути допущені правно і без жодних умовин, зобов'язань і примушувань, щоб знову перехрищувались, рівно ж і в тому випадку, як мають надалі зберігати обряди східних Церков, але такі, що не мають у собі нічого еретичного, склавши однак раніше відречення всіх грецьких блудів, які противляться латинській Римській Церкві, її обрядові та святим канонам. Закликаємо також на милість Господа нашого всіх і кожного зокрема, всіх, що в такий спосіб були охрищені та живуть у грецькому обряді, щоб, вирікшись усіх блудів, що їх за грецьким звичаєм досіль зберігали і тому відхилялися від святої непорочної католицької Римської Церкви і повчань її святих Отців, — щоб приступили і прийняли цю католицьку Церкву та її спасенне вчення для спасіння своїх душ та пізнання правдивого Бога.

«А щоб їхня свята постанова не зазнала якоїсь проволоки, поручаємо і приказуємо преподобному братові нашому єпископові віденському під святим послухом, щоб усіх і кожного так охрищеного, які бажали б прийти до єдності згаданої латинської Церкви та виректись своїх вищезгаданих блудів, щоб прийняв їх до латинської Церкви та відібрав це відречення особисто, або через іншого чи інших світських священників або і професів з Чина Домініканців чи Міноритів стислішої дисципліни, вчених та праведних та в усьому іншому відповідних, яким це уважатиме за відповідне поручити власть і дозволення всіх тих, що так прийшли б — розрішати від клятв, цензур та церковних кар, що їх на себе з-за цих блудів і ересі стягнули, та накладати їм, мірою провини, якусь покуту та робити все інше необхідне.

«Тому однак, що трудно було б це наше письмо занести всюди, де треба, хочемо й апостольською владою постановляємо, щоб відписові цього письма, підписаному рукою якогось нотаря та скріпленому печаттю згаданого віденського чи якогось іншого єпископа або церковного достойника, була віддана така сама достовірність на судах чи поза ними, де воно було б пред'явлене або

показане. Цьому не стоятимуть на перешкоді апостольські конституції та розпорядження, а й усе інше цьому противне. Дано в Римі, при св. Петрі, року від воплощення Господнього 1501-го, 23 серпня, нашого понтифікату року дев'ятого».

Так виглядало торжественне вирішення Римом давньої, неприємної справи та непорозуміння між християнами, яке впродовж 60 років заторкало Українсько-Білоруську Церкву. І коли інші справи залишилися відкритими, то ця одна вже назавжди була розв'язана. І це був успіх цього пропам'ятного 1500 року та тривалий здобуток християнської Церкви, а української і поготів.

Печатка папи Олександра VI (1492-1503)

128. - ТИЛОМ ДО ЗАХОДУ І РИМУ

З 1502 роком пропадає всякий історичний слід по митрополиті Йосифові І Болгариновичеві, що в 1500 році звернувся був з окремим письмом до Апостольського Престолу про потвердження на Київському престолі, на базі Флорентійського Порозуміння. В 1503 році вже появляється новий Київський митрополит, Іона II (1502-1507), нещодавно назначений на цей престол. Це були тяжкі внутрішні й зовнішні часи на тому престолі. В Польщі 1501 року вмирає король Ян Ольбрахт, а боярство вибирає на його місце його свояка — литовського великого князя Олександра I (1501-1506), який має довготривале непорозуміння з своїм тестем Іваном Васильовичем III, що й собі вмирає вже в 1505 році. В Римі упокоївся в 1503 році папа Олександр VI Борджа (серпень) і по короткому, несповна місячному понтифікаті Пія III, кардинальська колегія вибирає Юлія II, вже в листопаді 1503 року. Новий папа намічає не лиш церковні, але також культурні і політичні пляни. Тому, коли на ці роки визначати митрополитування Іони II, то не залишалось багато часу і нагоди для якоїсь більше загальної митрополичої політики. Доводилося просто нейтрально перетривати мінливі часи. Головною справою була, очевидно, справа подружжя Олександра з Оленою Іванівною. Олександр плянував, щоб за політичні угоди замиритися з грізним сусідом, проте Іван III мав свої пляни. Він настоював, щоб за його дочкою була збережена повна релігійна свобода ісповідувати свою східну віру; Олександр однак погодився на те, щоб тільки в разі її свобідного рішення було можна їй змінити свою ісповідь, думаючи при тому про східне католициство, яке не було йому небажаним з-за своїх русь-

ких громадян на Литві. Та коли Польща вибрала Олександра на польського короля, почався натиск на Олександра, щоб вплинув на свою жінку і настроїв до католицизму. Та цей натиск скінчився невдачею, з уваги на опір та спротив батька, Івана III-го; тож треба було погодитися на толеранцію. Взагалі боротьба в польсько-литовській королівській родині між ревним католиком, яким був Олександр, і Оленою Іванівною – символізує труднощі державні і політичні в тому просторі, а й становище католицизму і православ'я, з яких переможно вийшло православ'я, головно за наступника Олександра – Жигмонта I Старого і Августа II-го. Віддаючи свою дочку за Олександра, князя литовського, князь Іван III Московський своїм батьківським авторитетом доручав їй, щоб «не відвідувала латинських синагог, але ходила тільки до грецьких; лише з цікавості могла вона раз чи двічі відвідати латинські церкви. А якщо б її теща запрошувала, щоб супроводила її до латинської церкви, то вона може це зробити, але тільки до церковних дверей, а звідтіль піти до своєї церкви» (Карамзин, VI Пелеш, I.). Тому Олександр приобіцяв збудувати для неї окрему грецьку, тобто східну, церкву та дати їй відповідне товариство і почет. За диспензою папи Олександра VI він прийняв ці зобов'язання за умовою, що познайомить свою жінку Олену з правдами католицької віри, щоб таким чином, пізнавши істину, пристала добровільно до католицької Церкви. Справу цю ще раз порушено, коли Олександр став польським королем в 1501 році й наближався час його коронації на короля Польщі. Польське суспільство вимогло, щоб цю справу знову віддати до вирішення Риму. Звідтіль прийшло доручення, щоб Олександр ужив всіх заходів для на повернення Олени на католицизм, не зважаючи на попередні приречення. Якщо б однак це нічого не допомогло, то віденський єпископ мав проголосити церковну сепарацію між Олександром і Оленою Іванівною. Та в справу вмішався мілітарне Іван III Васильович так, що 1505 року Олександр знову звернувся до Риму про диспензу в цій справі, з-за неможливості виконання рішень

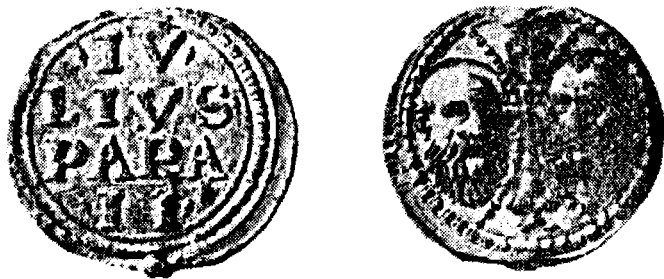
попереднього декрету. А папа Юлій II в своїм листі до Олександра, з 22 серпня 1505 р., говорив ось що: «Тому, що Іван князь московський, зайняв країни твоїх володінь на Литві і Русі, вторгнувши з військом у їх кордони, ти не мав змоги встоятися йому збройне; тож бажаючи зарадити критичним обставинам своїм, погодився з ним під претекстом споріднення та його дочку Олену прийняв за дружину, заявивши під присягою цьому князеві Іванові, через своїх послів, що хіба згадана Олена, твоя жона, сама схоче, а ти не змушуватимеш її до прийняття обряду Римської Церкви» (Документи, I). Далі Юлій II згадує про звільнення від присяги з 1501 року та про зобов'язання відпустити її, якщо вона не хотіла б прийняти католицької віри. Олена ж, маючи за плечами силу свого батька, опиралася всяким переконуванням, намовам і принукам та порадам; більше того — почала довкола себе гуртувати ціле докільля своїх одновірців та однодумців. Тому в 1505 році просив Олександр про звільнення від того зобов'язання, щоб «міг толерувати Олену, свою жону, в тому своєму обряді аж до смерті згаданого князя московського, що вже дуже старий, або до якоїсь іншої нагоди, коли за Божим милосердям можна буде інакше цю справу вирішити». Зваживши ці рації, папа Юлій II вирішив, що «краще воно толерувати Олену, ніж спричинити нове нещастя, змушуючи її», і тому дозволив Олександрові її терпіти та співжити з нею, «якщо вона пильно зберігає постанови святого Флорентійського Собору, що його відбув святої пам'яті Євген IV-ий, наш Попередник, в присутності константинопільського патріярха, і якщо не погорджує католицькими латинськими обрядами і не старається перетягати інших на руську віру, настоюванням або якимсь способом» (Док., I). Якщо б, однак, Олена не виконувала тих умов — папське звільнення ставало неважне. Та, на щастя, того таки самого року вмер Іван III Васильович, московський князь, а вже наступного й Олександр, король Польщі і Литви, тож справа того подружжя стала неактуальною. Фактично ж у 1505 році від Олени вимагали вже тільки

флорентійського католицтва такого, як його в 1500 році визнав виразно митрополит Київський Йосиф I, та яке приймав і Іона II, його наступник, якщо воно стає звичайною політичною вимогою в такій справі, як наступство трону. Та Олена здобула собі в Литві вже окреме становище, скориставшись з сили батька. Між її прихильниками й однодумцями були такі бояри як Михайло Глинський, який згодом здобуде перемогу під Оршею над московським військом. І замість нейтралітету й католицької толерантності, Олена починає втручатися в справи держави та церковного життя країни, що й відбилося на становищі митрополита Київського Іони II: у такій складній державній справі він мусів мовчати, щоб не вразити свого володаря та не спровокувати сусіднього. І коли, після смерти одного і другого, він був вільніший у цій справі, в 1507 році прийшла і його кончина. Іона-митрополит помер, і на його наступника призначено Йосифа II Солтана (1507-1521), який не був ворожий зв'язкам з Заходом та Римом, а в церковнім порозумінні схилився в бік Флорентії. В усякому разі, він не дозволив заплутати себе в справу й аферу Михайла Глинського і Олени Іванівної в 1509 році та зберіг вірність литовським князям.

Митрополит Йосиф II Солтан був передніше єпископом смоленським, а потвердження на митрополії отримав від Константинопільського патріярха Пахомія (1503-04, 1505-1514), а й визнання нового короля Жигмонта I; про виразну апробату з Риму він не поважився просити, пам'ятаючи, може, зміст листа з 1500 року свого попередника і однойменника — Йосифа I. Та він зберіг виразну прихильність до Флорентійського Порозуміння Церкви, тож його діяльність у ті часи не виявляє якоїсь ворожості: а це були часи великих планувань і проти турків, і проти москалів, за часів папи Льва X-го.

Найважливішим ділом його митрополитування — було скликання так званого «Віденського синоду 1509-го року» й реформа Церкви. В цій акції він також не проявив якихсь ворожих чи полемічних настроїв до

католицизму. На загал офіційальне відчуження українсько-білоруської Церкви від Риму визначають історики щойно після смерти того митрополита, тобто на 1521-ий рік. Можливо, що вокняження Василія III Івановича Московського на якийсь час припинило втручання в українські церковні справи. Однак згодом цей вплив почав зростати і посилюватися, а з-за малого зацікавлення Жигмонта I справами Церкви взагалі, та з-за виникнення протестантської реформи — справи Східної Церкви зійшли на другий плян, а на перший вийшли справи протестантизму, який почав свій швидкий похід на Литву і на весь польсько-литовський Схід. Та поки що Київські митрополити звернули увагу на інші справи й на інше лихо внутрішнє, і почали трудитися над їх санацією. Першим кроком до того було скликання Віденського Синоду в 1509-му році. Та, з-за його важливости, приглянемося йому в окремій лекції.

Підвісна печать Юлія II (1503-1513)

129. - ВІДЕНСЬКИЙ СИНОД 1509 Р.

Після настання короля Жигмонта I Старого в 1506 р. в Польщі і на Литві, та Василя III Івановича в Москві в 1505 р., в східній Європі виникло досить помітне напруження політичного характеру. До того долучувалася ще й політика турецьких султанів — Баязеда II (1480-1512) і Селіма I (1512-1520), а й спричинялася до пошквального зацікавлення Східною Європою. В перших двох десятиліттях заворушилася політичне і Західна Європа Юлія II та Льва X-го, що призвело до нових ускладнень. В 1511 році там постає так звана «Свята Ліга», а в 1520 році приходить до осудження Мартіна Лютра. Для вирішення різних церковних і релігійних, а навіть політичних справ на Заході скликано п'ятий Латеранський Вселенський Собор (1512-1517). На ньому осуджено церковне перекупство й звернено заклик у бік світу до цивільного миру і визнання правої віри; було і також визначено реформу римської курії та християнського правопорядку. Найважливішою справою був заклик до миру між християнами, щоб могли стати одним фронтом проти невірних, головною мірою проти турків, які розробляли свої пляни проти християнської Європи. В отакі-то часи почав діяти й митрополитувати Київський митрополит Йосиф II Солтан (1507-1521); він пильно слідкував за справами цивільної громади, політики і Церкви.

Ще більше уваги звернув митрополит Йосиф II на внутрішній стан своєї митрополії та на ті неполадки, які до неї поволі почали закрадатися, головно за польсько-литовських князів і королів, а ними були передусім справи церковного порядку, так зване право «подавання духовних хлібів», тобто владицтв, архимандрій,

більших парафій; це було польсько-литовське патрональне право, яке тоді почало ширитися в цьому просторі на місце давніх місцевих прав. Не бувши в спромозі перенести надужить у Церкві, митрополит скликав синод до Вільна в 1508 році, на якому відважно постояв за свої права й за порядок у Церкві. А треба пам'ятати, що було це ще перед різними оздоровними реформами в Церкві, і перед виступом Мартина Лютра на Заході з протестантськими ідеями, які згодом вибуяли в беззаконня, виражене засадою: «чия територія — того і релігія». Віденський синод — це була реакція широко християнина і ерарха, якому на серці лежало благо Церкви і релігії. Тим-то його скликано 1509 року та винесено відповідні постанови. Це заслуга і честь Йосифа II Солтана, і, на щастя, історія зберегла добрі свідчення про нього.

На самому початку XVI-го століття відбувся в Вільні, в столиці Литовської Держави та осідку митрополії, синод, який мав важливе значення й для Української Церкви на ціле століття, аж до Берестейських Синодів в 1590-их роках. Синод цей був скликаний митрополитом Київським Йосифом II на початку свого митрополитування, на день 25 грудня 1508 р. і тривав до дня 18 січня 1509 р., і має назву Віденського Синоду 1509 року. Собор був чисельний і наскрізь духовний. На Синод прибуло, крім митрополита, 7 єпископів тодішньої Українсько-Білоруської Церкви, тобто: Васіян — володимирський, Кирило — луцький, Арсеній — пінський, Евфимій — полоцький, Варсонофій — смоленський, Антоній — перемиський і Філарет — холмський єпископи; опріч того в синоді взяло участь 6 архимандритів, 6 ігуменів, 7 протопопів, та ще «багато ініх ту будущих чесних священников». Про мирян Синод не згадує; можливо, що їх і не було, з уваги на окремих душпастирський характер синоду. В такому складі синод видав своїх 15 постанов, які вимагали вищого унормування і заторкали всіх: короля, боярство, митрополита і єпископів та ченців.

В передмові до «діянь» синоду, написаній самим таким митрополитом, були подані причини і спонуки скли-

кання синоду: це свідомість архипастирських обов'язків та ствердження існування безладдя, з-за якого не йдуть гаразд діла в Церкві, бо Бог карає людей за проступи. Мова митрополита наслідує мову давніх митрополитів, а головним чином «Слово Серапіона» з 1274 року про «погибіль руської землі». На кінець митрополит каже: «все те сталося з нами, бо не за правилами святих апостолів і не згідно з завітами святих і преподобних отців наших ходимо». По цій передмові йде перелік учасників синоду, згодом же й самі «діяння» чи «правила», яких було всіх 15.

Перше правило говорило про церковні поставлення на службу: митрополитів, єпископів, архимандритів та взагалі всього духовного стану. Найперше ж синод видав сувору заборону, під церковною карою складення з сану, поступати до церковного сану підкупством, симонією, «слави ради мирської і влади», тобто «без ради її волі митрополита і єпископів, без обговорення і зібрання князів і панів нашого закону грецького», тобто засуджує практику патронату та цивільного подавання духовних хлібів, і бажає повернутися до старинної практики соборного вибору. Далі синод заборонив святити кандидатів на священники з чужих єпархій, і не тільки за дозволом єпископа, але передусім без такого позволення. Це була слушна оборона єпархіяльного права та інтересів країн, і в тому були вже тоді якісь надужиття, як були вони і згодом. Далі говорив синод про ставлення достойних і відповідних кандидатів у священники, до чого вимагалось свідчення отця духовного кандидата; хто провинився в тому — чи він єпископ, чи священник — того треба було «відлучити від божественної служби» (Влас. I). Обов'язком митрополита чи єпископа було викрити негідного та недопустити до висвяти. Далше «правило» говорило про «непослушників», і єпископам забороняється приймати духовників з іншої єпархії, без відпускнуго листа від свого єпископа; такий лист мав свою правну силу від дати свого написання, протягом одного місяця; його переховував єпископ у себе і давав нову грамоту, якщо духовник відхо-

див знову від єпископа. В шостім правилі Віденський Синод рішуче і абсолютно заборонював священикам-вдівцям, тобто священикам і дияконам, священнослужіння в усіх епархіях Київської митрополії, на основі давніх ригористичних приписів, хіба що приймуть схиму, тобто постриг в чернецтво. Здається того була потреба, а дальша історія виявляє надужиття в цій справі. Далі вступає синод у боротьбу з різними надужиттями так званого патронального права. Було вирішено такі справи: Священика, назначеного на духовний хліб князем чи патроном, не можна було до смерти усувати з його посади без причин і без відома єпископа; видалявати може тільки єпископ з своїм крилосом та судом єпископським, а не патрон; коли світський патрон усуне священика, то єпископ не може давати іншого, поки не буде направлено вчиненої йому кривди чи шкоди; про неї відатиме єпископський суд і слідство; якщо ж мирський патрон до трьох місяців не представляє для церкви відповідного священика, то єпископ назначає його на власну руку, без поручення патрона, «для хвали Божої і відправи віри православних християн живих і мертвих»; вибрані і подані патроном священики не можуть відправляти самовільно, без відома архиєрея, а коли почнуть це робити на власну руку, їх позбавляється їхнього права. Якже якийсь князь чи боярин захопить церковні маєтності безправно і без суду, то єпископ повинен вимагати повернення неправно захопленого маєтку, а як він не послухає єпископа, то попадає в церковну клятву; якщо ж її не послухає, то має бути відлучений від Церкви собором єпископів.

Ченцям забороняв синод переходити з монастиря до монастиря, без грамоти і волі настоятеля; мирянам заказував мати в себе збірники церковних правил, тобто «кормчу книгу», бо вони часто зневажають закон, архипастирів та собі самі встановлюють закон. Єпископам наказує синод являтися на синодах, хіба-що були б важливі причини. В інших справах у загальному мали всі дотримуватися правил «божественних отців, постанов епархіяльних єпископів та церковних передань». Далі

синод зобов'язав усіх єпископів та їх наступників зберігати ці постанови, а за переступлення накладав кару складення з сану. Наприкінці, з уваги на тогочасну ситуацію в державі, було сказано таке: «Якщо б володар країни або бояри, або якась інша світська влада зажадали від єпископа, щоб порушив котрусь з цих постанов, то ніхто нехай не поважується на таке пристати, але кожний повинен повідомити митрополита та спільно благати володаря країни, щоб на цьому не настоювати» (Пелеш, I).

Як бачимо, синод видав багато і важливих постанов, передусім для усунення надужитъ. Не зважаючи на весь респект супроти світської влади, єпископат був свідомий свої гідности й відповідальности, і обстоював її без плазування. Тому, хоч-би тільки з-за одного Віденського Синоду, митрополитування Йосифа II було плідне й успішне; тож він здобув собі пошану в своїх і в чужих, на що вказують деякі інші його діяння. Між іншим, митрополит Солтан був тим, що приєднав до свого титулу «Київський» і титул давньої галицької столиці «Галицький», назначуючи для неї свого намісника, і промощуючи шлях до відновлення і єпархії, і митрополії. Та про це згодом.

130. - ЗАГАЛЬНА ЦЕРКОВНА СИТУАЦІЯ ЗА МИТРОП. ЙОСИФА ІІ

Хоча б тільки з-за Віденського Синоду 1509 року митрополитування Йосифа ІІ Солтана (1507-1521) було успішним і благодотворним для Української Церкви. Цілий ряд заряджень цього синоду й виразна постава проти надужиття, була пунктом відклику проти наростання лиха патронального права: Церква не годилася в істотному з таким станом речей, та засуджувала його. Надужиття залишалося надужиттям, і був можливий поворот до правопорядку. Та на це треба було ждати ще довгі часи, а й паявности нових сил. Тим часом у Польсько-Литовській Державі ширилася боярсько-шляхетська вольниця і сваволя, з якою боротьба тривала довгі десятиліття. Для Української Церкви, принаймні, вона тривала одне століття, до часів Берестейської Унії з Римом, коли те лихо підважено в його підвалинах і почато основну напору в самому ж корені. Та покищо тривало довге володіння Жигмонта І Старого (1506-1548) і Жигмонта Августа ІІ (1548-1572), останнього з Ягайлонів, які все ж таки мали певний нахил до східно-європейських, а з цим і до українських справ.

Немає в XVI-му столітті документів, які вказували б на зрив Української Церкви з Римом: було тільки фактичне відчуження та незацікавленість, до чого спричинялася загальна ситуація, а й самі ж таки провідні церковні кола в тому просторі. Флорентійське Порозуміння Церкви все-таки було живе і раз-у-раз вирипало наверх, помагаючи знаходити розв'язки складних проблем церковного життя. Постійна загроза від Москви, яка збивалася в силу, завжди відсвіжувала старі часи Ісидора і Флорентії. Щоб стала вона життєвою базою,

треба було іншого середовища й інших людей і в суспільності, і в Церкві. А тим часом існували вагання, була байдужість, а навіть легковажна байдужість. Доказом цього може бути справа так званих «руських заблуджень» в 1514 році, яку підступно донесено на католицький Лятеранський П'ятий Собор, хоч і не мала вона своїх практичних наслідків, бо прийшла важливіша і некучіша справа: виступ Мартина Лютра та реформація.

На Лятеранському Соборі не був присутній ніхто від Української Церкви. Зате велику ролю на ньому відіграла Польська Церква та її Примас, Іван Ласкі, який виступав також на імені польської політичної рації: короля Жигмонта I, в якого імені склав папі Львові X чолобитню на самому ж Соборі, зворушуючи Римського Первоєрарха аж до сліз. Причиною було те, що він з'ясував загрозу, яка виникла для Південної і Північної Європи з боку турків і татар. Внаслідок того папа Лев вислав окремого Легата на схід Європи й на Балкани, які були безпосередньо загрожені, зокрема ж Угорщина та її володіння. На Угорщині в тому часі володів брат Жигмонта — Володислав II (1490-1516). В Жигмонта I було діло безпосередньо з Московщиною, а посередньо з Туреччиною.

В такій ситуації, під час Лятеранського Собору, на його 11-ту сесію, польський Примас Ласкі приготував окрему реляцію на тему: «Про руські поблудження», де, мабуть, навмисне він переплутав ясні колись справи. Сесія мала відбутися в квітні 1514 року, але згодом було відкладено, і не знати яка доля стрінула доклад Ласко-го. Та він цікавий і своєю появою, і своїм змістом. Ласкі був примасом держави, раніше ж великим канцлером королівства, тож з його словами треба було числитися. Його доклад відбивав певний спосіб думання і політики Польсько-Литовської Держави. Ласкі, як ми сказали, навмисне чи випадкове переплутав Польсько-литовську Русь Жигмонта з так званою Московською Руссю, назвавши першу «червоною», а другу «білою». Таке визначення було цілком незадовільне й туманне. Чер-

вона Русь — це тільки південна частина Польської Держави, а «біла Русь» вже тоді охоплювала і Білорусь, яка належала до Литви. Поділ Лаского був лише політичний, і це вражає в церковній людини такого масштабу. Він до русинів причислив ще і населення Молдавії і Валахії, яка знаходилась поміж Угорщиною, Туреччиною і Польщею. Ласкі не робив релігійних різниць між тими трьома частинами, приписуючи таку саму віру і такі самі «заблудження» і українцям, і москалям, що ніяк не відповідало дійсності. Він забув, що тому 50 років була Флорентія і її Собор, що був Ісидор, митрополит і кардинал і цілий ряд Київських митрополитів, які жили і діяли за цією формулою, у протилежність до митрополитів Московських. Всіх їх поклав польський Примає під спільний знаменник, згуртувавши як заперечувальників папського примату. Далі закидав він «русинам» відкидання всіх Соборів, крім перших сімох, а й Флорентійського, що не відповідало правді стосовно українців. Пересада Лаского пішла ще далі, і то такою мірою, що він приписував усім без розрізнення цим трьом частинам Русі і відкинення св. Тайн, включно з св. хрищенням. Цих «похибок» русинів він начисляв багато, щось тридцять дві, та небагато з них мали якесь відношення до правд віри; а лише декілька тих, які справді мали таке відношення, стосувалися радше до Московської Церкви, що було загально знане. Та в своїм розмаху Ласкі без перебору об'єднав усіх «русинів», навіть власної держави, не згадуючи ні про Флорентійське Порозуміння, ні про часті змагання Київських митрополитів, щоб нав'язати прямі і тісніші зв'язки з Римом, як ми бачили в попередніх лекціях. Причиною такого «розмаху» — була політика і також політична загроза для Польсько-Литовської Держави Жигмонта I, зокрема після невдатної війни з Москвою Василя III в 1507-1508 роках. Та й Литва починала дещо схилитися на бік свого східного сусіда, що могло огрожувати Польсько-Литовську Угоду й Унію, яка ніколи не була надто міцна. За Московією, по її війнах в 1507-1508 р. і в 1512 р., залишалась у руках Смоленщина. Вона входила

та в тісніші зв'язки з Тевтонським Орденом у Пруссії та з австрійським імператором Максиміліяном I, суперником Польсько-Литовської Держави та Ягайлонів, яких вони силкувалися оточити в Польщі і на Угорщині, долучуючи до цього перстеня ще й кримських татар. Існувала небезпека, що на Заході, на основі давніх ідилічних плянів, можуть замиритися з Москвою, щоб організувати хрестовий похід проти турків, а це більше підходило Василієві III. Отож треба було знищити цю побочну ілюзію та усунути загрозу для Польщі на заході, щоб вивести її з оточення. Тому треба було підкреслити опозицію між Східною і Західною Церквами саме в тому просторі, і то в драстичних формах, збільшуючи і число тих заблуканих «русинів», і побільшуючи число «ересей», без жодного відрізнання між окремими частинами слов'янського східноєвропейського світу. Ласкі бажав викликати на Соборі хрестоносний похід проти Москви, і так здобути католицький світ проти Василя III. І хоч справа ця не була, мабуть, трактована публічно Отцями Собору, проте мала свій успіх. Дня 10 травня 1514 року Лев X наділив відпущатами тих, хто відборювався від москалів у районі Смоленська. А коли дещо згодом литовська армія здобула перемогу біля Орші, в Римі святкували цю перемогу в 1515 році. Це мало скріпити оборону проти турків та влегшити ситуацію Угорщини короля Володислава.

Причина нерозбірливого оскарження Української Церкви в «ересях» могла полягати і в недовір'ю поляків до українців, що вбачали в кожному «русині» нещирість і фальш та можливого схизматика, переплутуючи отак політику з релігією в своїх стосунках між двома народами, як це було часто в історії. А вже певне поляки не покладали на співпрацю українців в випадку такої небезпечної війни, як ота з Московщиною. Навіть Михайла Глинського вони підозрівали, як татарина і тайного союзника Москви. Все це, не зважаючи на лояльну співпрацю і боярства, і населення Смоленщини, Орщини в часі воєнних дій. Тож, коли ця територія попала в московське володіння, багато боярства

переселилося в глиб Литви, а князь Константин Острозький в 1514 році очолював успішно війська Польсько-Литовської Держави в боях проти агресії Василя III. Його перемога на Смоленщині вможливила замирення Табсбургів і Ягайлонів на Віденському Конгресі в 1515 році.

Не зважаючи на ці зовнішні політичні успіхи й відхилення загрози ізоляції Польщі, кинений в бік Української Церкви закид залишився історичним свідченням того часу, і ніяк не сприяв якомусь наближенню ні з одного, ні з другого боку, тобто Риму і Києва. «Велика політика» Яна Лаского стала безпредметна, а митрополит Солтан приклав до свого титулу «Київський» ще й титул «Галицький». Взагалі його діяльність як митрополита в тогочасній Московщині охрищено «латинництвом», а його самого «латинником», а це ніяк не могло ставити його в одну лінію з московським православ'ям, яке думав громити польський Примас Ян Ласкі в 1514 році своїми видуманими «руськими ересями», серед яких лиш декілька справ вдаряло у властиву ціль, а решта була обрядовою ксенофобією, викликаною його надмірно політичним мисленням у цих справах. Можна сказати, що на закиди Лаского відповів Лев X-ий аж в 1521-му році окремою буллею про східні справи, яка в основному стосувалася також справ Української Церкви. Так у ширшій релігійній наслідності закиди Лаского виявилися тим, чим вони насправді були — навмисне видуманими оскарженнями-клеветами, щоб викликати певну протисхідну психозу, і нею вдарити по Москві.

131. - ПАПА ЛЕВ X-ИЙ І ЙОГО РІШЕННЯ В СХІДНИХ СПРАВАХ

Вмішування церковних справ у політику народів не було питоменністю українсько-білоруського простору, як виявляли оскарження польського Примаса Яна Лаского на Вселенським Лятеранським Соборі в 1514 р., які Собор не брав до уваги, і не трактував публічно. Така чи подібна ситуація була і в інших країнах, зокрема, де доводилося жити на одній території визнавцям двох різних обрядів: східного і західного. Різні на це впливали причини: іноді дуже звичайного та особистого характеру, а то й простого незнання та діяння в добрій вірі, за наявності правосильних відмінностей. Тоді ще не було тієї ширини поглядів, яка настала згодом. Та й взагалі на справи задивлялися поверхово, а не з нутра. Змагання за одновидність явище не пове, а зміщування зовнішнього, обрядового, звичаєвого з внутрішнім, стисло релігійним було на порядку деннім, зокрема де латинський обряд був у більшості. Тоді релігійні тонкощі поступалися перед зовнішньою наглядністю. Таке траплялося в тому часі дуже часто в Південній Італії, на Сицилії чи в Калябрії, де проживала невелика меншина грецька, і на різних грецьких островах, які опинилися поза турецькою окупацією та під владою латинських володарів. До того причинився згодом ще протестантський рух з його індивідуалізмом та засадою: «чия територія — того й релігія». Все це спричинилося до закику справжнього релігійного універсалізму і католицизму. Щойно Берестейська Унія українців дала пову формулу церковного замирення на Українських Землях. Згодом її досвід поширився і на інші країни й народи. Та заки підемо слідами цього досвіду, пригля-

немося ще — в половині шляху між Флорентією та Берестям — двом важливим документам папів Льва X з 1521-го і Климента VII з 1531-го років, які були передвісниками нових часів, коли вже старі часи Флорентійського Замирення Церкви не вистачали чи забувалися та втрачали на своїй живучості.

Булля папи Льва X-го з 1521-го року була видана з потреб південної Італії, але мала своє значення для східної Церкви взагалі, Української ж Церкви зокрема, і своїм змістом, і своєю формою. Раніш, ніж подавати коментарі, зачитаємо в суцільному її текст українським перекладом.

«Лев Папа X-ий. На вічну пам'ять. — Хоч уже давно, на Флорентійському Соборі, за архиєрейства блаженної пам'яті папи Євгена IV-го, нашого попередника, на якому між іншими князями та єрархами був присутній грецький імператор і багато єрархів грецького народу, — для довершення поєднання між Церквою східною, грецькою і римською (що було здавна гарячим бажанням наших попередників, римських архиєреїв та всієї християнської спільноти), між іншими постановами та вирішеними справами була й та, що згаданий народ може зберігати свої обряди і звичаї, які не є єретичними, а між іншим і те, що їх священники можуть правити Літургію на квашенім хлібі, та христити іншою формою від римської, тобто словами: Хрищається раб божий (такий-то) в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь; як також і те, що їхні священники можуть уживати подружжя, що його вчинили перед прийняттям священних чинів та плекати бороду, уділяти Пресвятої Евхаристії під двома видами всім, а також і малим дітям, як було постановлено на згаданому Соборі, і заряджено, вирішено і дозволено.

«Однак, недавно ми довідалися, що латинські місцеві єрархи, там де проживають греки, напастують згаданий нарід з-за їхніх обрядів і звичаїв, заколочують та непокоють їх, змушуючи їх дітей та інших, що були охрещені за їхнім звичаєм, наново перехрещуватися за звичаєм Римської Церкви та й кажуть, що згадану Святу

Тайну не належить уділювати нікому, а вже ніяк згаданим дітям, і то під двома видами, ані не вільно плекати бороди, ані служити на квашеному хлібі, а тільки на неквашеному, та й висвяченим не вільно вживати подружжя. З-за цього, а й дечого іншого, народ цей щоденно гіршиться та й гіршитиметься далі, якщо або ми, або згаданий Престол не зарадить цьому якимсь відповідним способом. Тож ми, розваживши, що є добре, праведно і потрібно зберегти згадане з'єдинення, досягне не таким трудом настоюванням Римських Архієреїв, та щоб зарадити якомсь напастям на шкоду згаданих греків та всім тим перешкодам, як також і подбати про мир для них та потіху в вищезгаданому, і щоб зберегти їхні обряди і звичаї, що існують у них здавна, в їхніх церквах та на інших місцях, — то ми з власного почину, а не за настоюванням чи проханням інших, але з чистої нашої доброзичливості та з повним знанням справи, як також повнотою нашої апостольської влади, оцим письмом, почином та знанням дозволяємо і розрішаємо згаданим грекам, так їхнім єрархам, як і іншим особам народу грецького, і то кожному зокрема, щоб можна було їм вживати та зберігати їхні обряди і звичаї, про які була мова вище; тобто служити св. Літургії та інші божественні служби за їхнім старим звичаєм, а їхнім архиєпископам, єпископам та іншим грецьким єрархам, щоб було вільно відправляти архиєрейські чини між тими греками і на тих місцях, на яких мають церковну судову власть також латинські архиєпископи та інші єрархи; тож ті єрархи, урядовці та церкви чи побожні інституції і молитовниці з-за цього зберігання свого обряду не можуть бути проти їх волі оскаржені на судах, на домагання латинських єрархів та прелатів, навіть місцевих ординаріїв та світських панів чи урядовців; а крім того вільно буде кожному клирикові грецькому та іншим членам грецької нації, звідки вони не походили б, збирати свобідно і дозвільне милостині так від греків, як і від латинників на тих територіях, де існують латинські архиєпископи, єпископи та інші прелати і пани світські.

«Крім того жодний грецький архієпископ чи єпископ не може святити на священника клириків латинських, ані латинський архієпископ чи єпископ, навіть ординарій — клириків грецьких; в єпархіях, де поселені і латинники і греки, що мають тільки одного архієпископа чи єпископа за свого ординарія, там згаданий архієпископ чи єпископ назначить для справ згаданих греків грецького вікарія, сприймального для цих греків, а навіть за їх власним вибором, який матиме утримання на їх власний кошт; бо грецька людина, краще ніж латинська, знає грецькі звичаї. А в справах апеляції до митрополита, хіба що митрополит був би грек, згаданий митрополит назначить для таких справ грецького суддю. А тому, що в парафіяльних грецьких церквах, за давнім, досіль збереженим, звичаєм, можна літургісати тільки одному священникові раз на день, та деякі латинські священники залишили свої парафіяльні церкви, щоб кривдити тих греків та вносити заколот в їхні обряди і звичаї, не знати яким духом ведені, — займають деколи вівтарі грецьких парафіяльних церков і на них, проти волі греків, правлять Літургії та інші церковні богослужби так, що часто згадані греки лишаются в святкові дні, коли вони звикли служити святу Літургію, без жодної Літургії, з великим душевним болем.

«Отож, щоб запобігти згіршенням та подбати, щоб у прийдешньому не чинити таких прикростей згаданим грекам, ми наказуємо згаданим латинським священникам, щоб на майбутнє не правили св. Літургій та інших божественних служб в церквах згаданих греків; а урядовцям, щоб вони згаданим священникам не помагали і не потурали та щоб не лихословили, не осуджували і не засуджували жодного грецького обряду чи звичаю, апробованого на згаданому Флорентійському Соборі чи коли іноді. А де є двох єпископів, латинський і грецький, як наприклад, в Кефалонії та Якинті, чи деінде це було б, латинський єпископ нехай не втручається до клиру і мирян та судовласти єпископа грецького та до всього того, що як-небудь належить до грецького єпис-

кона..., а крім того нехай латинські священики та клирики не літургісують у церквах грецьких... хіба окремо запрошені греками. А грецькі клирики і священики, світські чи монахи, хай свobodно і дозвільне користуються, вони, їхні церкви, монастирі і посілости, всіма і поодинокими привілеями, свободами, виїмками, ласками, індультами та полегшами, якими користуються з права, звичаю чи яким іншим способом клирики, священики і ченці латинські. Архимандрити ж і ченці грецькі могутимуть втішатися і користуватися, вони самі і їхні монастирі, і посілости, всіма... привілеями булли «Велике море»... а вдови, по грецьких священиках і клириках, які живуть в грецькому обряді в чистоті, нехай втішаються і користуються тими полегшами і звільненнями та привілеями, що ними могли користуватися за життя їх мужів, священиків чи клириків. Все це з подібного почину, знання і влади постановляємо, дозволяємо і проголошуємо» (Док. I).

Це була велика хартія свобод і рівноправности Східної Церкви, висказана в найторжественнішій формі, яку 26 березня 1526 року потвердив папа Климент VII, а 26 січня 1536 року папа Павло III-ий, під тяжкими карами на порушників. З неї могли користати і українці, що були в подібних обставинах. Та цьому стала на перешкоді польська шляхетська і королівська вольниця. Українська Церква дивилася радше на Москву, ніж на Рим, і котилася все далі по похилій площині, доки не зупинило її Берестейське Порозуміння, 70 років згодом.

132. - ЦЕРКОВНА ТРАГЕДІЯ БОЯРСЬКОЇ ВЕРСТВИ В XVI СТ.

В попередній лекції ми бачили, які труднощі виникали в південній Італії для людей східного обряду з боку латинського доквілля. Ми відмітили, що під цим оглядом в подібних обставинах знаходилися й Українсько-Білоруські Землі. Там дійшло було до такого загострення стосунків, що папа Лев X-ий видав у 1521 році окрему буллю, щоб по-справедливому налагодити ці взаємини. Подібне могло статися в Україні, та взагалі відповідна оборона Флорентійського Порозуміння Церкви могла бути спасінням для української провідної верстви, перед натиском денационалізаційного процесу Польсько-Литовської Держави. В Італії та в інших територіях справу було вирішено на користь Сходу. В Польщі це знеможливило патрональне право польсько-литовської влади та, слідом за цим, відчуження Української Церкви від Риму. Проте булля Льва X-го, згодом потверджена папами Климентом VII і Павлом III-ім, була зрадагована так, що могла послужити прикладом для інших подібних країн, головною ж мірою — для України. Тут, крім політичного і суспільного «модус вівенді», який витворився в XV-му столітті, постав і своєрідний спосіб співжиття між двома віровизнаннями і обрядами: східним і західним. Базою була Флорентія та її постанови, іноді виразні, іноді ж здогадні. Та Польща і Литва ставилися досить негативно, згодом же й холодно до тієї справи, і взагалі до Флорентійського Собору, тим-то ще в 1500-их роках сумнівалися навіть щодо важности хрищення східних віруючих людей. Щойно папа Олександр VI у 1501 році сказав у тому своє виразне і тверде слово. Це не була найважливіша спра-

на, але являла собою символ стосунків між обома Церквами. Папа Олександр виразно покликається на Флорентійське Порозуміння. Те саме робить Лев папа X-ий і вирішує, хоч і для іншого простору, багато інших справ, які впливали щоденно з такого співжиття, і то на основі того ж Собору. Та десять років згодом, докладніше – п'ять років згодом, після потвердження буллі Льва X-го в 1526 р. папою Климентом, трапилася нагода й на Українських Землях порушити офіційно цю справу, хоч лише в поодиноких випадках. Але видані тоді документи є дуже знаменні, тож заслуговують на окремий розгляд, щоб унаочнити фактичний стан в Україні та її можливості в церковних справах у тих часах, з уваги на її приналежність до Католицької Церкви, на основі Флорентійської формули. А йдеться тут про ось який історичний факт.

В 1530-их роках звернувся був князь Юрій Слуцький – за посередництвом і вставленням польського короля Жигмонта – до Риму, про диспензу на вінчання з Оленою Радивилівною. Ішлося про те, що обоє були католиками, але різного обряду: він католик східного обряду і українського роду, а вона – латинничка, литовка. Був тут зудар двох інтересів: родових і церковних. Обоє, а головню їх роди, бажали зберегти одне і друге за собою. Укладено навіть окремий договір у цій справі. Ішлося про дітей та їх хрищення: сини мали бути хрищені в східному, а дочки – в латинському обряді наперемінку, починаючи з першого хрищення дочки – в східному обряді. Обі сторони зобов'язалися під тяжкими грошовими карами та, для більшої певности договору, просили про потвердження умови Апостольським Престолом. Тож Апостольський Престол потвердив умову Юрія і Олени, основувшись на постановках Флорентійського Собору: про рівновартість і рівноправність обох обрядів у католицькій Церкві при цій нагоді. Було згадано також документ папи Льва X-го з 1521-го року та його потвердження тим самим Климентом з 1526-го року. Тому, коли мова йде про літопис Християнської України, варто приглянутися цьому рішенню, бо роз-

в'язка 1531 року, дана Юрієві Слуцькому, могла врятувати українську шляхту перед денационалізацією в одній державі, де всі інтереси зверталися в бік Варшави і до Вільна. Ось що відповів папа Климент VII польському королеві в цій порученій ним справі:

«Климент єпископ, слуга слуг Божих. На вічну пам'ять. — Римський Архиєрей, заступник Господа нашого Ісуса Христа на землі та обручник і глава Римської Церкви, все те, що служить для скріплення й забезпечення миру і згоди між усіма вірними, порученими його опіці, радо потверджує своєю повагою, щоб звідсіль воно набралось сили та більшої стійкості. І ось улюблений у Христі син наш Жигмонт, світлий король Польщі, недавно виклав нам у власному імені та в імені улюбленого сина, шляхетного мужа Юрія, князя Слуцького та улюбленої в Христі дочки, шляхетної боярині Олени, що згаданий князь Юрій — підданий короля, який проживає в обряді та за обичаями греків і Східної Церкви, в інших же речах визнає католицьку віру — з-за певних своїх причин бажав увійти в подружні зв'язки з якоюсь правовірною дівчиною обряду святої Римської Церкви. Отож ми — зваживши, що на Соборі блаженної пам'яті Євгена папи IV-го, який відбувся у Флорентії, греки погодилися з Римською Церквою, — прихляємося до просьб згаданого короля Жигмонта і згаданого князя Юрія, і дозволяємо, щоб згаданий князь Юрій міг увійти в подружні зв'язки та в них жити з якою-небудь правовірною дівчиною, що проживає в обряді Римської Церкви, якої не була б вона гідности, навіть архикняжої; а тій правовірній дівчині дозволяємо, щоб вона з свого боку могла ввійти в це подружжя та в ньому жити. Силою цієї диспензи князь Юрій одружився з Оленою, дочкою пєбшика Миколи Радивіла, воеводи та канцлера Великого Князівства Литовського, і то правосильними словами, в теперішньому часі; однак — в подружньому контракті між згаданим князем Юрієм та Оленою, за згодою батька та її братів, було встановлено, щоб князь Юрій, народжений у грецькому обряді і в ньому проживаючий, як також Олена в об-

риді і вірі святої Римської Церкви — щоб проживали аж до своєї смерті; а щодо потомства, то кожний син має бути хрищений у грецькому обряді та в ньому проживати, а перша дівчина, чи скорше чи пізніше народжена, має бути охрищена також у грецькому обряді, а наступна донечка має бути охрищена в обряді римському і в ньому проживати аж до смерті, навіть якщо б первородна дочка раніше померла; а якщо б з часом уродилося більше дівчаток, то треба їх христити на перемінку: одна в обряді грецькому, а друга в римському, ідучи за матір'ю, і в тому обряді, в якому була народжена і охрищена, в ньому мала б проживати. А батько і мати не можуть намовляти синів чи дочок до іншого обряду або змушувати їх і силою до залишення свого обряду, в якому вже раз були охрищені та до прийняття іншого; навпаки, так мати, як і батько повинні протиставитися всім, що хотіли б їх дітей до такого намовляти. А цей контракт згаданий князь Юрій і Олена підписали при ручителях, під карою 40 тисяч злотих, з яких частина є платна королівському скарбові, а друга частина другій стороні, яка є вірна згаданим умові, як воно знаходиться в публічному документі чи документах, споготовлених у цій справі. Тому згаданий король Жигмонт у своєму імені, а князь Юрій і Олена у своєму, благали нас смиренно, щоб заради спокою та згоди між князями королівства, а й для замирення своїх посіслостей, ми зрештою, як сказано, відповідно дозволили це апостольською гідністю та додали їм для більшої сили апостольське потвердження».

Так ото папа дає своє потвердження в торжественній формі, відкликаючи все супротивне, і доручає віденському єпископові і цистерському аббасові з Могильниці, щоб вони оба, чи один з них, подали це до відома зацікавленим і нікому не дозволили їх у тому тривожити, зокрема, уживши збройної сили. Це діялося 27 листопада 1531-го року, і було все зготовлене в дуже торжественній формі. Подібні письма, повідомлення і дозволення, були видані на адресу і князя Юрія, і Олени дня 3 січня наступного року, а кілька днів згодом Олена

отримала дозволення обрати собі окремого капеляна й сповідника для відправ св. Літургії та уділювання св. Тайн у латинському обряді, даючи і інші полегші духовні, зосібна ж щодо постів.

Як бачимо з цього документу, свідомі українці, які в польсько-литовській дійсності бажали залишатися при своїй національності й своєму обряді, мали саме в своєму католицизмі в тому головну опору, навіть, коли приймали до свого дому іншообрядових католиків у дуже близькі стосунки подруга. Спираючись на Флорентійське Порозуміння, Апостольський Престол був повною за збереження і розвиток східного обряду, навіть у сімейних громадах, і на територіях, в яких політика змагала до того, щоб нівелювати обрядові й національні різниці та відмінності. На жаль, Українська Церква і її нарід входить власне в тих часах у смутний стан занепаду, якого наслідком були її невиразні стосунки до Риму. А тим часом, з другого боку, іде посилений наступ спротестантизованої польсько-литовської шляхти і боярства, серед якої опишилася і частина українського боярства й магнатів, таких як Юрій Слуцький. Обставини, а чи й кар'єра, змушували їх шукати взаємин і політичних, і родинних з іншими членами суспільності, зберігаючи за собою твердо свій обряд і свою національність, вимагаючи воднораз рівноправности. Щойно Берестейська Унія прояснить цю справу і потребу в ширших рамках, та частково припинить перебіги українських людей до чужих таборів, із шкодою для української народної та церковної справи, як це побачимо згодом у наших лекціях.

133. - СТАНОВИЩЕ ЦЕРКВИ НА ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ

В наших лекціях з історії Української Церкви ми зблизились до періоду, в якому Галичина, будучи давніше під судовластю Галицьких митрополитів, отримала, по довгих роках занепаду, свого власного єпископа, який від свого осідку прийняв титул «Львівський». І ця єпархія перетривала аж до наших часів, ставши в 1807-му році архієпархією.

Як ми вже бачили передніше, Галицька митрополія занепадала з кінцем XIV століття, тобто з остаточним заникненням Галицько-Волинської Держави. Польща тільки короткий час підтримувала ті вимоги, які на довшу мету повернулися проти її політики, що зміряла до осуцільнення національного і церковного. Галицько-Волинська Держава своєю волинською частиною перейшла під владу Литви, а своєю галицькою частиною — під владу Польщі. В такому розподілі перейшла вона під владу Ягайлонів та їх династичного особистого об'єднання, яке в 1569 році, в Люблінській Унії, перетворилося в реальне об'єднання двох організмів: Польщі і Литви. Так звана Кревська Унія 1386 року ще принаймні теоретично бачила три складники цього тіла: Польщу, Литву і Русь. Городельська ж Унія в 1413 році вже незмінне передала в руки Ягайлонів владу в цілому цьому державному комплексі, і не була міжнародним, але радше внутрішньо-національним актом. Давня Русь, тобто Галицько-Волинська Держава ввійшла в нього тільки номінальне, а насправді всі Українські Землі опинилися в польсько-литовській адміністрації, яка змагала до осуцільнення. Ці угоди дали Ягайлонам вільну руку, щоб здійснювати повільну денациона-

лізаційну політику, яка закінчилася в 1569 році помітною перевагою Польщі. Вплив цієї денационалізаційної центральної політики слідний також у церковних справах. Ніяк не було в інтересах цієї політики мати в границях і цієї, і тієї держави дві східні митрополії, які постали за іншими критеріями та кордонами, щоб рятувати церковний східно-європейський простір у його зрізничкованості політичній між Польщею, Литвою і Московщиною. Коли Московщина відокремилася та зросла в конкуренційну потугу, вигасла й сама причина, щоб мати дві митрополії і в Польщі, і в Литві. Тому ні Ягайло, ні його наступники не виявили поважних змагань за вдержання Галицької митрополії. Її території перейняли в адміністрування Київські митрополити, які насправді резидували у Вільні або в Новгородку на Литві, здалеку від Галицьких Земель, про які вони церковне не дбали. Галицькими Землями вони завідували через своїх намісників, без єпископських свячень, які були радше збирачами митрополичих податків. Якусь спробу, щоб відновити єрархію в Галичині, зробив щойно в 1457-8 рр. Апостольський Престол, назначуючи на Галицького єпископа якогось сербина Макарія, який прибув туди й застав усе вщент розграбоване; а й сам він безслідно десь пропав в історії.

Митрополичі Намісники резидували спершу в митрополичім селі Крилос, біля Галича. Вони насправді були управителями митрополичих маєтків, майже до кінця XV-го століття. Збереглося кілька їхніх імен, між ними й оте Ігнатія Кресовича з 1413 року. Згодом перенесено їх осідок до Львова, де і помер митрополичий намісник Йосафат в 1493 році. В тому часі виникла була справа назначування цього намісника, на основі патронального права, яке почало тоді утверджуватися в тому просторі стосовно українських владик. А що Галицький намісник був радше управителем маєтків та збирачем митрополичих данин, то й справа його назначення підпала під патрональне право. В XV-ім столітті їх, мабуть, назначав й усував Київський митрополит, який мав також титул «Галицький», причеплений до властивого

штулу. Але як королі посягли по право розподіляти духовні хліби, тобто вищі церковні уряди, які були принабливі зокрема своєю маєтковою вартістю, то й галицьке духовне вигіддя підпало під королівське право номінації. Це бачимо хоч би з того, що на початку XVI століття виник був спір між маршалком польського королівства, Станиславом Ходечем, та львівським латинським архієпископом щодо права назначування митрополитичого намісника на Галичину. Була це справа і матеріальна, і церковна в стислому значенні, бо львівський архієпископ уважав, що Галицькі Землі припали йому, як місійний католицький терен. Спір був вирішений в 1509 році на користь архієпископа Бернарда Вільчека, і то королівським декретом. Здається, що ще годі таки переважили церковні рації, бо Архієпископ покликався на папські привілеї і обов'язки поширювати між українцями з'єдинення на цій території. Номінація намісника була саме засобом тієї місії, бо Київські митрополити в очах латинського клиру були непевні та, на їх думку, не мали такої місії. Це відкривало їм шлях також до їх маєтків. З того часу митрополити намісники на цілу Галицьку Землю резидували у Львові, щоб бути під бачним наглядом. Однак ці намісники не могли виконувати жодних єпископських функцій: їм бракувало свячень єпископських, до яких їх не бажали допустити ні митрополити, ні архієпископи, щоб, бува, не ділитися прибутками. Єпископські функції правно мав виконувати митрополит Київський, але без доступу до маєтків. Тож він не дуже поспішався з цією справою, і їх фактично виконували митрополити сучавські на Буковині. Тому в мешканців цих околиць було завжди бажання мати власного єпископа; воно скріплювалось з кожною новою потребою єпископського служіння: свячення вівтарів, антимінсів, церков, священників тощо. І так, котрий уже раз, справа знову опинялася в канцелярії короля, як опікуна всіх державних і церковних справ; він же ж був і подателем духовних хлібів у своїй державі для всіх своїх підданих. Цим разом натиск був більший, а діяли та-

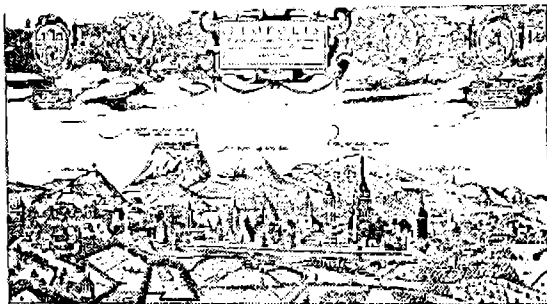
кож впливи галицької шляхти на його жінку — Бону, яка не гребувала і бакшишем та галицькими стадами волів і овець. Мабуть, унаслідок впливу королеви Бони Жигмонт I видав у 1539 році, дня 23 жовтня, свій королівський номінаційний декрет про повернення Галицького єпископства з власним єрархом, яким мав стати дотеперішній його намісник — Макарій Тучапський.

Та тодішній Київський митрополит Макарій II (1534-1556) спротивився цьому привілеєві короля Жигмонта, як безправному, і не хотів святити Тучапського на єпископа львівського чи галицького. Щойно на неуступливе настоювання вірних і шляхти він висвятив Макарія, але поставив тверді умовини, щоб не втрачати ні своїх митрополичих прав, ні також маєтків. Між умовами було: віддавати митрополитові половину прибутків галицького єпископства та не змагати до відновлення давньої Галицької митрополії, а зараз. — на знак підлеглості та залежності — підписувати антимінси для церков як митрополичий намісник і заступник. Макарій Тучапський мусів прийняти ці умови й присягти, що їх дотримуватиметься. Щойно після цього, дня 20 лютого 1540-го року, Макарій був висвячений в Новгородку на єпископа. Тому митрополит і далі уважав Тучапського своїм намісником, цим разом з єпископськими свяченнями. Тучапський же, з свого боку, титулувався і уважався єпископом галицьким, львівським і каменецьким на Поділлі, тобто практично всієї Західної України. Щоб краще розуміти обставини, які заіснували при віднові єпископства в Галичині, слід заглянути до документів того часу, а вони повчальні.

Чим, наприклад, керувалося українське громадянство, коли домагалося окремого єпископа, бачимо у свідченні про чолобитню галицької шляхти митрополитові Київському. Петенти жаліються митрополитові на притіснювання в вірі з боку польського духовенства та просять про висвяту єпископа. Вони пишуть таке: «Латинський архієпископ львівський, довідавшись про грамоту дану Макарієві на галицько-львівську єпархію, говорив на соймику шляхти свого обряду: Я до цього не

дошу, поки мого життя; бо Русь є в моїй владі, тож король не міг цього без мене зробити. І послав він до короля позов на отця Макарія, хочаби візвати отця Макарія на суд, щоб станув з своїми привілеями на соїм у Кракові. І ми, з'їхавшись, боялись того позову, щоб не застав той позов отця Макарія у Львові; також пам'ятали ми на королівське слово, який наказав нам швидко їхати до Вашої Милости; бо знав король, що буде мати труднощі на соїмі від духовного стану, отож ми послали отця Макарія до Вашої Милости, щоб Ваша Милість, Пан наш і Пастир, висвятив і поставив нам його на владику та послав до нас... А ми вислали його в доброму супроводі: хто послав сина, хто брата, і на своїх конях, щоб берегли і привілею, і горла отця Макарія, і так провели ми його аж до кордону, за Буг, щоб який польський магнат його не наздігнав та не вбив».

В отаких обставинах, правних і дійсних, доводилося відновляти галицьке владцтво. А в яких формах і з якими повновластями, побачимо в наступній лекції.

Вид міста Львова в XVI ст. (грав. XVII ст.)

134. - ГАЛИЦЬКЕ ЄПИСКОПСТВО 1539-ГО РОКУ

В тяжких часах прийшло до відновлення галицького єпископства в 1539 році. Знаходилося воно між впливами львівського латинського архієпископа, який підніс претензії на його обсаду, на основі патронального права та місійних завдань латинського обряду в тому просторі, — та митрополита Київського, який боявся втратити митрополичі маєтки й права в тому ж просторі; отже Макарій Тучапський мусів діяти дуже обережно, щоб вийти ціло з тієї справи. Йому навіть загрожувало, що хтось з латинської шляхти у Галичині вб'є його, заки він осягне і здійснить своє назначення. Наприклад, латинський архієпископ Львова публічно відгрожувався в тому значенні. Зокрема його брат, як подає галицька руська шляхта, був зацікавлений у цій справі й, очевидно, не тільки з рацій чисто церковних. Галицька шляхта писала про те, як вона супроводжала Макарія до Київського митрополита на свячення: «А ми вислали його в доброму супроводі: хто послав свого сина, а хто брата, і на своїх конях, щоб берегли і привілею, і горла отця Макарія, і так провели ми його аж до жордону, за Буг, щоб який польський магнат, бува, його не здігнав та не вбив. Бо багато разів говорив брат архієпископа, щоб його вбити, але Господь Бог, за нашими молитвами, обороняв його до цієї пори і, дасть Бог, далі буде охороняти і охоронить» (Гарасевич). Які ж були головні причини таких зусиль галичан? І що вони осягнули?

З письм духовенства і шляхти знаємо про труднощі і перешкоди в оснуванні чи відновленні того єпископства в 1539 р., а з митрополичих київських документів довідуємося про обмеження влади нового єписко-

на. Знову ж з королівського документу знаємо про потреби єпископа у Львові. Ось що пише Жигмонт I в універсалі, виданому з тієї нагоди, на просьбу своїх підданих: «Жалувалися їх духовники з земель Русі і Поділля, що вони мусять вдаватися в Молдавію та в інші чужосторонні місця, щоб отримати свячення та щоб полагодити інші свої духовні справи, як наприклад, розводи та подружні розлуки, а також випрошувати посвячення своїх церков і молитовниць, тому, що їх Намісник, високопреподобний Макарій Тучапський, який досі вважається тільки заступником митрополита, як Галицького архієпископа, не має влади все те чинити за їх обрядом і звичаєм та в потребах грецької віри. Тому просили нас з належною настійливістю, щоб ми, по нащій милості, зволили зарадити їм у тому та назначити цього намісника на єпископа св. Юрія, львівського, подільського та кам'янецького і то з тими прибутками та маєтками, що їх мав дотепер та якими заряджував згаданий Галицький намісник. Переконані цими просьбами наших підданих, духовних і світських, грецького обряду, ми цим письмом даємо згаданого Намісника, преподобного отця Макарія Тучапського їм на єпископа і так постановлюємо, щоб він, висвячений своїм Київським митрополитом на єпископську гідність, міг усе те, що стосується їх віри й обряду, чинити, тобто, щоб на майбутнє духовники з земель Русі і Поділля, тобто з областей галицької, львівської, кам'янецької, снітинської і теребовельської могли в нього брати свячення в своєму обряді та щоб на майбутнє не їздили вони в тій цілі за кордон. А також, щоб згаданий їх єпископ Макарій міг посвячувати їх церкви і молитовниці та виконувати всі інші чинності церковні, подібно як це роблять усі інші єпископи, та розрішати і розділяти подружні зв'язки своїх вірних. А цьому єпископові Макарієві підчиняємо всіх і поодиноких їхніх духовників, їх попів, церкви, молитовниці і монастирі на землях Русі і Поділля та в вище згаданих областях... тобто галицьку митрополічну церкву, у якій був колись архієпископ або митрополит, а яка сьогодні називається

Кринос; а також Унівський монастир Успіння Пресвятої Богородиці, що його заснували наші попередники, та все інше віддаємо під судовласть згаданого єпископа». Далі визначає король дотацію для нового єпископа та податки від духовенства й закінчує ось так: «а крім того виправлятиме та каратиме за переступи й схиблення, як належить його єпископському урядові». Цей королівський конституційний універсал був даний Жигмонтом у Кракові дня 22 жовтня 1539 року, та став державним законом і основою влади Макарія в Галичині і на Поділлі. Цей факт показує також, як далеко сягало в цьому просторі патрональне право польських королів, яке тим разом вийшло українській справі і Церкві на користь, навіть проти труднощів, ставлених з духовних кіл, латинських і своїх, східних.

Макарій, митрополит Київський, і далі вважав його своїм двірським, тобто вікарним єпископом, тож обмежив його владу і прибутки до половини. В 1540 році він писав, виклавши цілу історію його поставлення в єпископи. Його «ми освятили і благословили і від себе зробили намісником, замість єпископа двірського поставили, даючи йому від себе владу в духовних справах, як має поводитися в своїй парафії, тобто єпархії, за нашим благословенням». Йому було теж виразно заборонено змагатися за відновлення давньої митрополії. Та це був тільки клаптик паперу чи пергамену, і фактично вже з самих початків галицькі єпископи почали відверту, а й скриту акцію в цій справі. Помітним у тому є заснування у Львові катедрального крилосу з окремими привілеями і завданнями, установленого єпископом Макарієм та потвердженого митрополитом Макарієм II в 1549 році, а згодом і митрополитом Київським Михайлом Рагозою в 1590-му році, на соборі в Берестю, за єпископства Гедеона Балабана.

Бо й справді відчувалося потребу такого єпархіального крилосу, а також синоду, як львівський з 1539 року, бо та церковна область була в розладнанні за більше ніж стосороклітнього намісництва та з-за впливів сторонніх чинників, головню польських королів та львів-

ських латинських архієпископів. Та ледве чи була потреба радитися в цьому у перемиського єпископа Арсенія. Це ж було намагання, щоб об'єднати під свою владу цілу Галицьку Землю. В дотичному документі митрополита Макарія з 1549 року про той синод і його постанови читаємо ось що: «Цей Макарій, будучи вже єпископом і бачачи велике знищення стольної соборної церкви у Львові святого великомученика Христового Юрія, перед мурами (тобто на передмістях), і священницьке вбозство, з-за чого Божа слава не може бути належно відправлювана в цій соборній церкві, вчинивши угоду з освященим і боголюбивим єпископом богоспасаємих городів Перемишля і Самбора, з отцем Арсенієм та з іншими деякими чесними духовними і світськими особами, за нашою грамотою і вказівкою, їх пастиря і старшого, відбули собор в церкві святого великомученика Христового Юрія для обновлення Хвали Божої; той єпископ Макарій з отцем владикою Перемиським записали своїм фундаційним листом на крилос і на вічні часи, і що має він сам і львівські владики, які після нього будуть, те чинити і видавати на вічні часи, а саме: з посвяти церков, в повіті львівському, половину на владика, а священникам на крилос — половину, та що не має їздити на таке посвячення тільки один священник-крилошанин; з посвяти ж старої церкви — все на крилошан, а владичі нічого... як же хтось дасть на десьять сорокоустів, то владичі половина і крилошанам половина; а коли дадуть на два чи три або п'ять сорокоустів, то з того владичі нічого, а все крилошанам». Далі іде перелік інших прибутків і владики, і крилошан. А про смерть і осиротіння катедральної церкви записано: «коли владика помре, то крилошани мають держати єпархію в своїй владі разом з панами землянами і панами міщанами; владичні ж та церковні маєтки мають адмініструвати відповідно до волі королівської» (Гарасевич). Далі йшли інші постанови про обов'язки і крилошан, і єпископа, а й про інші справи церковного порядку.

Отак у роках 1539-1540 та згодом були визначені права львівських єпископів, які стали причиною невеликих спорів у Львові між єпископом і міщанством та братствами, зокрема в навечір'я Берестейського Синоду й Унії. Та в тому часі обнови єпископства у Львові і Галичі були, з одного і другого боку, найкращі наміри й бажання взаємної співпраці, в обличчі загрози з боку держави, латинського клиру та патронального права Польської Держави, яка врешті-решт своєю поведінкою підорвала цей мир і добру волю, втягнувши і цю єпархію в політичну гру шляхти й міщанства, як предмет спорів зокрема галицьких шляхетських родів. Після Тучапського, й справді довго вдержувалися при владі такі роди як Балабани (1549-1607), Тисаровські (1607-1641), Желіборські (1641-1667), а згодом Шумлянські (1668-1708) і Шенцицькі (1710-1779). Та це вже пізніша історія, яка, однак, у тих роках мала свої початки.

Укр. Зсмі в XVI-XVII ст. (Туктор, ст. 385)

135. - РЕЛІГІЙНА, ЦЕРКОВНА І ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТТЯ

Ідучи за даними Літопису Християнської України, треба і корисно воно, час-від-часу, приглянутися ширшим горизонтам, щоб краще його розуміти в своїм внутрішнім глузді й значенні. Окремі події в тому просторі виявляються з загальних подій; це була територія, де різні впливи виникли, спліталися з собою або на себе взаємно впливали. Ось і тема нашої сьогоднішньої лекції, яка є лише збіркою різних натяків та історичних фактів, до уваги слухачам.

І. *Політична ситуація.* — Політична ситуація в східній та південно-східній Європі мала ось які притаманні риси: 1. *Довгі володіння* одних і тих самих людей чи династій, а звідси й довготривалі політичні плянування та схеми. *В Московщині* маємо довге володіння Василя III Івановича (1505-1533) та Івана IV Васильовича (1533-1584); *в Польщі-Литві*, Ягайлонів Жигмонта I та Жигмонта Августа II (1506-1548 і 1548-1572). *На Заході* ж — довге володіння таких Габсбургів як: Максиміліяна I (1493-1519) і Карпа V-го (1519-1556). *В Туреччині* оволодіння султанів Баязеда II (1481-1512), Селіма I (1512-1520) та Сулеймана II Величного (1520-1566). Ці люди визначили політичне життя першої частини XVI-го століття, а їх політичні пляни і дії між собою сходились і розходились. Не згадуємо тут французьких королів та римських папів, яких за останнє 60-ліття було щось 11, їх бо політична діяльність була дуже тимчасова й релятивна, не зважаючи на діяння в тому часі двох Вселенських Соборів: Лятеранського V-го та Тридентського, які мали на меті дві точно визначені справи: турецьку загрозу та протестантську реформу. І

тому Захід був нейтральний або паралізований протестантськими, лютеранськими й англіканськими рухами і їх політичними наслідками для Західної Європи та займав всю увагу папства. 2. *Східно-європейський простір* став тереном *ривалізації двох тамошніх сил*: Польщі (Литви) та Московщини, а з Півдня посувалася вперед турецька агресія Сулеймана II Величного. 3. *Деякі факти зокрема* потрясли, а то й паралізували політичне життя Європи: «Священна Ліга» на початках століття, Норимбергський мир в німецькому просторі 1532 р., Креспійська угода між Німеччиною і Францією та протестантські війни в 1543 р.; англійські революційні дії Генріха VIII та його наступників і боротьба між Тудорами і Стюартами й абдикаційна політика Карла V-го Габсбурзького в 1555 році. В дещо ближчому і безпосереднішому просторі маємо всю оту агресивну політику Сулеймана II проти Європи: 1521 — упадок Білгороду, битва і погром мадярів під Могачем в 1525 р. та смерть у бою Людвика II і втрата незалежності; перша облога Відня в 1529 році й участь турків в історії Балканів упродовж 2-ох сторіч. В безпосередній близькості маємо: польсько-московські війни за Смоленщину в 1507-1508, 1512-1522 рр.; бурхливе життя і діяльність Михайла Глинського (вмер 1534 року), й далші польсько-московські війни: так звана лівонська війна в 1558-1583 роках. Все це безпосередньо зацікавлювало українське і білоруське населення в Польщі й в Литві. Крім цього, коронування (в 1547 р.) Івана IV Грозного на московського царя та ідея «Москва — третій Рим» зв'язували культурні і духовні кола України. Це було підґрунтя, на якому виявлялося теж і церковне життя тодішніх часів.

II. *Церковна ситуація.* — Щоб ми не говорили на ці теми, треба сказати, що все церковне життя тих часів стоїть під знаком протестантської і англіканської реформи, і цього було досить щоб зайняти всю увагу папства, духовного і церковного провідника Заходу. Власне в тому часі маємо два Вселенські Собори: Лятерансь-

кий V-ий і Тридентський. Проте ні один з них не розширив цього зацікавлення поза турецьку загрозу та західноєвропейську кризу. Справа церковної єдності, як бази всього життя тодішнього християнського світу, не стояла на першому плані, а залишилася тільки спомином. Падіння Константинополя в 1453 році, здавалось, убило і самий той факт, саму ідею. В тому столітті не було ще висунуто якоїсь творчої церковної ідеї єдності Церкви. Грецький, а й східний світ, був під безпосередньою чи посередньою турецько-мусульманською загрозою чи навіть окупацією, тож він боровся на всякі лади за своє існування. Східна Європа відмежувалась від решти християнського світу й почала леліяти мрію «Москви — третього Риму», вважаючи себе самовистачальною та видвигаючи свої месіянські ідеї. Довгі політичні володіння останніх Рюриковичів тільки сприяли цій ідеї та її утривалили. Московська коронація, як перемство Візантійської імперії (1547 р.), і так званий «стоглавий собор» в Москві 1551 року, мав виразне церковне підложжя: централізаційні та уніфікаційні й нівеляційні цілі. Помітним є і те, що на довгі, майже 18-літнім, Тридентським Соборі не виринула унійна справа, бо він зупинився лише на антипротестантських зусиллях і не мав для Української Церкви найменшого значення, хіба що в своїх висновках, які поробили з нього вдумливі люди, що глибше дивилися на справи.

Для українського середовища інтересним є тут такий факт: на початку століття (1504 р.) та під його кінець було винесено ідею Флорентійської Унії, тобто потвердження Владиславового декрету з 1443 року в Буді, на Угорщині, королями і князями литовськими: Олександром I та Жигмонтом I, обома Ягайловичами, не вияснивши, однак, його ширини стосовно цілої держави. Фактично таке потвердження було зроблено на прохання холмського владика, його ж бо, більше ніж будь-кого, зацікавлювало співжиття двох обрядів та справа рівноправности. Олександрове потвердження зготовлено на сеймі в Петрикові під час великого посту 1504 року, у присутності гнєзненського архієпископа

та великого канцлера Польщі. Мало воно й своє ширше значення, і не було тільки клаптиком пергамену. Також на сеймі в Кракові 1543-го року, перед Великим тижнем, Жигмонт I, на прохання холмського владика, потвердив згаданий привілей, майже в століття його схвалення (1443-1543). Потвердження те, як і годилось, на сеймі державнім, було зроблено в присутності гнєзненського архиєпископа, як найвищого державного духовного достойника, і великого канцлера держави. Це потвердження можна б поставити в зв'язок з триванням Тридентського Собору, але його невизначеність та звичайне повторення не показувало на те, щоб ця справа глибше заторкала політичні й духовні кола. В дійсності ж, на нову ідею, що заторкала цю справу, треба було чекати в Україні аж до Берестейських синодів 1590-их років.

III. *Релігійна ситуація.* — Коли дивитися на релігійну ситуацію в Україні в половині XVI-го століття, то треба відзначити два головні явища: 1. вплив латинського польського суспільства, та 2. проникання протестантизму й інших подібних ідей у цей простір. Вплив латинського панівного середовища проникав різними шляхами, а передусім державними й соціальними. Він був виразно денационалізуючий для українського суспільства і тривав аж до наших часів. Це доля кожного підяремного народу в чужій державній структурі, а й проблема пристосування та змішання різних відрубних складників. Про це не треба й казати, вистачить це як слід простежити. Про вплив і поступ протестантських ідей можна сказати дещо більше. Найперше, вплив реформи кальвінської і лютеранської глибоко пропикав в Литву, а з тим зустрічається безпосередньо і з Українською Церквою, і з східним християнством; а далі йдеться про посередній вплив так званої протиреформи, яку несли на своїх прапорах єзуїти, засновані в 1534 р. св. Ігнатієм Льойолею. В 1580-их роках вони впливають своїми школами і на Литву і Польщу; мають також непереможний вплив на українське боярство й шляхту.

Під впливом протестантського критицизму й індивідуалізму ширяться різні біблійні рухи: постають переклади євангелії та інші вільні коментарі (Пересопницьке Євангеліє → 1556-61 рр.) тощо. Виникають нові єретичні течії тринітаріїв і содиніян. Ідеї ці, однак, виходили з близькості протестантських середовищ на Литві й Білорусії. Власне на тому просторі зготовлено переклади св. Письма та інших книг раннього протестантизму. Литовське панство, яке майже в суцільному перейшло на лютеранізм, силкується потягнути за собою підлегле собі населення, головною ж мірою з простолюття. Такі видання св. Письма як Швайпольта, Вуковича, Скорини, а згодом Федоровича, Мстиславця, Острожського мають виразні ознаки протестантських впливів, а звідси вже тільки незначний крок до перекладів і пояснень, де протестантські ідеї приходять до слова.

Вся ота ситуація — політична, церковна і релігійна — власне й спричинила отой застій, який спостерігається в Українській Церкві тих часів. А патрональне право було урядовим містком переходу нових ідей і кличів до конкретних діл, через процес вибору та селекції людей на провідні становища, довершений за такими кличами і впливами. А все це не дозволяло думати про церковні ідеї та справи первісного правовірного характеру. Тому й щодо релігійного характеру Української Церкви того століття помічається оту невиразність ідей і становищ: це була Церква між Сходом і Заходом, між Москвою і Римом. Та про ці справи докладніше скажемо в дальших лекціях.

136. - СПРОБА ЧІТКОГО РОЗМЕЖУВАННЯ КОРДОНІВ

В 1563-ім році на Заході закінчився Тридентський Собор, який тривав, з перервами та змінами Папів, 18 літ. Він видав великий збір церковного вчення, яке було огрожене протестантською, лютеранською та англіканською реформами. На жаль, нічого він не сказав у важливій справі церковної єдності, що таки була в корені всіх отих рухів, які церковне і релігійне розбили західне християнство. Постанови Тридентського Собору тривали і мали свою вирішальну ролю аж до нового Вселенського Собору Ватиканського I в 1870-му році та Другого — в 1962 році; і вони важливі і до сьогодні в католицькій Церкві. Вже й тоді виникли були спори про характер цього Собору: дехто бажав бачити його практичним виступом проти протестантизму. Переважила однак течія богословська, тож Собор видав свої ваговиті павчальні постанови і конституції, займаючись також справами церковної реформи та правопорядку. Його постанови були успішні й плідні, на ньому бо працювали, впродовж 18 років, визначні богослови свого часу й архипастирі Церкви. Від нього почалася нова епоха в Церкві та в християнстві, так звана протиреформа в католицькому правовірному дусі. В ньому й треба вбачати обнову католицького життя на порозі нових часів. В ньому треба також шукати глибоких впливів на ціле християнство, в так званому унійному русі. Коротко: Тридентський Собор був переломовою епохою.

Та небагато постанов зразу увійшли в життя. Треба було дождати ще довгі роки, щоб появилися відповідні особи, починаючи від папів та кінчаючи на звичайних

вірних. Тридентський Собор заклав папа Пій IV в 1563 році, але для його здійснення треба було папи — Святого. Був ним, хоч і короткий час — святий папа Пій V-ий (1566-1572). Саме він звернув увагу на один недолік Собору — справи Сходу-Заходу, їхнього поєднання. Ще того самого року, в якому його вибрано, тобто дня 20 серпня 1566, він видав окремий декрет, яким бажав визначити справедливі границі поміж східними і західними Церквами, щоб перепинити процес вмішування між обома — і на Сході, і на Заході, передусім. Це було своєчасне зарядження в епоху протиреформи та тих людей, які за неї взялися. Зокрема Єзуїтський Орден почав свій марш на Схід, будуючи свої колегії і школи. Апостольський Престол подбав про те, щоб не зникали межі церковної різноманітності в єдності католицької віри, яка була в побажаннях багатьох. Ось що писав святий папа Пій V-ий у цій справі:

«Пій єпископ, слуга слуг Божих. На вічну пам'ятку. — З розумних причин, провидіння Римського Архидієєса змінило інколи те, що з-за певних причин було зроблено його попередниками, повертаючи так деякі справи до первісного стану, як цього вимагає слушність, а й корисним воно виглядає у Господі.

«Ось до нашого відома дійшло, що деякі грецькі і латинські священники, переінакшуючи давній обряд Римської Церкви так у відправлюванні Літургій, як і в інших богослуженнях, вввели собі були різні дозволи і повноважності служити святу Літургію та інші богослуження, а саме: греки — латинським звичаєм, а латиняни — в грецькому обряді, і то від Апостольського Престолу, а чи в його Легатів або і в Великого Пенітенціара, і під різними вигадками, та й ними вже довго користуються. Тому ми, зваживши, що це супротивляється старинному звичаєві католицької Церкви та постановам святих Отців, — хочемо виполоти це надужиття з Божої Церкви та його усунути, і тому — апостольською владою та з упевненим знанням — відкликаємо, касуємо й уневажнюємо всі і поодинокі дозволи та їм подібні повноважності, і то навіть такі, що були дані

з власного почину та з уваги на будь-кого, навіть цісарів, королів чи інших князів і з-за яких воно не було би причин, та всі апостольські письма в цих справах видані касуємо, виразно з'ясувавши їх зміст, якщо цього була б потреба. А ця наша конституція матиме повсякчасну важність і силу. Тому всім священикам, так грекам як і латинянам, силою святого послуху та під карою нашої неласки та завішення священодійств, пайсуворіше наказуємо, щоб у майбутньому священики грецькі за звичаєм латинським, а латиняни в грецькому обряді не сміли служити святих Літургій та інших богослужб під відмовкою таких позволень чи повповластей, ані на таке служіння не дозволяли.

«Тож силою святого послушенства наказуємо всім і кожному з преподобних братів наших патріархів, примасів, архієпископів і єпископів, щоб вони у своїх городах та власних єпархіях проголосили оте наше письмо та, під тими вищезгаданими чи іншими карами, за своїм розсудком, постаралися про їх непорушне зберігання, хто б то вони не були: з боку яких небудь прелатів, капітул, клириків, братів, настоятелів і всяких осіб, присмиряючи супротивників апостольською владою.

«Не слід зважати в цьому на жодні вже згадані та всякі інші апостольські конституції чи зарядження, як також на будь-які статuti, звичаї чи привілеї церков, монастирів, конвентів, домів і інших якихсь місць, навіть якщо вони й підтвержені присягою, апостольською апробатою чи якою-небудь владою, ані не зважаючи на апостольські листи, видані тим церквам, монастирям, домам і місцям та їх капітулам, громадам, настоятелям і особам та яким, якого-небудь змісту і форми, чи якогось касаційно-відкликаючого чи уневажнюючого акту, а то й під іншими успішнішими і незвичайними, і анулюючими й іншими декретами, навіть заступництвом цісарів, королів, княгинь, князів і інших вождів, або з уваги на них, а також з власного почину за властивим знанням, чи в який-небудь спосіб даних, апробованих чи відновлених, і всіх їх, маючи на увазі їх чіткий зміст, окремо і виразно відкликаємо та їх взагалі касуємо в

цих речах, й уневажнюємо, не зважаючи на що-небудь супротивне, іншого характеру.

«І бажаємо, щоб це письмо було об'явлено на дверях святого Петра, князя апостолів і нашої канцелярії, а й на ринку Кампіо Флоре, та щоб було воно вписане раз на завжди між позачергові конституції і мало незмінно свою силу. А що було б воно трудно це оригінальне письмо занести на кожне місце, то хочемо, а також заявляємо, щоб їх копіям, навіть друкованим, підписаним рукою якогось нотаря та опечатаному печаттю якогось прелата, була всюди віддана така сама вірогідність, яку віддавали б отому письму, якщо б його було пред'явлено чи показано в оригіналі. Отож нікому не вільно...» — і так далі, за звичною формулою погрози на тих, хто поважився б подерти це письмо.

«Дано в Римі, при святому Маркові, року воплощення Господнього тисяча п'ятсот шістдесят шостого, двадцятого серпня, нашого ж архиерейства року першого».

Такий був зміст того незвичайного документу, складеного зараз після Тридентського Собору, новим папою Пієм V-им, і в першому році його архиерейства. Цей папа був великим виконавцем Собору, зокрема в справах Літургії і богослужб. В ході своєї праці він бачив ті великі практичні недоліки з отієї обрядової суміші, і то в некористь Сходу, так звалих греків. Цей документ був незвичайно важливий, і на ті часи просто — переломовий. В ньому були вжиті всі формальні застереження для забезпечення його важности та здійсненности, і то стосовно всіх, з цісарями і королями включно; воно стосувалося всіх єрархів, з патріярхами включно, і навіть потужних тоді монаших Чинів. Цей документ спроможен був зламати спротив кожного, мирянина чи духовника; він зберігав свою вагомість назавжди. Отак була поставлена просто непрохідна пропасть між Сходом і Заходом, і то в цілості; вона мала зберегти обі сторони перед невластивим змішанням. Давне підозріння Сходу про лиху волю Риму перетягти на свій бік і на свій обряд східні Церкви, впало, і то в розмірах світових.

З того рішення могли користати всі країни Сходу, включно з Україною, де також виникли обставини мішаної території, а й небезпека змішання. Польща і Литва мали весь інтерес бажати такого початкового змішання обрядів, щоб дійти до бажаної мети — тобто національної нівеляції. І тут на перешкоді стануло папське письмо, і то саме в часі повного процвітання так званого патронального права, а то й сваволі і короля, і боярства та шляхти, яка входила тоді в тому просторі в свій «золотий» вік. Це був важливий процес для всіх і виразна лінія, з якої скористала і українська ерархія 30 літ згодом у Берестейському Порозумінні: вона могла бути певна збереження своєї обрядности і самобутности з боку Риму і тому пішла до Берестя.

Підвісна печать св. Пія V (1566-1572)

137. - КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ XVI-ГО СТОЛІТТЯ

Як ми вже сказали передше, XVI століття в історії Української Церкви є темне своїми подіями та церковними настановами. В ньому слідне вагання, а й виразна байдужість до справ церковних узагалі, передусім до справи церковного поєднання, а також і до справ самої митрополії та митрополичого управління. Тому історики, в загальному, збувають те століття побіжно і поверховно. Може це з браку документів, а може й з-за отієї темноти, якою вкривається те століття польського королівського патронату, тобто продавання столиць і духовних хлібів, чи церковних урядів, починаючи від митрополії. Ми вже бачили, як зареагувала українська сярархія проти цього способу управління на Віденському Синоді в 1509 році: осудженням всякої королівської чи боярської симонії. Це була церковна реакція проти наростання шляхетської вольниці в цій державі. Та Віденським постановам не довелося довго жити. Патрональне право мало своїх прихильників і з боку патронів, і з боку тодішньої шляхетщини, які при тодішньому устрою, що запанував за Жигмонтів і Баторія в Польсько-Литовській Державі, шукали також у Церкві своїх привілеїв, підносячи свої станові права в Державі. Церковні уряди і, головно, такі багаті осідки як митрополія і багатші єпископства та архимандрії, стали ласим шматком для різних вояків та державних урядовців шляхетського чи боярського роду. Тому саме в XVI-му столітті на Київському митрополичому престолі засідають люди, може бути, соціально меткі та політичне заслужені, проте церковно невідготовлені та нездатні.

Спершу призначення Київських митрополитів князями походило з справжньої потреби, щоб зберегти за Українською Церквою її східно-католицький провід, який існував на Київському престолі від Флорентійського Порозуміння, чи пак, від кардинала-митрополита Исидора. Згодом, від кінця XV-го століття, починають тут приходити до слова спершу церковні, а згодом і державні розрахунки, тож митрополитами стають фаворити двора.

Першим митрополитом королівської номінації був Йосиф I-ий Болгаринович в 1497-1501 роках. Його наступник Іона II (1502-1507) був призначений у тяжких часах, коли велися переговори між Москвою і Вільном про православний характер княгині і майбутньої королеви Польщі, Олени Іванівної. Не дивно тоді, що ним стала людина, яка була готова піти на поступки, а принаймні не займала якоїсь неуступливої настанови до обох сторін. Це був священник з Московщини, людина-аскет, але без великої освіти; в своїй, радше літургійно-обрядовій праведності, він міг вдоволити обі сторони в часах толерантності між католицьким королем, і православною королевою. Він, однак, не виступав у якихсь важливіших справах, бо короткий час митрополитування не давав йому для цього навіть нагоди. Він зійшов із сцени після смерті короля Олександра й Івана III Московського. За нового короля Жигмонта I, який повів формально толерантну політику в багатонаціональній державі, митрополитом став Йосиф II Солтан, литовський шляхтич, якому справи шляхетського стану не були байдужі, тож він старався здобути і для митрополитів давні права та привілеї, виступивши проти встравання шляхти в церковні справи. За його митрополитування (1507-1521) він добився в тому певних успіхів, і Жигмонт I в своїм лібералізмі признав за митрополитом традиційні митрополичі права (1511 р.): «судити, рядити і виконувати всі духовні справи». Було заборонено латинникам втручатися в справи Східної Церкви. Та це були вияви ліберальної політики Жигмонта I, що роздавав права і привілеї направо і паліво.

Згодом до того лібералізму гдолучуються і матеріальні угоди чи інтереси, головню, коли в державі почала мати свій вплив італійка, королева Бона.

По смерті Йосифа II став митрополитом полоцький єпископ — Йосиф III (1522-1534). Про нього історики говорять, що був він «людиною простою, відданою патріярхові, що не хотів знати церковного поєднання». Це були роки для Української Церкви дуже сірі та незнатні: постійної боротьби за маєтки й права, за прикладом боярства і шляхти. Його наступником став у 1534 р. митрополит Макарій, який походив з території, що відпадали під московську владу. Прибувши на Литву, проживав він як священик в оточенні двору княгині Олени Іванівни та взагалі в отому середовищі, яке підтримувало політику її, а й Михайла Глинського. Після того як Макарій став архимандритом Лещинським, він випросив собі єпархію луцьку, а згодом добивався, і таки добився Київської митрополії. В грамоті своєї номінації на митрополита, король, без обиняків, дає перелік настоювань Макарія на митрополію, і всіх тих рекомендацій, що їх він здобув собі в короля Жигмонта; між ними була і королева Бона, а й те, що «всі князі і папи грецького закону просили, щоб ми дали йому митрополію і обдарували духовим хлібом, бо ж і митрополит Йосиф за життя свого відступив йому цю митрополію після своєї смерті». Митрополит Макарій перебув на митрополії понад 22 роки (1534-1556), але за такий довгий час не багато він міг для своєї Церкви зробити в державі Жигмонта I та шляхетської вольниці. Може найважливішим актом його митрополитування було відзискання для Української Церкви галицького, чи радше львівського єпископства в особі єпископа Макарія Тучапського, з певними обмеженнями в свою користь. За його митрополитування в 1543 р. приходять до потвердження Владиславового привілею з 1443 р., в користь східного католицизму та церковної єдності. В зв'язку з відновленням галицької єпархії відбув Макарій II в 1540 р. обласний синод, на якому взяло участь чотирьох єпископів та декілька князів. Предметом нарад синоду

були справи львівського пововисвяченого єпископа Макарія та його стосунки до Київської митрополії, тобто бути «під благословенням та повчанням митрополита київського» та віддавати йому половину єпархіяльних прибутків. Це було в стилю того часу — тобто патронального права, і силою того ж права вийшов у київські митрополити також наступник Макарія II — митрополит Сильвестер Белькевич (1556-1567). Це була світська людина, королівський скарбник і ключар у Вільні, який у таким характері випросив собі Віденську архимандрію за архимандрита Олексія; не прийняв він чернецтва, проте користувався з архимандричих маєтків у Вільні. Ще за життя митрополита Макарія випросив він собі наступство, на яке мусів чекати ще 5 літ, управляючи тимчасово, як мирянин, Віденською архимандрією. Очевидно, що до управління митрополії він не був ні здібний, ні підготований, тож за його часів протестантизм на Литві почав руйнувати ряди східної шляхти, коли тим часом різні патрони розтягали церковне майно. Нічим помітним не визначився цей митрополит, з ласки короля, для Української Церкви, хоча це були часи великих релігійних рухів на Заході та в Польщі: протестантська реформа і протиреформа Тридентського Собору.

По ньому став Київським митрополитом колишній пінський єпископ, Іона III Протасевич (1568-1577). Ще за свого життя він відступив право до митрополії, та й саме управління митрополії, шляхтичеві Іллі Кучі, який почав адмініструвати Київську митрополію в ролі єпископа-помічника. В документі короля Стефана Баторія виразно сказано про таке неканонічне поставлення Кучі ось якими словами: «знаючи, що він (Куча) є гідним, достоїнство архиепископства київського і всієї Русі йому (Протасевич) відступив, зоставивши собі старшинство в тім достоїнстві у справах духовних до кінця життя свого». Затверджуючи Кучу на таке сумнівне становище, король писав Кучі, щоб «ведлуг постанови і умови з митрополитом Іоною в тому учиненої, при життю його той уряд справувати (Іллі Кучі), а по смерті його

(митрополита) тую митрополію на собі держати і уживати». Та це були плянування людські, а Бог покликав нового митрополита-наступника, вже через два роки по його назначенні на самостійного митрополита і був він ним тільки в 1577-1579 рр.

Не знаємо, яка була причина поведінки Іони III Прогасевича. Може стан його здоров'я взагалі, може старший вік, а може й матеріальні користі. З документів того часу всього можна сподіватися. Та, зваживши, що в перших своїх роках Стефан Баторий міг допуститися такого грубого порушення церковного правопорядку, треба припускати, що таке заступство було вчинене з-за якогось слабкого стану здоров'я митрополита Іони III-го. А втім, і щодо Іони III, і щодо Іллі літотиси й історики дуже скупі на слова, бо вважають їх митрополитування тільки звичайним користуванням маєтками Київської митрополії.

А по цих невдалих митрополитах прийшов на митрополію — таким же подаванням «духовних хлібів» — новий митрополит, Онисифор Дівочка. Довкола нього зосередилася вся увага тому, що він був передше людиною яка мала дві жінки, повдовівши перший раз. Тому за східними законами його уважали двоюжоном, що було перешкодою для церковної кар'єри. Та про це скажемо в наших лекціях, які випереджатимуть Берестейську католицьку реформу або Унію.

138. - УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ XVI-ГО СТОЛІТТЯ

Як ми вже читали в попередніх лекціях, головною болячкою Української Церкви XVI-го століття був так званий світський патронат, своїм визначуванням проводу Церкви, тобто митрополитів, єпископів, архимандритів, ігуменів та взагалі місцевих душпастирів. Від короля і князя починаючи, а на місцевому дворянинові-шляхтичеві кінчаючи, кожний мав свої вимоги до Церкви, вимагав привілеїв і прав у пазначуванні церковнослужителів, і то різними титулами. Звичайно, воно обходилось громадськими чи політичними впливами в тодішньому суспільстві. Не малою, а, може, і головною причиною було так зване подавання «духовних хлібів». Бо за тодішньою системою, кожна церква чи монастир мали певну кількість земських угідь для свого утримання та утримання священнослужителів. Ось і з того боку була завжди нагода «церковні хліби» приймати і їх роздавати. В польській і литовській дійсності це право запанувало повнотою, і в латинській, і в східній Церквах. Від Олександра I-го до Жигмонта III-го — це була панівна форма впливу громади на Церкву. В тому столітті була цілковито витиснена з ужитку давня свобода Церкви вибирати всенародне чи, згодом, єрархічно своїх служителів. На початку цього періоду історії стоїть Віденський Синод 1509 року, який був своєрідним хіба подзвінням за давніми вольностями Церкви в цій ділянці. Він осудив всяке втручання щодо цього у справу Церкви. Та це був голос вопіючого в пустині, тож тодішня князівська і боярсько-шляхетська верства, яка яка змагалася тоді за свої права, поволі здобула собі і це право-привілей, очевидно, на шкоду Церкви. Тому-то

майже ціле XVI-те століття Київською митрополією правили ставленники польсько-литовських королів, які нагороджували цією найвищою гідністю за заслуги, іноді до всім не церковні, ба навіть мілітарні, своїх шляхтичів, які прагнули власне такої гідності і її догід, зокрема ж — духовних митрополичих хлібів. Перш усього шляхта-вояцтво були ласі на такий ласкавий панський хліб, дарма що вона не мала до того ні найменших даних, ні підготовки. І королі щедрились та наділяли маєтками Київської митрополії свою зубожілу шляхту.

Тому і не дивно воно, що з такими митрополитами у проводі, також і єпископи та архимандрити вступали на єпископські катедри такими самими шляхами; їх роздавали королі та князі за заслуги чи за вставленництвом можних і маєтних та впливових магнатів держави. Ось декілька прикладів, щоб обмежитися лише до найзамітніших та загальновідомих.

Пінський єпископ Макарій Евлашкевич в 1519 р. отримав єпископську столицю за заслуги свого сина супроти Великого Князя Литовського — Жигмонта. Володимирську катедру випросив собі в короля Баторія польський шляхтич Станіслав Жолкевський, хоч і не східного обряду; він у 1580 р. відступив своє право іншому кандидатові, очевидно, за винагородою. Це так, коли глянути на межові дати: початок і кінець століття. Були й такі, що, одержавши цей духовний єпископський хліб, при ньому так і залишалися і його «споживали», навіть не думали святитися, раз-у-раз відкладаючи своє рукоположення. Так, напр., луцький підстароста Берестецький, одержавши Пінське єпископство, кілька років користав з його маєтків (1569-1579) і врешті помер, так і не висвятившись. Таким ще невисвяченим єпископом залишився і його сучасник — луцький владика Марко Жоравницький (1561-1567). Таких узагалі невисвячених, а чи принаймні довший час несвячених єпископів було багато в першій половині XVI-го століття, а в другій воно стало немов якоюсь неписаною нормою.

Протекцією, порученням, а то й підкуном на владництва поступають зубожілі чи збанкрутовані шлях-

тичі, королівські писарі, скарбники, посли, які на старші роки шукали для себе певного і дармового хліба. Іноді на увільнення єпархії доводилось їм чекати ще за життя попередника, а то навіть на смерть єпископа ждало двох-трьох кандидатів. Це були: так звані «експектативи», хоч право постановляло, що не можна на єпархію призначати іншого єпископа за життя попереднього. Інколи таке вижидання було не зовсім плятонічним, бо ж такі номінати втручалися до церковного заряду, а ще частіше — загарбували частину маєтків.

Ще одне, не рідке явище, затемнює історію єпископату Української Церкви XVI-го століття — а це боротьба за єпархії і катедри між різними претендентами. Вона в тих часах взагалі не перебирала в засобах і не цуралася навіть зброї, так званих «наїздів», що між тодішньою шляхтою було звичним. Найбільш голосною та згіршаючою в тому часі була славна, сумної однак пам'яті, «війна» між Тодосом Ласовським й Іваном Борзобогатим-Красенським, які кандидували на володимирську єпархію. Один був холмським єпископом (Ласовський), а другий волинським шляхтичем (Борзобогатий). Перший хотів поліпшити своє положення багатим володимирським владитством, а другий, зубожівши з-за розгульного життя — прагнув узагалі збагатитися за рахунок Церкви. Оба мали так звану королівську «експектативу». Та коли в 1565 році помер володимирський єпископ Вассіян, обидва ці претенденти почали між собою боротьбу, за всіма правилами тодішніх наїздів. Борзобогатий прибув перший до Володимира і залишив тут свого сина Василя на єпископському замку, єпархію ж здав просто у мирські руки. Та незабаром прибув з військом і другий кандидат — Ласовський: він мав з собою 2500 війська та 9 гармат і почав облягати володимирський замок-палату володимирських владик і, врешті, здобув його в кривавій борні й проголосив себе володимирським владикою. Борзобогатий, переможений, подав Ласовського на королівський суд, однак Ласовський знехтував позивом, ба навіть зневажив королівського посла, і далі управляв Володими-

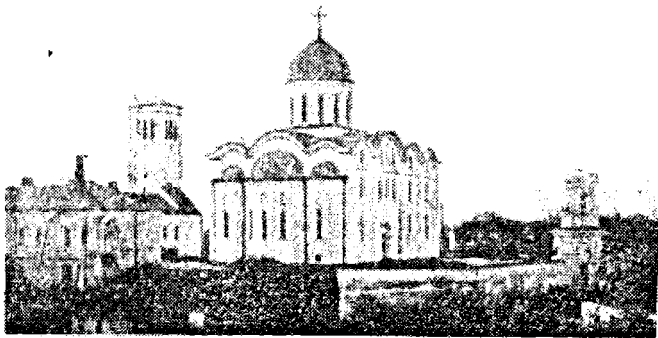
ром. Тоді король винагородив «скривдженого» Борзобогатого луцькою єпархією. Але й тоді Борзобогатий не хотів святитися, і шойно в 1571-му році — за погрозою митрополита — висвятився. Та не вдоволявся він маєтками луцької єпархії, а зголосив свої претенсії до Жидичинської архимандрії, яку король віддав був якомусь гречинові Теофанові. Та Борзобогатий спробував сили і викинув Теофана з монастиря, за що король засудив Борзобогатого на баніцію (вигнання). Але й тоді Борзобогатий не уступив, а шойно далеко пізніше вибили його з Жидичина. Та він кинувся на Лубенський монастир, розігнав ченців, а монастир пограбував і збагатив себе та свою родину. На парафіяльне ж духовенство, ради лікарства лукавого, накладав великі тягарі й оплати, а щоб досягти свого — замикав церкви. В 1583 році, в самім тільки Луцьку було дев'ять таких замкнених церков. Тим-то, ні духовенство, ні народ не могли мати довіря до такого владики. А що за ним стояла панська королівська ласка й потурання, тож він вдержався в Луцьку. Згодом його невістка Ганна ще й по його смерті розпоряджалася луцькими церковними маєтками. Вона з своїм чоловіком Іваном Борзобогатим ограбила тяжко луцьку катедру з її прикрас і посуду, які продала в Гданську золотникам, за велику суму гроша.

Згадуючи отут про сина і невістку Борзобогатого, треба пригадати, що такими королівськими кандидатами на єпископа були звичайно люди світські, одружені, що навіть по такій патрональній номінації, не завжди залишали своїх жінок в монастирі, коли постунали на єпископську гідність, що було можливе, і вимагалось за східним церковним правом. Знаємо, що в тому столітті, наприклад, єпископи холмський, пінський і перемиський мешкали в єпископських палацах з жінками і дітьми та їли духовний хліб, даючи народові згіршення і своєю поведінкою, і поведінкою своєї рідні.

Ось такою язвою скарав Господь Українську Церкву XVI-го століття. Вона бо — збайдужнівши до Петрової Скелі і навчання св. Петра-апостола, якому було Христом доручене «утвердження братів у вірі» —

покладалась надмірно на цивільну владу чужих королів, які бачили передусім свої династичні та станові шляхетські інтереси. З отого поля зайшло на церковну ниву те лихоліття, яким страждали майже всі тодішні єпархії, включно з львівською, де від 1549 року засідали Балабани, спершу Арсеній (1549-1568), а згодом Гедеон (Балабан), який виборов собі її як спадщину в боротьбі з іншим кандидатом — Іваном Лопаткою-Осталовським. В загальному Балабани сиділи в Галицькій Землі 60 літ та вважали львівське владництво майже своєю фамільною справою, входячи так в глибокий конфлікт з церковною громадою, яку тоді очолило так зване Львівське Ставропігяльне Братство. І з тієї нової боротьби врешті виникло оновлення для Української Церкви — Берестейське Порозуміння з Римом і Апостольським Престолом. Та про це згодом.

Успенський собор у Володимирі (новий вид) (Туктор, ст. 319)

139. - ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА В XVI СТОЛІТТІ

В XVI-ім столітті в літопис Християнської України входить нова історична сила, яка — головно при кінці століття — бере в руки провід громадського і церковного життя — це церковні Братства. Вони по-стали перш усього серед міщанської верстви, коли українське давнє боярство перейшло в інші табори, а церковний провід занепав під впливом окупаційного державного і громадського патронату.

Походження церковних братств виводять історики з давніх родових територіяльних союзів, що з прийняттям християнства гуртувалися біля церков, витворюючи свої релігійно-побутові звичаї. Братства існували при церквах з давніх часів, але спершу мали тільки чисто релігійний і культовий характер. Братчики опікувалися церквами, дбали про їх будову, обладнання, допомагали священикам. З нагоди свят і празників вони влаштовували громадські пири-зібрання міщан та й взагалі населення.

У XV-XVI століттях братства організуються на базі цехових товариств, за станом і професією. Цехи об'єднувалися для оборони своїх станових інтересів та потреб. У тому часі маємо цехи шевців, кравців, кушпирів, купців та інших різних ремісників, їх діяльність була нормована за окремими статутами. Там панувала солідарність, станова свідомість, кариість і організаційна відповідальність. На отакій базі в XVI столітті створюють свою організаційну побудову також церковні братства, з тим, що членами церковних братств могли стати люди різних станів і професій. До різних станових і професійних цілей, братства XVI століття долучили й інші завдання: оборону перед натиском окупаційної

влади і чужонаціонального та іншообрядового суспільства; ширення культури й освіти. На цьому полі вони розгорнули свою національну, релігійну та церковну працю, проявляючи свої давні станові прикмети: солідарність, свідомість своєї національної та церковної окремішності, карність і організаційну відповідальність.

Коли в XVI-му столітті українське боярство — ідучи за становими інтересами польсько-литовської шляхти — почало переходити в інший національний, а згодом і церковний табір, коли Українська Церква попала під впливи польсько-литовського патронального права, братам припало завдання зайнятися долею Церкви, іноді навіть всупереч церковному прововоду, який мало що не опинився в чужих руках. Із чисто церковних та культових завдань: дбати про відправу богослужб та про церковні храми, вони мусіли зайнятися і такими справами як: пильнувати церковної карности й обичайности в церквах і парафіях; впливати на вибір священиків та єпископів; засновувати церковні школи, передусім для виховання клиру, а згодом і цілого суспільства; обороняти своїх членів перед впливами реформації протестантизму й перед агресією сект. Взагалі, протестантизм у тому просторі мав вплив на те, що братства виявили в своїй діяльності більше релігійного духа. А коли почався соціальний гніт окупантів, вони прийняли настанову самооборони. Берестейське Порозуміння з Римом казало їм виступати в ролі захисників православ'я. Так стали вони потужною організацією — посереднім звеном між давньою боярською верствою і пізнішим козацтвом.

На тлі загального занепаду церковного життя в XVI-ім столітті, їх роля ще більше зростає, тією мірою, що вони вихоплюються з церковних рамок, силкуючися навіть здобути провід у Церкві. В кінці того століття приходить до виникнення так званих ставропігій, тобто унезалежнення братств від місцевої церковної влади, а навіть із намаганням досягнути надвладу щодо церковних людей. Опинившись неочікувано на такому фактичному становищі, міщанство дуже швидко набирає

деяких негативних рис, властивих людям без традицій. Почуття власної матеріальної сили і значення та брак відповідної контролі й виправляння з боку інших верств, перероджується в жадливість влади, впливів та певних громадських і церковних задовольень, що іноді фальшують справжню свою місію і властиву роллю. Через свою братську організацію, вони починають диктувати закони духовенству, переймаючи контролю над ним, ба навіть і єрархією. Під кінець століття на тому полі приходиться до тяжкого зудару: це часи Берестейської Унії, в яких братства відиграли помітну роллю, і з одного, і з другого боку. Та заки прийде до тих негативних явищ, братства виконують важливу роллю для піднесення народу і Церкви з упадку за чужої окупації.

В другій половині XVI-го століття мережа братств починає вкривати головніші українсько-білоруські міські осередки. Крім Львівського Братства, яке постало в часах польсько-латинського натиску на українське релігійне життя в Західно-Українських Землях під кінець XV-го століття (відоме вже в 1483 р.), засновано братства в Луцьку, Бересті, Пінську, Києві, Могилеві, Вільні й інших містах. В другій половині століття у Львові та в Вільні постають загальновідомі братські школи і друкарні, щоб піднести рівень освіти духовенства і народу, може, і не без впливу так званої протиреформи, зокрема Єзуїтського Ордену, а принаймні за його прикладом і зразками. В цих школах вчили мови церковно-слов'янської, згодом також латинської і польської, а в друкарнях почали появлятися різні релігійні та церковні книги, букварі й граматики. Це був правильний шлях до відродження. Та в цю справу й діяльність впліталася звичайна людська недосконалість і пожадливість, а то чужі сили, які бажали на цьому оздоровному русі зробити свої інтереси. Цею чужою силою був Константинопільський патріярх Єремія II.

Вже в 1586 р. прибув на Русь-Україну антіохійський патріярх Яким. Він поблагословив статут Львівського Братства Успіння Матері Божої. Цей статут давав братству контролю над поведінкою не тільки членів брат-

ства, але й право пагляду над шляхтою, міщанством і ченцями, а також — контролювання діяльності архимандритів, єпископів, з митрополитом включно. А це загострило стосунки між духовенством і братчиками. Патріярхи, апробуючи такі статuti, мали в цьому свої інтереси, тож загострювали спір, сподіючись з цього — за старою засадою: діли і пануй — для себе щедрих милостинь на свої потреби під владою турків. Тому в 1589 р. царгородський патріярх Єремія II надав навіть двом найвпливовішим братствам, у Львові і Вільні, привілей ставропігії, виймаючи їх з-під влади єпископів місця і підчиняючи їх безпосередньо собі, що й було проти всякого права та обмежувало права єпископів на власній території. Така поведінка патріярха викликала велике невдоволення між єпископами Київської митрополії. Може найбільше це відчували єпископи на Західно-Українських Землях, коли братство стало воювати з своїм єпископом Г. Балабаном. Та й в інших містах приходило до заколоту і безладу, бо братства почали втручатися надто далеко в церковні справи і в адміністрацію єпископів, вимагаючи і накидаючи свої реформи.

Головно в часі так зв. Берестейської Унії роля братчиків була сливе вирішальна. Тож невдоволені були з поведінки братчиків і католики, і православні-нез'єднані. З тієї боротьби єпископів з братчиками й виникла думка поєднання з Римом. Її висунули найбільш загрожені в цьому єпископи: Балабан і Копистенський → Перемиський, які згодом, під натиском князя Острожського, перекинулися з прихильників і подвижників на неприхильників і супротивників Поєднання.

В розгарі полеміки довкола Берестейської Унії та ролі братств, володимирський єпископ, і один з співтворців Берестейського Порозуміння, писав в своїм творі «Унія Греков з Костелом Римским», ось такі гіркі слова, які подиктувала йому щоденна практика і досвід: «Люд простий і ремісничий залишив своє ремесло: шило, дратву і ножиці, і присвоїв собі пастирський уряд. І дійшло до того, що письмом ширмують, ницують, виво-

рочають на свої блюзнірські і фальшивіє потвари оборотають, пастирей своїх власних соромотять, безчестять і потваряють». Ще гостріше заговорив у наступному столітті проти сваволі братств славний Київський православний митрополит Петро Могила (1633-1647). Так з добрих у собі початків, з пливом часу, братства перетворилися в явище негативне, яке порушувало церковний лад і ряд, спершись не на сили і потреби внутрішні, але на оті чужі й на ставропігіяльні привілеї, які приносили користі не Українській Церкві, а людям стороннім до її блага та різним кар'єровичам, які прагли на братствах збити собі свої капітали: силу, славу, владу.

Отак, пущені на самоплив і на людські порахунки, братства спалахнули солом'яним вогнем, не принісши українській церковній громаді та Українській Церкві сподіваних користей. Тож історія перейшла понад головами братчиків, й інші сили перейняли оздоровний процес в свої руки. Та про це згодом.

140. - ПРОТЕСТАНТИЗМ – ПОЛЬСЬКА І УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВИ

В другій половині XVI-го століття в Польсько-Литовській Державі, яка була державою трьох народів: Польщі, Литви і Русі, тож уже тоді мала білорусько-українські риси й інтереси, — прийшло до прямого зудару протестантизму з польсько-литовською латинською дійсністю. Та ще поки скінчився Тридентський Собор з його реформами і постановами, протестантизм здобув собі в Польщі, а головно на Литві, тривкі позиції. Майже вся литовська шляхта сприйняла новий подув реформи з Заходу, в різних її відтінках; перш усього в лютеранському. Лютеранізм на Литві став явищем нормальним і щоденним. А це мало свій вплив і на східну Українсько-Білоруську Церкву та її провідну верству, яка не знаходила в ній остой проти протестантських кличів. Церква ця була в глибокому занепаді, передусім з уваги на втручання в її справи державних і суспільних чинників, про що ми вже говорили передше. Та й не мала вона якоїсь підтримки і в польським латинським католицизмі, а її безпосередні контакти з Заходом проходили безслідно, чи просто обривались.

Польська латинська Церква не могла в тому часі бути заборолом проти протестантизму, бо й вона сама знаходилася в повному занепаді, передусім з приводу того ж таки втручання державних чинників, мірою творення станових шляхетських інтересів. Отож протестантська церковна революція посувалася могутною хвилею з сусідньої Німеччини, захоплювала Польщу і Литву, не знаходивши тут якогось поважнішого спротиву. Які релігійно-церковні відносини панували тоді в Польсько-Литовській дійсності в половині XVI-го століття,

змальовує дуже наочно меморіал Краківської Капітули з 1551 року, поданий на Собор католицької Церкви в Пйотркові. Краківські каноніки писали між іншим ось що: «...На нашу Церкву прийшла Божа кара за гріхи й соблазнъ священників і єпископів, за їх амбіцію і пезмірне лакімство. Вони забули на своє покликання, на свою пастирську присягу й обов'язок; не бояться Божого суду і кари; позбулися сдрому; ведуть життя в розкошах, пиятиці і розпусті. Єпископи займаються торгівлею і брудними інтересами. Вони не знають ні св. Письма, ні канонічного права; не знають самі, і не навчають інших Божого закону. На своїх дворах не мають людей освічених і розумних, які могли б послужити їм духовною порадою, але оточують себе священниками-невіжками і еретиками, без усякої моральної вартости. — ...Наші єпископи зневажають святі церковні устами і приписи. Не зберігають побожних практик і постів, порушують навіть великий піст і так поступають, начебто й самі не мали ніякої релігії і віри. В народі пішла погана слава, що на дворах єпископів роїться від дворян і слуг, які є пияками, розкішниками, підлабузниками, блазнями і весельчаками. Давніше двір єпископа був школою для молоді, а тепер немає там нічого святого і прикладного. Єпископи роздають священні посади своїм родичам і своякам, своїм слугам і наймитам, невігласам і неписьменним, обманцям і дурисвітам, які нічим не відрізняються від мирських і світових людей. Такі шікчемні клирики є згіршенням для народу, який їх ненавидить. Свої прибутки єпископи вживають на бенкети і пири, на різні забаганки й дарунки для свояків і полюбовниць. Деякі з єпископів дбають тільки про своє черево, про їжу, про довгий сон, про розваги і полювання та про заспокоєння своїх пожадливоростей». Такий образ можна б змалювати і з тодішньої Українсько-Білоруської Церкви.

Тож не диво, що новий рух протестантизму мав тут легкі й багаті жнива. Та прийшов Тридентський Собор із своєю протиреформою, яку понесли в світ різні чернечі Чини. Обрушилося сумління і свідомість. Польща

прийняла постанови Тридентського Собору і почала їх вводити в життя. Вже в перших роках по соборі, за примаса кардинала Гозія, в Польщу прибувають Єзуїти і виступають на прю з протестантизмом та падушиттями, підносячи загальний рівень культурного та церковного виховання, їх акція охоплює цілу тодішню суспільність цього простору, а в тому й білорусько-українську, — спершу на базі чисто релігійній, антипротестантській, а згодом і церковній, уніоністичній. А це вивершується в притаманних формах так званої Берестейської Унії, яка хоч мала ініціативні поштовхи з боку католицької протиреформи, то виявила себе питомими українсько-білоруськими формами, і то для їхніх потреб.

Уже в році так званої Люблінської Унії 1569 року єпископ Валерій Проташевич спроваджує Єзуїтів до Вільна, столиці Литви. Воно було справжнім вавилоном різних віровизнань, з магометанізмом включно. Софія Одровоиж Тарновська будує в 1574-му році для Єзуїтів прегарну колегію в Ярославі, отже, таки на Українських Землях; король Стефан Баторій робить для них донацію із здобутих маєтків у Полоцьку в 1580-му році; князь Микола Радзівіл в Гродні 1584 року, а архієпископ Іван Дмитро Соліковський у Львові 1586 р., не кажучи вже про колегії в Кракові, Пултуську, Бравнсбергу та в інших містах. Все це були навчальні осередки, а й захисно-наступальні бази проти протестантизму. Тут поставали нові молоді кадри високо освічених шляхтичів; тут друкувалися книги, відбувалися диспути з еретиками; звідси виходили добрі проповідники для всієї околиці, а досвідчені сповідники — для народних місій і панських дворів. Вони персорювали зарослий буряном переліг людських душ, припинюючи, а чи й паралізуючи протестантський рух. Згодом почали вони відвойовувати втрачене: охоплювали цим процесом і українсько-білоруську шляхту і боярство, не звертаючи завеликої уваги на обрядову і церковну окремішність; їм бо йшлося перш усього про віру та її визнання. При кінці XVI-го і на початку XVII-го століття Єзуїти мали свої школи-колегії на Україні в таких

містах: Ярослав, Луцьк, Львів, Замостя, Кам'янець, Вінниця, Бар, Перемишль, Берестя, Хвастів й інші. А це були школи, які мали своє імення і притягали до себе сотні, передусім шляхетських дітей, а між ними й українського роду і східної Церкви.

При тому Єзуїти виробили собі власну педагогічну систему і програму навчання, що мала на увазі також мови: латинську, грецьку, польську, а навіть тодішню церковно-слов'янську; вчили поетики, риторики, філософії і природознавчих наук. Крім навчально-педагогічної системи ці школи мали свого окремого духа: наступального, бойового, завойовницького. В цих школах виховувалася й українська шляхта, якій імпонувала сила, організація, послідовність цілої тієї шкільної системи, разом з ідеалами несхитної католицької віри і Церкви. А воно, як повчала життєва практика, загрожувало винародовленням власне молодій українській шляхті, — українській провідній верстві, яка потягнулася в латинську католицьку Церкву, а з тим і в польський чи литовський національний табір. Так-то при кінці XVI століття почався великий відхід цієї верстви в напрямі Варшави та Вільна, а Київ і його околиці ставали «диким полем» і пляцдармом для татарських орд, згодом же й колонією польських магнатів, які силкувалися ці простори заселяти й захищати.

Тим часом утеча української і білоруської шляхти в польський і литовський табір ішла пришвидшеним темпом. В 1620-тих роках український католицький письменник-полеміст, а пізніший архієпископ полоцький і митрополит Київський, обороняючи діяння так званої Унії, тобто Берестейського Порозуміння, писав: «Чи може Унія є причиною того, що так багато князів, сенаторів, шляхтичів покинуло руський обряд та руську наредність, що тепер тяжко й зі свічкою знайти руського шляхтича, а що ж допіру сенатора? О, ні, це сталося ще перед Унією!..». А дерманський архимандрит, Іван Дубович, писав про це явище такі гіркі слова: «Багато (руських шляхтичів) перенеслися до Римської Церкви тільки тому, що не було кому довірити безпечно

свого сумління та не можна було ніяк дістати духовного корму для душі...». Очевидно, що відіграли в тому також свою роль станові інтереси і розмах католицької протиреформи, і єзуїтські школи, і культура взагалі. А переформування польсько-литовського союзу в так званій Люблинській Унії 1569 року звернуло зір української провідної верстви в інших напрямках та до інших осередків сили. Все ж, принаймні для цієї верстви, Берестейська формула порозуміння прийшла запізно.

Кт. Костянтин Острозький (Тиктор, ст. 367)

141. - ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ЛЮБЛИНСЬКА УНІЯ 1569 Р.

Русь-Україна XVI-го століття входила в склад Польсько-Литовської Держави, отого складного організму, який сформувався на переломі XIV-го століття, по упадку Галицько-Волинської Держави (1348 р.) в так званій Кревській Унії Польщі і Литви за Володислава Ягайла, литовського князя (1387). Українсько-Білоруські Землі ввійшли в цей організм не як підмет, але як предмет історії. Галичину було зайнято Польщею «воєнним правом» й адміністративне інкорпоровано її в польську дійсність повільним довгим процесом. Білорусь, Волинь, Поділля, Київщина стали предметом експансії Литви в її боротьбі з татарською Золотою Ордою. Це здійснено і збройне, і спадково: українські княжі роди бачили для себе інтерес ввійти мирним шляхом у спілку з Литвою, також щоб захоронити себе від експансії Москви останніх Рюриковичів.

Кревська Унія з 1387 року об'єднувала ці відмінні походженням й історичною долею два організми так званою персональною унією тотожності одного володаря: польський король був одночасно і великим князем литовським, і начальним владарем українсько-білоруських земель. Двадцять п'ять років згодом, у Городельській Унії 1413 року ця вільна спілка була затіснена і внутрі, і назовні як захисний союз перед претенсіями Московщини. Очевидно, що головним предметом були Українські Землі, які знаходилися в небезпеці інкорпорації від сходу. Так ота Литовсько-Польська Держава підпадала щораз більше під провід і супремачію Польщі та її культури. Майже 150 років тривав цей процес, зі шкодою для її литовського партнера, а з цим і Українських

Земель, які втрачали на своїй підметності. Так «руська віра» і руська культура, які були панівними на Литві, стрінувшись з західною польською і латинською вірою та культурою, зазнають їх безпосередніх впливів, бо Варшава була католицька і латинська, а в своїм культурнім розвитку взорувалася на західних зразках. Християнізація Литви пройшла саме в цій добі, і то польською латинською місією. А згодом протестантська експансія в тому просторі підірвала цей процес та повернула його на інші шляхи. Навіть польський король і великий князь литовський Жигмонт II Август не зміг стояти осторонь цих протестантських рухів. Він виявляв великі симпатії до протестантизму, з його вимогами скасування церковних десятин, введення польської мови в Літургію та створення національної Церкви. Цим з'єднував він собі симпатиків серед шляхти, міщанства і магнатів, які заколочували польські краєві чи місцеві сейми і сеймики, вимагаючи пільг і свобод, так що відразу по смерті короля Жигмонта Августа на елекційнім сеймі для вибору нового короля було внесено в «пакта конвента» (зговорення) статтю про релігійний мир на базі повної толерантності релігійної, культурної і політичної, так званий «пакс діссіденціом ін релігіоне», тобто злагожденість релігійних розбіжностей. Та це була тільки данина і плачення ціни за поступки Люблинській Унії.

Люблинська Унія 1569 р. об'єднала Польщу та Литовсько-Руську Державу в одну політично-державну цілість, залишаючи за всіма трьома частинами великі автономні внутрішні вольності. Це й була так звана «Річ-посполита» — з виборним монархом у провіді, з спільним сеймом, законами та спільною закордонною політикою і монетарною системою. Вона була потрійним державним союзом, у якому однак, за давнішою традицією, руські, тобто українські, інтереси заступав литовський партнер. Про цю Люблинську Унію добре говорить тогочасна приказка: «В ім'я Отця, і Сина, і Духа — то наша спільна молитва; як Тройця, так єдина — Польща, Русь і Литва». Та це було побожне бажання ідеологів,

зокрема ж української сторони. Факти, а й життя пішли іншими шляхами, і з нероздільної державної «тройці» витворився державний дуалізм з розподілом на осі: Варшава-Вільно; Київ став тільки причіпкою. Вже в самому акті тої унії в Любліні забракло єдності і неподільності, і то таки заради інтересів певних кіл українського боярства, яке пережилося на бік Польщі, погоджуючись на те, щоб велика частина так званих руських країв перейшла з-під литовсько-руської адміністрації, — з-під впливів Вільна під впливи Варшави. Фактично і правно Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщину і Київщину втягнуто під «Корону Польську» та польську адміністрацію. В литовській адміністрації залишилися Пінщина, Берестейщина та вся Білорусь. Велику роль в тому розподілі адміністративному відіграли Острозькі, тож і їхні посілости перейшли під польську адміністрацію (на Волині і Київщині).

Але в наслідок Люблінської унії становище Церкви почало погіршуватися. В полюблінській Польщі Українська Церква стала другорядною, хоч за принципом різних християнських громад її становище було рівноправне. Це відбилось і на всьому її житті, головню, коли українське боярство почало дезертирувати до латинського, зосібна ж польського національного табору, де воно мало всі права та привілеї. В Українській же Церкві доступ до вищої державної адміністрації був їй закритий. Стояла вона перед вибором між своїми громадсько-політичними інтересами і Церквою з її обрядом, тож вибрала перший шлях, тим більше, що Українська Церква знайшлась в глибокому занепаді й не могла дати собі ради з новими ідеями і течіями, які походили від протестантизму з одного боку, і католицької релігії і культурної реформи — з другого.

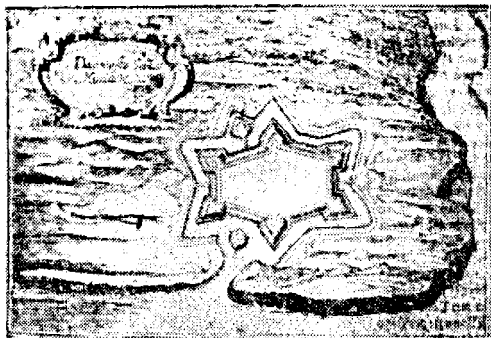
В Любліні відбувся сейм, який ратифікував Люблінську унію. Він тривав довго і мав драматичні моменти, як наприклад, виїзд литовців з Любліна, бо вихідні його позиції були для них несприймальні. Польща вимагала максимального об'єднання, а Литва давала тільки необхідний мінімум. Уже в часі тривання перегово-

рів треба було поробити деякі поступки з одного боку, з другого ж прийнятися певних жертв. Силою таких поступок, обґрунтованих поважними державними раціями господарки і оборони, Литва мусіла відступити Волинь, Поділля і Київщину в користь коронної адміністрації; тільки мішана Берестейщина і Пінщина й ціла Білорусь залишились за Литвою. Однак українські князі-бояри і в польській дійсності застерегли собі княжі титули, якими втішались під Литвою. Другою вимаганою концесією було запевнення свободи сумління і вірування, якими вони також втішались під литовською адміністрацією. Вона в цих справах давніше поводитися досить ліберальне, та згодом — під впливом протестантизму — таки стала ліберальною, тож не вводила в життя деяких постанов сеймів, як нпр., отих з 1563 і 1568 рр.; також обмежень Городельської унії з 1413 року майже не застосовувано на Литві, зосібна ж виключення руських шляхтичів з вищих державних литовських урядів, у протилежність до польського партнера, який наполягав на своє ексклюзивне католицитво.

Можна сказати, що наслідком Люблинської унії Українські Землі опинилися суцільно під Польщею, тобто під «Короною», а білоруські залишились під Литвою, що і вможливило дальше виразне відмежування двох сусідніх народів: українського і білоруського. В таких рамках здійснився поділ і церковних епархій, тимто об'єднана берестейсько-володимирська епархія була знову розділена за давніми кордонами, відповідно до нового політичного розподілу держави. Також Київська митрополія опинилася під Польщею, хоча митрополити і далі сиділи на Литві та звідтіль кермували всією Церквою. Це згодом, вже по Берестейській церковній Унії, влегціло співжиття між українцями католиками і православними. На півночі, в Литві, переважало й довго втримувалося католицьке поняття митрополії, на півдні ж ще майже сто років по 1595 р., аж до Львівської Унії в 1700 році, переважала думка православна.

Такий був задум Люблинської унії, але практика виявилася інакшою. Поволі Польща здобула перевагу в

цьому об'єднанні, зсуваючи Литву на другий плян, і то передусім коштом українсько-білоруської частини Литовсько-Руської Держави XIV-XV століть. Тож українська провідна верства потягнулась до нового осередку політичної, економічної і культурної сили, затрачуючи остаточно своє національне, а то й релігійне обличчя. З українським народом у таких обставинах зостався, як казали згодом, тільки «хлоп і поп», з якими цей державний твір вже більше не потребував числитися в обставинах економічної панщини та громадської упривілейованости шляхетської верстви. Так з початком XVII століття український нарід та його Церква входять у нову добу народного і церковного життя.

142. - УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ОЧАХ ЗАХОДУ

Коли подаємо наш Літопис Християнської України, з окремим углядненням церковних проблем та їх стосунків до загальних церковних справ християнського світу, виникає питання: що взагалі знали про Українські Землі чужинці? Приглянувшись Тридентському Соборові на Заході й так званій Люблинській унії в Польсько-Литовській Державі, поглянемо тепер на те, що знав Захід про Українські Землі та що думав про них і про їх мешканців в другій половині XVI-го століття. В цьому нехай послужить нам гарний і широкий опис римського дипломата з 1565 року. Це опис Апостольського Нунція в Польщі, Юлія Рудджеро (1565-1567), який він виготовував на основі свого власного досвіду та знання для Ватиканської дипломатії. Це опис Польського Королівства, з якого подаємо деякі частини, що стосуються Українських Земель та їх народу. Його рукопис зберігається сьогодні у Ватиканському Архіві, в Польській Нунціатурі, в томі 5-му, і має понад 60 сторін рукописного матеріалу.

Ось як представлялися в цьому описі сторонній людині Українські Землі. Поминаючи історичні спогади про минуле, Нунцій пише: «Сьогодні Королівство має такі кордони: від сходу — степи, що розтягаються аж до Великого Моря, до кордонів татар, що мають свого короля перекопського. А ці степи, може тому, що вони більше ніж 20 миль незаселені, є предметом нападів татар, які раптом появляються на шкоду Польщі; є і такі, що ні до кого не належать, хоча цей король уважає їх за своїх підданих, а турок на окраїнах Поділля дозволяє їм випасати для себе худобу; із того-то боку від сходу пливе річка Дніпро; доходить вона на сході до

Києва, який лежить над тією ж річкою; звідтіль Дніпро іде аж до князівства Смоленського, завоєваного Московщиною... Королівство (Польське) ділиться на чотири області: Польща, Литва, Русь і Прусія. Польща поділяється на Велику Польщу і Малу Польщу, до якої належать воєводства Краківське, Сандомирське, Люблінське, Руське, Подільське і Белзьке на Русі. Литва складається з Жмуди та Київщини, а колись мала вона Волинь і Поділля. Русь (так звана червона) має з боку Польщі землю Пясецьку, чотири милі від Люблина; від Поділля відділена вона річкою Стир, що вливається до Дністра недалеко від Козлова, де є маєток Львівського архієпископа. А Поділля від Волині відмежовують невеликі гори, дві милі від Зарвостравна. Країна є майже рівнинна, передусім на півночі, на заході й на сході, на Поділлію. Мала Польща і Русь, які межують з кордонами Угорщини, мають рівну, врожайну і управну землю та чорнозем; в околицях Сандомирщини є подекуди верховини; вони однак привітні, як і в деяких інших місцевостях Русі... Високі гори є тільки з боку Угорщини, які називаються Сарматські гори, і розмежовують Польщу від Угорщини; вони скелісті та лісисті... Русь — це країна багниста, тому в деяких місцевостях існують дерев'яні мости дуже широкі, а дороги вимощені брусами. В цій країні є багато лісів: соснових, букових і дубових, але найбільше соснових; крім того є там багато управної землі; хоч вона в більшості піскувата, то дає велику кількість пшениці і жита, яке назагал має добрі ціни, передусім на Поділлі, що є найплідніша рівнина в цілім Королівстві, бо має таку врожайну землю, що видає рістню заввишки людини, — пшеницю ж у такій кількості, що не вистачає людей в країні, щоб її збирати; тож у часі жнив здебільша вона пропадає, бо під ту пору в багатьох місцевостях залишають її на полі; без орки земля родить її багато і на другий рік; ця незадовільна старанність спричинює, що країна, буди далекою від торговлиць Польщі і без водяних шляхів, які вможливили б вивіз на продаж, не має відповідних зерносховищ; а будучи країною про-

сторою і багатою, має завжди вдосталь місця для мешканців з-за розлогости країни, а й досить пасовищ для худоби, передусім на Поділлі, де є багато волів; їх можна купити за корону одного, що є звичайною ціною; та й в цілій Польщі і на Поділлі є багато турецьких волів, яких там випасають і доставляють до Константинополя... Залізо знаходиться в багатьох місцевостях, передусім в лісистих; також є на Русі. Там в місто, зване Коломия, а в ньому солянки, які мають посмак варених яєць; воду оту виливають на великі вогнища, і таким чином здобувають тверду сіль... Там славіа річка Бористен, який вони називають Дніпро; він такий широкий як Тибр, але дуже глибокий, бо з обох боків прилягають до нього гори; звичайно пливуть ним з Новгороду аж до Києва; і цим шляхом ходять купці з Московщини; але річкою можна плисти далеко вгору, аж до Смоленська, віддаленого від Києва 50 миль (тодішніх)». Далі йдуть описи інших річок, різних лікувальних джерел, звірини, турів, бобрів, коней, птиць. Від опису країни переходить папський дипломат до опису міст і мешканців. Він каже, що «Польща є густо заселена». Рудджеро описує життя і звичаї шляхти — боярства та цілу феодальну службову систему зубожілої шляхти. Далі він описує життя селян: «Селяни — це немов невільники, працюють на нивах і є підданими панів-шляхтичів, які мають над ними право смерті і життя, без жодного відклику; вони є просто рабами: не мають власного майна, хіба що дехто підлягає церковним людям, і є обов'язані працювати на пана три дні на тиждень, а решту для себе, маючи приділену частку землі, яку обробляють і нею користуються; в церковному ж підданстві мають більшу догоду, передусім у Пруссії, де є і кращі села; але в більшості живуть просто і то так, що серед зими можна побачити жінок, як босі і в одній тільки сорочці ходять по снігу; у своїх хатах не мають іншої кімнати, тільки кухню без світлиці, які завжди повні диму; а пани часто їх б'ють і то за благі речі; деколи ж їх вішають, і то без задовільної причини; без позволення не можуть вони виїжджати до інших сіл,

бо їх приписано до місця; тому, як шляхтич продає село, продає разом і особи, які часто купують собі волю за десять скудів від особи; якщо хтось з них мав дозвіл піти в інші сторони, а покликаний назад не повертається, то його можуть схопити та віддати на муки, або в кайдани, або ж мусить викупитися...». Отакі-то тяжкі часи українського народу в польській шляхетській вольниці чи сваволі описує Апостольський Нунцій. Далі Рудджеро описує спосіб харчування, торгівлю збіжжям Віспою та Дністром, і вчисляє різні продукти, які країна видає. Описує сейми і сеймики, коронних і польових гетьманів, Литву і Русь, а й цілий устрій адміністративний, державний і земський, теж законодавство. Щодо віри, то нунцій відносить хрищення Польщі на рік 965-ий, за князя Мешка I, а про русинів говорить, що вони прийняли християнство дещо пізніше. Заторкаючи справи віри і релігії каже: «На Русі і на Литві багато людей тримається грецького обряду та визнають своїм церковним главою Константинопільського патріярха, і є суцільні землі, де існує ця релігія, а на багатьох місцях є церкви латинські і грецькі, які одні від одних відрізняються тим, що грецькі будують з дощок на базі хреста з трьома позолоченими банями, і з півмісяцем у стіп хреста, і ці люди грецького обряду називаються русинами, бо походять з корінного населення країни. Раніше ніж попасти під владу польських королів, мали вони власних князів, які прийняли від греків свою віру в часах Володимира, князя Русі, та зберегли її досьогодні, без будь-якої іншої схизми чи ересі, в постійній залежності від патріярха константинопільського.

«І хоч багато тих русинів, то всі вони належать до простолюддя, та майже всі селяни. Мають багато церков, передусім у Львові, в столиці Русі, де між іншим мають одну гарну парафіяльну церкву, недавно вбудовану волоським воеводою Олександром, а поза містом катедральну церкву, на горбку, де мешкав їх єпископ чи владика, якого так називають вони у своїй мові, що, хоч і різна, проте не дуже відмінна від польської... А є у Львові такі русини, які мають рік складений з десяти

місяців, кожний по шість тижнів і починають свій рік від першого березня». Далі згадує Нунцій і про те, що «на Поділлі є Острожчина, де знаходиться мечеть для магометан-татар, яких там є велике число». Описавши інші ділянки церковного життя Польщі, Апостольський Нунцій закінчує свій докладний опис.

Одне тут треба відзначити: докладність і плястичність опису, об'єктивність викладу і повну безсторонність. В тому описі на 60 сторінках він ні разу не вжив якогось слова, яке могло б ображати чиїсь почуття тієї складної багатонаціональної держави. А про українців не сказав, що вони різняться в вірі від латинників, називаючи їх еретиками чи схизматиками. І тому, з-за таких прикмет, його інформація давала ясний образ країни і її обставин матеріальних і людських, громадських. Тим-то він служив добрим вступом для пізнання України колись, а сьогодні є прегарним історичним документом першого рангу, який варто прочитати.

Музичний інструмент народу (Туктор, ст. 416)

143. - ДРУКАРНІ І КНИГИ В УКРАЇНІ В XVI-ІМ СТОЛІТТІ

Довгі тисячоліття людська думка виявлялася в слові, передаваному живою мовою (так зване живе слово). Та, здається, вже з самих початків людської історії людина намагалася його закріпити і передати іншим за допомогою тривких засобів запису. Такими в давнину були письмові знаки на камені чи на інших ціпких предметах. Їх щораз то більше упрощується й вдосколюється, тож стають вони доступні ширшим колам людської громади. Для цього використовується так зв. папірус, шкуруяну пергамену, папір та різного роду тканини — спершу в довгих сувоях, а згодом у книжковій формі. Зріст людства та інші потреби громадського життя поширюють і здосконалюють способи письмового передавання людської думки, створюючи окрему клясу писців і писарів, які вимагали для своєї праці, і коштів, і спокою, і довшого часу. Отак виникла потреба механізувати письмове діло. Врешті прийшло до друкарського механічного помножування письм, тобто записів людського живого слова і образу.

Друкарство, в сьогоднішньому розумінні цього слова, тобто складання і відбивання механічним способом книг і письм, виводиться від перших граверських спроб вирізування на металевих чи дерев'яних дошках рисунків та роблений з них відбиток. Вони сягають своїми початками вже староримських часів імператора Августа. В Європі ці способи були відомі вже при кінці XIV століття. Та самі ж початки друкарства треба класти щойно на першу половину XV-го століття, тобто часу, в якому виготовляли окремі букви, їх складали в таблиці і відтискали окремим приладом. Батьком євро-

пейського друкарства вважають, слухно чи неслухно, погана Гутенберга, який винайшов так звану матрицю для відливу окремих рухомих букв, як основного елементу друкарства. З 1440-их років збереглися перші зразки Гутенбергового друку. В другій половині XV-го століття друкарство поширюється в усій Німеччині та в інших країнах Європи, досягаючи в 1490-му році Туреччини. Вславилися зокрема видання венецькі з 1469 року: видання Альдів; у Франції — Етієнів; в Антверпії — Платинів; в Лейдені — Ельзевірів. На слов'янській території перша книга появилася друком у Кракові 1473-го року, а перша книжка слов'янською мовою — в Пільзні, 1475-го. Перші книжки кириличним письмом почали виходити в Кракові в 1491-му році, заходами Швайпольта Фіола. В південній слов'янщині дали початок друкарству чорногорці, за Юрія Чорноевича; згодом для південних слов'ян друкувала Венеція в друкарні Вуковичів в 1519-1560 роках, наслідуючи гарні зразки венецьких видань.

В 1517 році появилися в Празі кириличні видання Франціска Скорини, білорусина, вони згодом мали випуски в Вільні, на Литві, в 1525 році, наслідуючи німецькі та частково і венецькі зразки. Вже в Празі почав друкувати Скорина першу слов'янську біблію, хоч і не поталанило йому видати її повнотою, а тільки поодинокими книгами. Біблія Скорини поширилася на Білорусі і в Україні. Та початків друкарства на Українських Землях слід шукати деінде, а це в творчості російського друкаря Івана Федоровича, що по невдачній спробі відкрити друкарство в Московщині, емігрував в Україну і тут дав початок першим друкам, зокрема у Львові і в Острозі на Волині.

Диякон Іван Федорович та його помічник Петро Тимофіїв Мстиславець видрукували в 1564-му році в Москві «Апостола» для церковного вжитку, а в наступному — «Псалтир» і «Часослов». Але вже в тому самому році мусіли вони втікати з Москви, перед розагітованою переписувачами-професіоналістами юрбою, яка бачила в праці Федоровича «єретичне діло». Тому

Федорович і Мстиславець знайшли притулок спершу на Литві, в магната православного роду — Григорія Ходкевича, у Заблудові, де вони видали «Євангеліє Учительнеє» (1568-9) та, через рік, Псалтир і Часослов. Але з невідомих причин Федорович мусів припинити свою працю в Заблудові, мабуть, з-за старости та недуг Ходкевича. Йому було пропоновано зайнятися замість друкарством — хліборобством, але він відкинув це, бо — як писав — «нелегко було мені ралом і сіянням насіння скорочувати час свого життя». Він вбачав свою місію в тому, щоб «замість збіжевого насіння духовне сіяти». Тут і розлучилися місіонери друкарства: Мстиславець подався в Вільно, де в домі Мамоничів-купців заснував свою друкарню, видаючи з 1572 р. «Напрестольне Євангеліє» і «Псалтир», а Федорович подався до Львова в Галичину, де прибув у січні 1573 року, зустрівши на своєму шляху велику чуму, яка лютувала в тих околицях. Тут зразу почав робити заходи, щоб відновити свою друкарську діяльність. Знайшовши підтримку в нижчого духовенства та в простих колах народу, зміг Федорович вже в 1574 році видати свого славного Львівського «Апостола», який і являє собою першодрук на Українських Землях. Від березня 1575 року перейшов Федорович на службу князя Константина Острозького в Дермані, а потім в Острозі, де він друкує «Псалтир», «Новий Завіт» і знамениту «Острозьку Біблію» (1580-1 рр.). Згодом повернувся Федорович знову до Львова, де заклав власну друкарню, яка по його смерті, в грудні 1583 року, опинилася в заставі місцевого купця. Тут у Львові й поховано Федоровича в Святонуфріївському монастирі. Пізніше, в часи йосифінських реформ Церкви, його могила забулася. Тим часом Львівське Братство викупило друкарню Федоровича з заставу й вона стала зав'язком славної друкарні Львівського Ставропігійального Братства. Отак, з незначних початків, друкарське діло на Українських Землях розрослося і закріпилося й, можна сказати, процвітало в останній чверті XVI-го і першій половині XVII-го століття, в більших і мен-

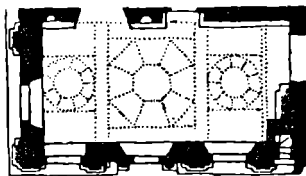
ших, а то й зовсім малих центрах: в Острозі, Львові, в Паньківцях на Поділлі, в Дермані на Волині, в Стрятині й Крилосі в Галичині, у Києві, Угорцях, в Почаєві, Рахманові, в Четвертні на Волині, в Чорній, Луцьку, Крем'янці і в Чернігові.

Українське друкарство, зокрема на переломі XVI-XVII століть, стало дуже рухливе та ввійшло в народну гущу, передусім виданнями біблії, церковних книг і церковно-полемічного письменства, в зтяжнім церковнім спорі між православ'ям і католицтвом та в польсько-українській полеміці за вдержання zagrożених позицій. Характеризуючи видаванія церковних книг в Україні, російський історик Церкви Філярет Гумілевський, порівнюючи з Московщиною, так описує його: «В південній (Київській) митрополії богослуження вільно відправлялось по старовинному чину... Піклувались про поширення церковних книг, як і про засіб підтримання православ'я, а з-за другорядних справ не заводили суперечок. При видаванні книг помилки переписувачів, по змозі, виправляли... а з-за неповинних літер не зчиняли галасу й не підозрювали в ересях. Тих, що за своїми знаннями були корисні для видавання книг і що їх нерозсудливе неупиттво гнало з Москви як еретиків, з радістю приймали на півдні (в Україні) і користали з їх здібностей. Так прийняті були і вигнанці Іван Федорів і Тимофій, які потрудились тут з користю для православ'я. Таким чином у Київській митрополії всі богослужбові книги, за винятком службових Міней, були надруковані і вживались друковані вже цієї добі» (Іст. Русс. Ц., III).

Друковане слово ввійшло в українську книжну культуру через Церкву, у ній воно плекалось, зростало і дозрівало, даючи вже в тому часі прегарні зразки друкарського мистецтва, яке оцінювали позитивно і свої, і чужі. Основні книги християнства: Біблія, Євангелії, твори Отців Церкви та письма тогочасних богословів завдяки друкові стали доступні українській людині, і вона внесла їх змісти в свою народну свідомість, а навіть підсвідомість. Українське друковане слово стояло

на висоті своїх завдань, тож могло ввійти в міжнародну конкуренцію. Про Острожську Біблію Апостольський варшавський Нунцій Альберт Болонетті, дня 22 липня 1583 року до Риму писав ось що: «Сім днів тому, через ввічливість одного італійця, що вибирався до Венеції, переслав я для Вашої Світлої Достойности Руську Біблію, яку переслав мені князь Константин Острозький старший, бажаючи повідомити Його Святість, що він довідався, що черенки руського друку в Римі були дещо відмінні від звичайних, і тому офірував для Його Святости свого друкаря, великого умільця, щоб допомогти, як тільки може, як і він самий одержав допомогу від Його Святости для видання цієї Біблії, що — як каже — є неначе дочкою тієї Біблії, що її приніс з Риму Палеолог, з якої її списано і виправлено. Тому я вважав, що добре буде переслати її Його Святості, бо з неї можна там (у Римі) розпізнати відмінність букв, як каже князь Острозький» (Док. I.).

Так українське друкарство не тільки приймало і користало з загальної скарбниці світового друкарського мистецтва, але також давало і йому свій позитивний вклад уже в тих ранніх часах.

Трисвятительська каплиця у Львові (ЕУ - 2, ст. 807)

144. - ОСТРОГ І ЛЬВІВ – ЦЕНТРИ ШКІЛЬНОГО І ОСВІТНЬОГО РУХІВ

Автор полемічного твору «Пересторога», з початку XVII століття, писав таку тверду оцінку про шкільну і освітню справу на Українських Землях, зокрема в XVI-му столітті: «Були великі ревнителі, що в нас великим коштом багато церков і монастирів набудували і маєтками забезпечували, книг велику силу мовою церковно-слов'янською понаносили; однак того, що було найпотрібніше — шкіл посполитих не фундували... І так-то вельми зашкодили державі українській, що не могли шкіл і наук посполитих розширяти, та їх і не фундовано. Бо коли б науки мали, тоді не прийшли б через неуцтво своє до такої загибелі» (Влас. I).

Протягом довшого часу в Україні існували лише нижчі школи при церквах і монастирях. Більшу освіту здобувано самоосвітою, або в заграничних школах Польщі, Італії, Чехії й Німеччини, куди подавалася українська молода шляхта, іноді разом з своїм супутниками — духовними дидасками. Були голоси, щоб єпископи і монастирі закладали школи та піднесли загальну освіту і клиру, і народу, зокрема в обличчі стихійного поширення вищого шкільництва, головню єзуїтських колегій в польсько-українському просторі. Та це були щотільки поодинокі голоси, що залишилися без відгомону в дійсності. Та де недописали верхи суспільства, зуживши не раз давні фундації церковні «на марнотратство і на устрій, але не для наук», там шкільно-освітню функцію в громаді виконали низи — недобитки українського боярства і простий люд, зорганізований у братства. Ось так в другій половині XVI-го століття виринають назви: Острог і Львів, згодом же й

Київ, не як осередки церковної чи цивільної адміністрації, але як центри шкільного і освітнього рухів.

1. - *Острозька академія*. — В кінці 70-их років XVI го століття постає в родових маєтках князя Константина Константиновича Острозького центр української духовної освіти — Острозька школа чи пак академія, як її названо там же, в Острозі 1587 року, в одному, з видань отого центру. Звичайно сучасники називали її по-різному: «Тримовний Ліцей», «Колегія», «Грецька школа», «Греко-слов'янська школа» і т.п. Точний її початок — не знаний. Не маємо докладніших даних і про її організацію та й немає згідності між істориками щодо типу цієї школи. М. Грушевський вважає її переходовим ступнем до вищої школи, бо Україна не мала тоді відповідних сил, щоб вести вищу школу, як видно також з листування Острозького з Римом (1583-1584) у справі допомоги научними силами. Не знає е також число «спудеїв» — студентів тієї школи. Історики схиляються до думки, що вона була не так справжнім «училищем», як інститутом вчених богословів, і в тому глузді називається також академією. Вона виконала науководослідну працю, а засобом публікації наукових здобутків була тамошня друкарня, довкола якої гуртувалося певне число визначних людей, вдержуване добродійністю великого меценаса, церковного і культурного та економічного магната-багача.

Захарія Копистенський у своїй «Палінодії» писав у 1621-му році: «Згромадилися тут ритори, рівні Демостену, та інші різні філософи; знайшлися і знамениті математики і астрологи. Церква і двір князя були повні православних учителів, євангельських і апостольських, повні правдивих богословів, які знають богословію і праву віру від богословів Діонісія, Атанасія та багатьох інших і від соборів та східних патріархів». Мало, на жаль, відомі нам імена отих учених і вчителів. З місцевих людей знаємо про Гарасима Смотрицького з Смотрича, як першого її ректора; про священника Дам'яна Наливайка, настоятеля Свято-Миколаївської церкви в

Острозі; про ченця Кипріяна, який студіював в Італії та Греції; про священника Василя, називаного Суражським, автора полемічних творів. Від чужих довідуємося про побут Кирила Лукариса, пізнішого патріярха Олександрійського і Царгородського в Острозі; про ченця Дениса Палеолога, протосинкела Никифора; Мосхопула і інших. Тут працюють також чужинці неправославні, як Мартин Бронський та Іван Лятос, полемісти того часу; головно в справі нововведеного церковного календаря.

Острозька Школа, чи пак Академія, знаходилася під грецькими впливами; крім греки, вчили тут і латинської мови, але найбільше значення мала мова слов'янська, і тому звали її і «греко-слов'янською». З рамені академії в тому самому часі діяла тут і друкарня, яка існувала від 1577 до 1620-их років. Вона видала в тому часі понад 26 назв великих монументальних книг, а зокрема так звану Острозьку Біблію в 1581-му році — плід праці острозьких академиків, з передмовою самого Острозького і ректора академії — Гарасима Смотрицького, де описаний спосіб її підготовки. З цього центру на всю Україну випромінював цей осередок благодатний культурний вплив і зрушив застої води.

2. - *Львівська братська школа.* — На зразках та прикладі Острога постала і перша братська школа у Львові — матір усіх братських шкіл на Українсько-Білоруських Землях. Відкрило її Львівське Братство у 1584 р. Вже в грамоті патріярха Якіма в 1584 р., яким дано Братству привілей ставропігії, говориться про намір братчиків заснувати церковно-громадську школу грецької та слов'янської мови. Про те саме говорить рік згодом і львівський владика Гедеон Балабан у своєму заклику, щоб «виділити деяку частину з своїх маєтностей» на братську школу, для добра своїх дітей. Патріярх Єремія II послав до тієї школи митрополита Арсенія, який викладав тут два роки, а в 1589 р. переслав своє благословення для школи. Це була школа середнього типу. В 1592 р. король Жигмонт дав їй право

навчати сім свобідних наук, тобто за тодішньою системою навчання: трипредметний курс – грамати́ка, риторика і діалектика, та чотирипредметний курс – арифметика, геометрія, музика і астрономія.

До школи приймали дітей усіх станів суспільства; вбогих і сиріт вчили даром. Програма школи була широка. Мала вона свій «Устав» з 1584 р., досить строгий і для учнів, і для вчителів. Дидаска́ли, тобто учителі, мали бути: благочестиві, розумні, смиренні, тихі, поздержні, не п'яниці, не блудники, не чародії, не єретики; прикладні і в чеснотах, і в науці (I ст. Уставу). «Устав» подавав і дидактично-педагогічні засоби для виховання учнів: рання молитва, щосуботня духовна конференція про моральну поведінку, щонедільна ексорта про празник і св. Літургію, про недільне євангеліє і апостола. Місця в класах займали учні, не зважаючи на різниці соціальні, виключно за поступом у науці. Вчителі мали навчати своїх учнів всіх зарівно і любити їх і то як синів багатих, так і сиріт убогих, і тих що ходять по вулицях і випрошують прожиток, і так як кожний має здібності, не навчаючи одного пильніше за інших». Це були здорові засади змагань і демократії в дидактиці.

Львівська братська школа була в віданні Львівського Успінського Братства, якого початки сягають ще останніх десятиліть XV-го століття. Його було переорганізовано в 1580-их роках, заходами патріархів Якіма і Єремії II, та наділено привілеєм незалежності від місцевої церковної влади, прямо підчинене патріархам константинопільським. Від 1708 року воно прийняло католицизм, зберігаючи однак права ставропігії до 1788 року.

В тому році воно було переорганізоване за окремим статутом, як Ставропігійний Інститут, який проіснував до 1939 року, займаючись працею церковною і видавничою.

Від кінця XVI століття Братство мало два засоби свого впливу на український нарід: братську Львівську Школу і Друкарню, в якій тільки за роки 1591-1722 було надруковано 140 назв книг, накладом 160 тисяч примірників. Між першими публікаціями є шкільні

книги, як різні підручники тощо, між іншим книга так звана «Адельфотес» тобто «Граматика доброглаголиваго єллинословенского язика», де був поміщений і «Устав».

Так ото діяльністю і працею Братства, Львів став шкільним і духовним центром не тільки для України, але для всієї слов'янщини, зокрема східної. Звідси вийшли, крім широко розповсюджених церковних і цивільних книг, такі визначні постаті минулого, як Лаврентій Зизаній, Кирило Ставровецький, Іов Борецький, Захарія Копистенський, Памва Беринда, Микола Грек та інші. В 18-ім столітті школа почала занепадати, але згодом її відновлено в рамках Інституту і бурси Ставропігійного Інституту.

Братство, Братська школа і Друкарня, як провідний і культурний осередок, відіграло видатну ролю на культурній і церковній ниві, в його довговіковій історії змагань і боротьби за душу й освіту народу, зокрема на переломі XVI-XVII століть.

Медаля кш. К. Острозького (ЕУ - 2, ст. 438)

145. - КНЯЗЬ КОНСТАНТИН ОСТРОЗЬКИЙ У 80-ИХ РР. XVI СТ.

Князь Константин-Василій Константинович Острозький, молодший син старого Острозького, який відіграв визначну роль в історії Великого Князівства Литовського, на переломі XV-XVI століття, народився в році 1526-му, і помер на 82-му році життя, (1608) заповнюючи своєю постаттю і своєю діяльністю другу половину XVI-го століття в ділянках політичній, народній, культурній і церковній. Рід Острозьких, слушно чи менш слушно, виводив свій родовід від українських князів київської доби. Дехто вважав, що цей боярський рід походив від Романа Галицького, через Данила Романовича і Федора на Острозі, аж до Івана, Константина та Константина і його сина Януша Константиновича, панів на Острозі, з якого смертю в 1620 році вимерла чоловіча вітка роду, а маєтки перейшли спершу до Заславських, а згодом до князів Сангушків. Дехто ж пробував виводити рід Острозьких навіть від Рюрика, через Володимира Великого. Та все те можна сьогодні вважати історичною і родовою таємницею Острозьких. Бо вага роду Острозьких в українському народі не в генеалогії, яка була згодом поглинена литовськими і польськими династіями, ані також не в політичній діяльності, яка більшою мірою вийшла на користь Литви і згодом Польщі, але в його культурних і церковних заслугах, які Острозькі здобули собі передусім у другій половині XVI-го століття, ставши меценатами культурних надбань народу та покровителями Української Церкви, якої лави боярських родів з десятиліття на десятиліття проріджувалися, які відходили заради політики, культури чи віри в інші національні табори.

В XVI-му столітті князі Острозькі були найбагатшими українськими магнатами-боярами, а їхні впливи були такі великі, що Константин в 1586-му році кандидував навіть на короля Польщі і Литви, та мав до цього відповідні сили і маєткові шанси. На перепоні стала православна віра, яка щодо того в Польській Державі грала першу ролю. Вони дружили з законними королівськими чи княжими дворами, вели різні переговори та мали особисті стосунки, включно з Римськими Папами. Він перерішив унію Литви і Польщі (1569), переговорював з Римом про єдність Церков (1583), будував школи і Академії (1577), видавав книги, зосібна славному Острозьку Біблію в 1581-му році; воював з козацькими гетьманами 1590-их років, Косинським і Наливайком; спротивився церковній Берестейській Унії (1595), переговорював з протестантами про спільний спротив державній політиці короля Жигмонта III-го Шведського і, взагалі стояв у центрі всіх важливіших справ держави. Офіційним титулом його державної діяльності було воєводство київське, на якому перебув від 1560 до 1608 року, тобто 48 літ, до своєї смерти.

Та не зважаючи на своє значення політичної і матеріальної сили, князь Константин Острозький і його політика розбилася на одній справі: на справі Церковної Єдності, тобто на ідеї українсько-білоруського католицизму, спершу в межах власної сім'ї, а згодом у рамках всенародних. Тільки один з його синів — Януш пережив батька фізично, але духово всі його діти залишили його ще перед його смертю, ставши католиками, і то навіть не східного, а латинського обряду: спершу Константин, який упокоївся перед 1600-им роком, згодом Олександр, померлий в 1603-му році, а так і Януш, який, переживши батька, помер у 1620-му році краківським каштеляном. Всі вони перейшли на католицизм, головною причиною були переговори про поєднання Церкви не вдалися, і то саме з-за опозиції та відкладання Острозького, згодом же й з-за його опозиції до Берестейського Порозуміння, яке вийшло переможно з того змагу, хоч було вже запізно, щоб урятувати рід Острозьких для

українського народу і його Церкви. Про ролі Острозького в історії Берестейського порозуміння української Церкви з Римом, скажемо своєчасно й подамо всі координати для визначення його ролі в цій переломовій справі українського Народу і його Церкви. А зараз зупинимося на 80-их роках XVI-го століття, бо тут саме лежить переломовий і зворотний момент історії Острозького, після того, як він переочив свою історичну годину. А ця його година вибила була для нього, здається, в 1583-му році, коли він увійшов в переговори з Апостольським Нунцієм у Польщі, Альбертом Болонетті, та з о. Антоном Поссевіно, папським Легатом у східну Європу, в різних політичних і церковних справах, зокрема ж у справі церковного календаря і церковної єдності. До цих справ Острозький поставився нерішуче, заслонюючись Царгородом і Москвою; бажав-бо таким чином відсунути від себе цю свою історичну годину, а з тим і відповідальність.

В 1583-му році в Кракові, в Польщі, стрінулася трьох людей, які могли заважити на долі Церкви. Були ними: папський Нунцій Болонетті, о. Антін Поссевіно і князь Константин Острозький. З різних причин й інтересів дійшло між ними до обміну словами і поглядами на різні справи, між якими були і особисті, і церковні, і громадські, такі як справа маєтків князів Острозьких в Австрії, проблема нового Календаря, потреби Острозької Академії, Віденської Семинарії та справа церковної єдності. Всі інші справи, крім останньої, були припадкові, переходові, побічні. А між ними на перше місце висунулася справа основна — об'єднання Церкви, в якій Болонетті-Поссевіно і Острозький були протиставленими собі партнерами. Практично ж справа Календаря вийшла на перший план; ота ж австрійського спадку Острозьких — стала хіба що притокою для ризмов. В підґрунті стояла проблема сім'ї Острозьких. Вже в місяцях червні-серпні 1583 року двоє синів Острозького, Януш і Константин молодший, виявляли зацікавлення католицизмом. Батько, мабуть, прочував, що з синами не все гаразд, то бажав вибити ініціативу з їхніх рук дис-

кусіями про з'єдинення Церкви взагалі. Розпочинаючи з антикатолицьких виступів деяких дворян князя, в дні 6 липня 1583 року, в окремій розмові папський Нунцій висловив погляд, що було б великою заслугою перед Богом постаратися про з'єдинення християн, «І тут, пише особисто Нунцій, князь показався з самого початку дуже податливий, яким не був у справі календаря, бо він таки рішуче відсуджував роз'єднання, виявляючи внутрішній біль з-за таких розходжень між християнським людом, він дуже зворушено казав, що коли б міг ціною власного життя осягнути об'єднання святої Церкви, він зробив би це охотно і помер би за неї з радістю. Я ж — відповідаючи йому, сказав, що його Достойність могла б це зробити принаймні між народом собі підлеглим, поширюючи добрі книги, даючи церкви праведним людям, і подаючи правильне вчення молоді у цій семінарії, що її він відкрив в Острозі; я приобіцяв постаратися в Папи, щоб зволив прислати декілька вишколених людей для цієї справи, хоч я цю справу представив як дуже сумнівну, бо таких осіб є великий брак. Цю оферту прийняв князь дуже радо. І не тільки вдовольнявся, що я це зроблю в його імені, але заявив, що це буде для нього дуже приємне, і, вставши, подякував мені з поклоном, додаючи, що в своїх посілостях не мав жодної освіченої особи, яку король міг би назначити для цих церков; самі ж бо це люди, нездатні принести користь для душ. А коли секретар почав сміятися з цього і повторив кілька разів по-польськи: Що, маю це сказати легатові? — князь кілька разів потакнув, і тоді він сказав мені це. І навпаки, князь обіцяв кілька разів, що зробить усе з свого боку, щоб привернути свій народ до єдності з католицькою Церквою, а що труднощі стосувалися тих справ, які є спірні між латинянами і греками, і про які не слід брати пояснень від сторони підозрілої, сказав, що рішився післати своїх людей до Папи Римського не для дискусій (а це повторив кілька разів), але щоб мати вияснення Його Святости. Я думав, що він хоче вислати в цій справі Палеолога, та він сказав, що його старість не дозволяє на це, хоч хтось

інший радо прийнявся б такої подорожі». Згодом Нунцій хотів покликати Поссевіна, який був неprisутній, і тому князь розмовляв з ним іншого дня. Згодом прийшли листи з Константинополя, виникли непорозуміння з Поссевіном, а місяць пізніше Острозький Константин молодший, прийняв католицизм у латинським обряді проти волі батька, який був дуже невдоволений з такої самоволі сина. Та ще 27 серпня того ж року писав папський Нунцій: «Старий князь Константин Острозький має добре настроєння і каже публічно, що коли його патріарх не погодиться з Апостольським Престолом, то він погодиться і без нього». Та це були тільки слова і погрози; Острозький же так і не рішився на відважний крок; не зрозумів бо ваги хвилі ані для своєї сім'ї, ані для Церкви, ані для свого народу. Зійшовши з цих вершин, він уже тільки скочувався вниз по похилій площині, яка, 25 років згодом, призвела до руїни. Так ото велика сила і великий вогонь показався солом'яним, і крім ясного спалаху не дав українській душі гарту, потрібного на дальшу історичну путь.

146. - НОВИЙ КАЛЕНДАР ПАПИ ГРИГОРІЯ XIII

Від 1582 р. в історію Української Церкви входить ще одна справа, яка супроводжує її досьгодні. Спричинила вона багато лиха та заколоту: це так звана календарна справа, громадянського і церковного літочислення. Виринула вона в часи польсько-литовської окупації Українських Земель і була потрактована дуже непедагогічно та нерозсудливо, тож викликала спротив українського народу, який підшив під цю справу усе лихо підневільної окупаційної дійсності! в Польсько-Литовській Державі. З того-то часу ця бічна, і здавалося б маловажна справа тяжить на цілій українській історії та на народній душі до наших днів, зокрема коли йдеться про так званий церковний календар. Про нього саме й скажемо кілька слів у цій нашій лекції з *«Історії Християнської України»*.

Проблема літочислення давня, як і людина та її свідоме розумне змагання навести певний лад і періодичність у пливі земних днів і ночей. Щоб мати якийсь більш-менш незрушний пункт, людина до вимірювання часу на землі-планеті застосувала позаземні, ближчі чи дальші астрономічні тіла: місяць і сонце, у їх відношеннях до землі і навпаки. Періодичність оборотів землі довкола власної осі (дні і ночі), місяця ж довкола землі, а чи землі довкола сонця, та пов'язані з цим зміни на земній поверхні, тобто пори року, стали предметом різних календарних систем літочислення людини на землі. Майже кожний нарід, ба навіть плем'я нашої планети пробувало в тому своєї винахідливості. Врешті-решт визначилися в тому деякі більше розвинені народи; тож їх спосіб і система літочислення переважила інші та поширилася на більше народів і тривала довші часи.

Загально прийнято, що вже стародавні єгиптяни й вавилонці показали у тому добрими майстрами, які використовували для цього місяць чи сонце, а то й одне і друге. Від них навчилися календарного літочислення жиди-семіти, а згодом греки та, вкінці, римляни. Ці останні, відповідно до свого культурного і політичного впливу, накиннули свій календарний облік присередземно-морським країнам. Ці обліки астрономи щоразу виправляли і вдосконалювали, достосовуючи календар громадянський до астрономічного. Знаємо у давніх греків про таких виправлячів: Метона і Каліпа. Вони ввели в календар два круги: 19-літний і 76-літний, щоб погодити літочислення з астрономічним розташуванням небесних тіл, які служили людям для їх обліків. Великі недоліки виникли зокрема в старинних римлян. Вони допустили різні недокладності й недогляди так, що римський диктатор Юлій Цезар в році 709 від заснування міста Риму, тобто в 44-ім до народження Христа, вніс свою поправку. З цього й зродилася назва «юліянський календар», що триває й до сьогодні. Цезар наказав, щоб кожний рік мав 365 днів, а 6 годин річної надвижки, щоб зачислювати через чотири роки одним додатковим днем, і таким робом якнайбільше наблизити рік до астрономічного положення небесних тіл-планет чи зірок. Та це було вирішення практичне і, сказати б, для заокруглення обліків. Ще треба було багато часу, щоб людство визначило довжину так званого сонячного року: спершу його визначували тодішніми приладами на 365 днів і 6 годин; щойно згодом стало ясним, що на ділі рік має 365 днів, 5 годин, 48 хвилин і 48 секунд. Так оте юліянське літочислення виявилось на довгі роки недосконалим, тією мірою, що тих кілька хвилин різниці створили в 1582 році аж 10 днів різниці взагалі: треба було в тому році просто усунути з календаря цілих 10 днів припізнення, щоби зрівняти громадянський календар Юлія Цезаря з фактичним положенням небесних тіл. Ось за це діло і взявся римський архиерей Григорій папа XIII-ий, і по довших студіях та порадах астрономів відважився на рішучий крок:

він наказав, щоб з дня 5 жовтня 1582 року перескочити зразу на день 15 жовтня, тобто додати до календарного обліку 10 бракуючих за століття днів. І саме ця реформа-поправка заторкнула і Українську Церкву, яка була просто примушена зайняти до неї своє становище, будши у чужій державній, громадській і церковній дійсності — польській.

Історія Григоріянського календаря, тобто прийняття його поправки до Юліанського — довга і складна, і на неї вплинули різні причини: політичні, гуманні, економічні, а релігійні передусім. Жовтневу реформу 1582 року, в дні визначеному, прийняла тільки Італія, Еспанія, Португалія; Франція ж — два місяці пізніше, перескакуючи з 9 на 20 грудня 1582 року; католицькі частини Швейцарії, Голландії та Німеччини — в 1583, а протестантські країни щойно в 1699-ім році. Польща і Литва прийняли її дефінітивне в 1586-му, а Угорщина в 1587-му році. Зокрема ж постава цих двох країн інтересувала й Українську Церкву.

Тяжка історія Григоріянської реформи була ускладнена ще й реальними і, головню, ідеологічними, релігійними причинами. Григоріянський календар, який приймав числення року на 365 днів і 6 годин, з рацій практичних, свою малу неточність щодо хвилини виправляв — одним переступним днем щочотири роки, а неточність у хвилинах — одним переступним днем раз на 400 літ. Це і викликало критику в інших знавців діла та в інших проектодавців. Та найбільше труднощів виникло з боку ідеологій, зосібна ж релігійної. Поправку визначив і розпорядив ніхто інший, як Римський Архиєрей, силою свого релігійного авторитету. Та цей авторитет у тому часі був оспорюваний з одного боку протестантським світом різних відтінків, з другого ж — східним православним світом, який мав свій духовний центр у Греції-Візантії. До цього другого світу належала більшість слов'ян, а між ними й українці. Отож була трудність, як ставитися до розпорядження папи, якого авторитету не признавано. Більше того, в цьому акті Григорія почали полемісти добачати Бог вість які затії на

знищення протестантизму чи православ'я. Все це підсичувало існуючу настороженість і підозри щодо справи самої в собі байдужої, а практично доброї. І на тому спотикнулася і Українська Церква, особливо в Польсько-Литовській дійсності, де почали впроваджувати календар нагально, вважаючи його як перший крок до католицтва, як його знак і символ. Почалася довготривала полеміка, яка не закінчилася і триває аж до наших часів.

Папа Григорій бачив труднощі саме в цій ідеологічній площині, і старався розвіяти підозріння і упередження та позискати людей, зокрема Константинопільського патріарха Єремію II-го. Велися роз'яснювальні розмови і на Українських Землях, між Апостольським Нунцієм у Варшаві та князем Константином Острозьким, який заслонявся поставою Візантії і Москви, не маючи відваги зайняти до цієї справи власної настанови. Розмови тривали між 1583-7 роками у Кракові і на Волині. В спокійну діловиту мову вмішалися однак інші елементи: польське суспільство та духовенство, яке хотіло перевести вирівнювання календарів, не зважаючи на релігійно-світоглядові труднощі, і не раз хапалося насильства, головню в тодішніх часах панської вольниці. І це замість приводити до розяснення справи і випогодження горизонтів, призводило до реакцій тією мірою, що король польський Степан Баторій, заради миру в державі й громаді, був примушений видати щось три універсали в цій справі, запевнивши українському населенню держави та Українській Церкві свободу придержуватися так званого старого календаря, щоб утихомирити розгарячені уми, з одного і другого боку. В 1584-му році, дня 21-го січня він писав до представників державної адміністрації: «Тому має бути дозволено кожному вживати свою релігію і віру, і святкувати свої свята і празники. І з-за того, вони не мають мати жодних труднощів, напастей, шкід і грабунків жодних не мають зазнавати, бо люди грецького обряду до тієї поправки нового календаря без дозволу старшого свого патріарха не можуть бути насильно примушувані». Король наказував державній адміністрації урядово: пильнувати спокою і

мира в державі у цій календарній справі, повтворюючи таке саме розпорядження, в дещо докладнішій формі, і дня 20 лютого 1585-го року, з зазначенням, що той внутрішній календарний мир має тривати так довго, «поки не настане зрівняння чи якась згода між їх патріярхами і Римським Престолом». Про це саме йшли переговори з патріярхом Єремією II, в яких мав посередничати та своїми впливами допомагати на Українських Землях князь Константин Острозький. І в цих справах існує сьогодні цілий архів різних документів; з них можна пізнати ті складні обставини, в яких треба було ладнати цю Календарну справу.

З українського боку, в тих часах, до самостійного проекту в календарній справі прийшло щойно в часі Берестейського Порозуміння з Римом в 1595-му році, коли Українська єрархія погодилась прийняти Григоріанську реформу календаря в його радше громадянській чинності, тобто стосовно святкування так званих неподвижних свят, зв'язаних з точно визначеними днями, за винятком святкування Пасхи та пов'язаних з нею свят, відповідно до вказівок Нікейського Собору. Але це вже інша тема, яка і сьогодні залишилась нерозв'язаною навіть там, де Григоріанська реформа в загальному прийнялась. Може щойно нові екуменічні часи злагоди та розмов між християнами підкажуть розв'язку, відповідну до наших часів і обставини християнства. Це був би й один з видимих осягів на шляху змагань до єдності в вірі, і в істині. Дай це, Боже! А тим часом можна сказати, що полеміка в справі церковного календаря, помітно заплутала і притемнила розвиток українського християнства в XVI столітті.

147. - ПАТРІАРХ ЄРЕМІЯ II В УКРАЇНІ 1588 Р.

Царгородський патріарх Єремія II був першим візантійським патріархом, від часів св. Володимира, тобто хрищення Русі-України, який відвідав підлеглу собі довгими століттями Київську митрополію. Та й тим разом ціллю його подорожі в Східну Європу не була Україна, але Росія, де він мав встановити Московський патріархат. Та в переїзді в Москву, відвідав патріарх і Українсько-Білоруську Церкву, тобто Київську митрополію, де провів досить інтенсивну церковну працю, наводячи лад і утверджуючи правопорядок, розхитаний в XVI столітті польською королівсько-шляхетською вольницею.

Патріарх Єремія II правив царгородською патріархією понад 18 літ, поступаючи на патріарший престол три рази: в роках 1572-1579, 1580-1584, 1589-1595. Причиною відсунення патріарха від престолу було втручання в церковне правління державної влади султанів і великих везирів за Селіма II і Мурада III (1576-1595). Притоку до цього дали різні причини: крім мусульманського релігійного гніту, ішлося також деколи і про економічні справи: вплачування чи невплачування патріархами різних данин і хабарів. Між тими причинами треба шукати і церковно-релігійної настанови самого патріарха, який прагнув визволити Візантійську Церкву від нестерпного положення в Турецькій імперії, навіть коли б довелося ввійти в різні стосунки в Заходом і Католицькою Церквою. Окрему роль відіграв патріарх Єремія в справі Григоріянського календаря папи Григорія XIII, з 1582 року, який старався прихилити до своєї думки патріарха, навіть з допомогою князя Константина Острозького, головню в 1583-1585 рр. Своїми ваганнями патріарх давав надії, що для досягнення

своїї цілі він увійде в тісніший контакт з католицьким світом, який співчував йому та допомагав різними способами. Взагалі справа патріярха Єремії II є квестією заплутаною і неясною, тож вимагає окремого розгляду. Досьгодні так і не знати певно, які спонуки керували діями і кроками патріярха. Для українського слухача буде цікаво знати, що в 1583-1584 роках в Україні навіть носилися з думкою, щоб на Волині поселити патріярха Єремію на стало, звідки він міг би свobodно правити східним православ'ям. А князь Константин Острозький в своїх переговорах з Римом у справах календаря чи церковної єдності завжди відхилявся від рішучого слова заслонюючись авторитетом та думкою візантійського патріярха.

В часі другого свого усунення з патріяршого престолу (1584-1589) подався Єремія II в східну Європу, щоб тут шукати моральної і матеріальної допомоги та інтервенції різних володарів у справі свого повернення на патріярший престол. Польща і Москва до того дуже добре надавались з-за свого значіння і мілітарної сили. В Польщі тоді володів король Жигмонт III, зі шведського роду, а в Москві — Федір, наступник Івана Грозного (1584-1598).

Побут Єремії II на Україні, в переїзді в Москву, 1588-го року, був короткий і поспішний: він мав дня 23 січня 1589 року поставити в Москві патріярха, або і сам засісти в Москві як патріярх, згідно з даною йому пропозицією, щоб добитися піднесення Московської Церкви до гідности Церкви патріяршої, від чого Єремія відмовився, хоч був майже силою примушений поставити в Москві патріярха Московського — Іова (1586-1605).

Перший побут Єремії II в Україні 1588 року був радше пасивний: патріярх збирав інформації на місцях та приймав скарги на безладдя в Церкві — від народу та від духовенства. Велику ролю в тому відіграли представники українського боярства, такі як Острозькі, Слуцькі чи Тишкевичі. А потреба привернення правопорядку була велика і невідкладна. Державне патрональне право і втручання нецерковних чинників у спра-

ви Церкви за короля Степана Баторія, зокрема в останніх роках його володіння, дійшло до своїх остаточних і логічних наслідків. Про ці часи писали згодом Львівські братчики в 1600-му році: «В духовному стані намножились неполадки за невмілого правління Київського і Галицького митрополита Онисифора Дівочки, двоєженця (тобто людини, яка в цивільному стані два рази була підряд одружилася) і людини сумнівної віри. Він дозволив єпископам бути двоюженцями, а іншим навіть жити з жінками, не зважаючи на чернечі обітниці, і намножив кілька тисяч попів двоєженців і троєженців, яких підозрівали в різних проступках». Треба було відновлення на верхах і на низах, щоб скріпити захитаний церковний правопорядок, передусім у виразних порушеннях церковних канонів та в інших справах, а між тим і в справі релігійного обучення народу і виховання духовенства. Для цього, повертаючись з Москви, патріярх затримався довше в Україні, де від літа до осені 1589 р. відбув ряд синодів і нарад над направою лиха: в Супраслі, Бересті, Тернополі, а згодом в Кам'янці.

Як у таких випадках буває, патріярх почав з найпекучіших справ, від яких залежала дальша направа лиха в нижчих шарах духовенства, а тоді й серед вірних.

В липні, на з'їзді єрархії в Вільні, постановлено відсунути від церковнослужіння всіх двоє- чи троєженців, а 21 липня видано про цю постанову окрему патріяршу грамоту. Митрополита, як двоєженця, усунено від управління митрополією, а на його місце поставлено случького архимандрита Михайла Рагозу. Єпископам наказано поусувати всіх духовних, які в тому мали б якісь неполадки. Тому, що різні чужинці, єпископи і священники, коїли багато лиха, на майбутнє заборонено їм всяку адміністративну і літургійну діяльність в Київській митрополії. Прикладом такого незаконного встрявання у справи митрополії, було, наприклад, назначення архимандритом Супрасльського монастиря Тимофія Злоби, якого в серпні суджено та складено з уряду патріяршим судом. По дорозі з Вільна, відвідав патріярх Супрасль, а згодом, з новим митрополитом Михайлом (від

27. 7), прибув до Берестя, де в серпні відбулася чергова нарада, на якій патріярх назначив, між іншим, на патріяршого ексарха України луцького єпископа Кирила Терлецького, про що видано дві соборові грамоти, визначаючи особу ексарха та його обов'язки і компетенції.

В супроводі єпископів Володимирського, Луцького, Пінського, Холмського і Львівського прибув Єремія на Волинь, а тоді відбув дальшу нараду в Тернополі, де увагу присвячено майже виключно справі розсудження спору між єпископом Львівським, Гедеоном Балабаном, та Львівським Братством, яка вимагала рішення патріярха, бо Братство висувало привілей ставропігії і незалежності від місцевого єпископа. Та справи не вирішено раніше, ніж патріярх прибуде у Львів. Щойно в Кам'янці винесено вирок в користь Братства: дня 13 листопада підписав його патріярх Єремія II і всі присутні єпископи. Тоді й була видана Львівському Братству нова грамота, якою потверджувано право ставропігії, тобто безпосередньої залежності Братства від Константинополя.

Очевидно, за 4-5 місяців свого побуту в такій розлогій митрополії, не міг патріярх Єремія поладнати всі справи та навести повний лад. І час, і віддалі, і державна влада створювали різні перешкоди, щоб могли зійти глибше, аж до кореня лиха, в народну гуцу і в релігійне життя народу й усунути різні надужиття. Від'їжджаючи в Константинопіль, де на Єремію ждав повернений патріярший трон, — може і не без доброго хабаря султанам, який міг тепер патріярх заплатити із збірок і милостинь, нагромаджених у Московщині і в Україні, — Єремія був свідомий незадовільності своїх діянь. Тому, правдоподібно, залишаючи Україну, він розпорядив, щоб єпископи, під проводом нового митрополита, відбували щорічні синоди єрархії для ладнання біжучих справ Церкви і віри. Крім того, він залишав в Україні для контролю свого ексарха, — тобто своє «вухо і око» — в особі Кирила Терлецького; залишав свої осідки-ставропігії, як послушні собі знаряди та як церковні інститути для вгляду і контролю і митрополита, і єписко-

нів, які може вже тоді проявили деяке невдоволення з діянь патріярха, з-за ставлення ним справ на карту мирян, а не ерархії, яка опинилась під контролем. І це, на довшу мету, викликало певну реакцію, яка призвела до розмов про поєднання з Римом та підчинення Церкви римському патріярхатові. Та й нова державна влада шведа Жигмонта III мала свої застереження щодо діянь патріярха, хоч толерувала його поїздку та діяння в Київській митрополії, маючи свої застереження щодо його особи та стосунків і до Московщини, і до Туреччини. Та це вже справи, які входять у нову епоху історії Української Церкви — в добу так званої Берестейської Унії чи пак Порозуміння з Римом.

Іконопис XVI ст. Галичина с. Вовче (ЕУ - 2, ст. 824, т. XV)

148. - МОСКОВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ 1589 Р. І УКРАЇНА

Флорентійське Порозуміння Церкви в 1439-му році і його неприйняття Московською Церквою в 1441-му році; відсудження поступку Константинополя Московським царем в 1448 році та проголошення автономії Московської Церкви; зайняття Константинополя турками 1453-го року та наявність двох патріархів — Флорентійського, католицького і Константинопільського, поставленого з ласки окупаційної влади, — примусили Московську Церкву шукати церковного й історіософічного вияснення своєї позиції в християнському світі. Спершу було дано пояснення: Константинопіль відпав від православ'я і був покараний Богом, руками мусульманина Магомета II. За тим було проголошено не обов'язковість слухатися відпалого від православ'я патріярха, до того ж ще залежного під влади поганина. Так Москві розв'язувалось руки до дальшої дії. Незабаром було укладено теорію: «Москва — третій Рим», як новий осередок світового православ'я. Перший, так званий старий Рим папів мав би відпасти від православ'я і його роля була передана Константинополю, тобто другому Римові. А коли і цей відпав від православ'я, єдиним осідком світового християнського православ'я стає Москва, яка є остаточним осідком православ'я. Іншого осідку не буде.

Під кінець XV століття ця теорія вже була сформована, оздоблена історичними і богословськими раціями, і стала оперативною. Москва пішла своїм власним шляхом у майбутню історію. А дальшим кроком на тому шляху було створення московського царату, як переємника візантійської імперії. За двох Іванів, III і IV, так

званого Грозного або Лютого, московський царат був оформлений теоретично, ідеологічно, і практично. Імператорська шапка візантійців, передана шапкою Мономаха через Київ, стала символом нової політичної дійсності. Залишався до здійснення другий символ — патріярший клобук на голові Московського митрополита. В 1584 році цар Іван IV помер, не спромігшись покласти його на голову Московського митрополита. На його місце прийшов Федір. Він, хоч і не дорівнював великості царя Івана IV, проте трапилася йому добра нагода, з якої він і скористався, за порадою добрих знавців цієї справи.

В 1584-му році константинопільський патріярх Єремія II-ий був відсунений повторно з патріяршого престолу турецькою ненаситністю і таким же упередженням до Заходу та взагалі до всього не-турецького. Між роками 1584-1589 він кидався на всі боки, шукаючи собі підтримки для відзискання патріяршого престолу, заграваючи на всі лади перед можними цього світу, і даючи всі ознаки поступливості, і церковної, і громадської, та політичної. Він обіцював усім і все, на всі боки, не кажучи ніколи виразного і рішучого слова, ані не даючи конкретних діл. І так Рим він шахував справою календарною і надіями на об'єднання Церкви. Мабуть тоді дійшло до відома московських церковних і політичних кіл, що за таку підтримку та за добрі гроші, щоб оплатити собі патріярший трон і реабілітацію на ньому, він готов поступитися де в чому історією, і навіть канонами. Тим-то йому піддали думку, що його побут в Москві та обговорення справи завершення устрою Московської Церкви, в формах, які більше відповідали б значенню Московщини в Церкві і в світі, був би на часі, і дуже побажаним. Тож патріярх Єремія, як раніше ніколи ніхто з його попередників, приймається утяжливій подорожі в Москву, в 1588-1589 роках.

І так, літом 1588-го року, він добивається до Москви, шляхом через Польщу, Україну і Білорусь. У Москві прийняли його з відвертими раменами, і почалися таємні переговори. Є всі ознаки того, що в Москві того

року (1588) розглядаю ось які три можливості: 1) Патріарх-ізгой залишиться в Москві і звідси управлятиме вселенським Константинопільським патріархатом, маючи всю підтримку з боку влади; з того Москва, як осідок патріарха царгородського, здобуде собі в світі повагу; 2) Залишивши Константинопіль, з якого він і так був прогнаний окупаційною владою, Єремія стане новим патріархом в Москві, обновлюючи на новому осідку, і під опікою православних царів давню славу — другого Риму: тобто, патріарх, позбавлений патріяршого престолу, стане в Церкві просто кандидатом на пост нового патріарха — Московського; 3) Єремія, як вселенський патріарх, поставить для Москви нового патріарха, яким стане місцева людина. Майже півроку тривали дискусії на ці й подібні теми, під час яких відпали дві перші можливості. Мабуть Єремія не бажав закрити собі шляху до Константинополя, і він пішов на третю можливість: Під натиском і за винагородою він погодився дня 23 січня 1589 року поставити і канонічне оформити за Московською Церквою патріархальний устрій, в особі дотеперішнього Московського митрополита — Іова, обмежуючи його владу до «Московського Царства».

Так-то амбітні пляни Москви не вдалися: тобто правити цілим православним світом з Москви, за допомогою і руками константинопільського правного патріарха-вигнанця, а в крайньому разі — з особою скиненого в Константинополі патріарха — перейняті в Москву і візантійську патріархальну спадщину, з претензіями на провід всього православ'я поза кордонами Туреччини, тобто в вільному світі. Замість того Москва залишилася в скромних формах патріархату, п'ятого за чергою і першістю, обмеженого до володінь Федора Рюриковича. Фактично ж Москва бажала вже тоді поступити на третє місце за патріархальною чергою, на що ні Єремія, ні інші східні патріархи не погодилися.

Однорічний побут Єремії II в Москві, очевидно, не пройшов непомітно. Про його зміст та про московські факти знали і в Україні, куди патріарх повернувся в

липні 1589 року й де взявся енергійно за відновлення церковного правопорядку, випереджуючи так втручання нового патріярха Московського, який носив титул «і всієї Русі», а також України і Білорусі. Єремія бажав задержати Українську Церкву під своєю та під владою Константинополя, поки 100 літ згодом його наступники не були примушені зробити дальшу поступку: відступити Київську митрополію владі Московських патріярхів. Тепер слушно можна було б собі поставити питання: що припинило цей невідхильний процес? Очевидно, що мала в тому свою частку і польська державна влада, і опір українського народу та його Церкви, а то й ті хаотичні часи, які наступили в Московщині по смерті Бориса Годунова та в перші десятиліття нової династії Романових, які звернули свою увагу радше на азійський Схід, ніж на сусідній Захід, тобто на збирання «руських земель». Але найбільшою перешкодою в цьому процесі, коли говорити про чисто церковні справи, була таки постава самої Української Церкви, яка зараз наступного року, немов реагуючи на встановлення в Москві патріярхату, почала свій шлях до порозуміння з Римом, будучи того свідомо, що константинопільські претензії підневільних патріярхів неспроможні захопити Української Церкви перед наступом Москви. Треба було подбати про міцніше забороло, а ним являлось тоді Порозуміння з Римом і Заходом. І тому єпископи пішли до Берестя, користаючи з нагоди, що реформи Єремії II в Українській Церкві в 1589 році не вдовольнили нікого, але викликали ще більші непорозуміння, спричинивши боротьбу в її нутрі: між духовенством і мирянами (Братствами). Насправді, в документах Берестейської Унії говориться про Московський патріярхат, як нову конкуренційну силу, яка приходить на зміну Константинополю.

Цікаво було б тут докладніше подати документи того часу, пов'язані з оснуванням Московського патріярхату, та це відвело б нашу увагу від властивої теми наших лекцій «З Літопису Християнської України» і

завело б далеко в гущу теорій про «Москву — третій Рим».

Тут можна тільки сказати, — коли дивитися не на оодинокі явища та безпосередні причини, що постановня патріярхату в Москві спровокувало виникнення Берестейської Унії в Києві, як засобу відборони від наступу Московщини. Не будь патріярха Єремії в Москві в 1589-му році, не будь його поспішної діяльності на Русі-Україні в тому ж таки році, не було б і року 1595-го, тобто Берестейського Порозуміння Української Церкви з Римом. А що воно означало б в історії Української Церкви і Народу — належить до історичної фантастики про те, яка була б історія, якщо б вона мала не ті але інші преміси. Та це не наше діло робити припущення: ми подаємо наші лекції на основі того, що було і що записане в Літописах Християнської України.

Патр. Єремія II (1572-1595) (Лужн., ст. 240)

149. - ВІД РИМУ І ДО РИМУ В XVI-ІМ СТОЛІТТІ

⁴ Шістнадцяте століття для України — це історія відвороту і повторного повороту до Апостольського Престолу Українсько-Білоруської Церкви в рамках Київської митрополії; це повних 70 літ історії, що являють собою один з найтемніших її періодів. За оте 70-ліття Українська Церква зробила повний оборот довкола центра християнського світу — Римського Апостольського Престолу. Цей оборот збувся, сказати б, на параболічній орбіті здійснення: її повільне віддалення і поновне наближення, осягаючи в певні часи найближчий і найдалший пункт цієї духовної параболи.

Розвиток українського церковно-релігійного життя в XVI-му столітті іде якимсь чином паралельно до розвитку загального європейського релігійно-церковного життя. Шістнадцяте століття — це період так званої реформи у різних її проявах: протестантизму, кальвінізму, англіканізму, цвінгліанізму і їм подібних дрібних течій; це, одночасно чи поступово, також століття так званої католицької протиреформи, здійсненої на Тридентському Соборі (1545-1563), яку винесли на своїх плечах різні латинські чернечі Ордени, зокрема ж новий Орден Єзуїтів, еспанця Ігната Лойолі.

Виступ Мартина Лютра в 1517 р., часово співзвучний з першими виразними проявами відчуження Української Церкви від Риму (1521-го року), зазнає свого протиудару в часи триденських соборових діянь; під кінець століття ота протиреформа осягає свою остаточну перемогу. І в Українській Церкві найглибший упадок її проявляється коло 1570-их років; поволі вона знову підноситься й відроджується в часах діяння Берестейського собору. Історію Української Церкви вза-

гальному не розглядаю в світлі цього суцільного християнського положення в XVI-ому столітті. Все ж такі паралелі — не штучні витвори фантазії істориків чи здумані тези історіософії. Ідеться тут про історичні факти, а не тільки про їх інтерпретацію. Про це свідчить факт спротастизації широких мас населення, головню вищих сфер, у польсько-литовській дійсності, до якої належали й Українські Землі. Воно пішло не тільки в ширину, але і в глибину людських душ, зумовивши кристалізацію світогляду, зосібна ж погляду на церковні справи. Українські вищі верстви не були вільні від таких впливів. Вони жили життям тодішнього суспільства, і зазнавали його долі. Багато українських і білоруських боярських, а навіть княжих родів перейшли спершу на протестантизм, а згодом на латинський обряд, і відійшли в польсько-литовський табір. Велика частина цих родів перейшла на польський католицизм саме через протестантизм і лютеранізм, під натиском протиреформи та виховного процесу Єзуїтського Ордену. Власне цей Орден є дальшим сполучним пунктом між подіями на Заході й отими в Україні. І тут, і там він відіграв помітну, а то й вирішальну роллю. Для паралелізму згадаємо тільки чотири імені, які витиснули своє знамено на тих часах, а саме: Роберт Беллярмін і Петро Канізії на Заході, Бенедикт Гербест і Петро Скарга в Польсько-Литовській Державі. З цими двома останніми іменами ми зустрінемося згодом. Лучником між обома частинами в 1580-их роках став Антін Поссевіно, папський легат та посланець Єзуїтського Ордену світових масштабів. Це головні імена-символи, ідеологи змагань, люди, які визначили головні напрямні, проробили першу, не раз і вирішальну роботу. Перед ними, довкола них і з ними трудилися десятки чи сотні безіменних сьогодні трудовиків духа.

Приймаючи, що ці паралелі є вірні також і в українській церковній дійсності шістнадцятого століття, нам легше буде зрозуміти причини і наслідки подій і в Україні та в її Церкві в тій епосі. Нам стане зрозумілим оте відчуження від Заходу, яке виникло в 30-их роках

XVI-го століття. Україна була просто таки фізично відтята від Заходу і від Риму, від християнського центру вогняним кордоном протестантської революції, в якій перегоріли й вікові зв'язки України з Римом. Пригадаймо собі, що 1595 року, в часи єпископів-легатів до Риму, Потія і Терлецького, в їхній подорожі до Риму існували ще немалі, чисто технічні, труднощі і загрози для безпечного переїзду. Тож доводилося їм об'їжджати окружною дорогою. А що ж говорити про початки й середину століття, коли протестантська релігійна церковна революція була в повному розгарі! Нам з цих паралелів стає зрозумілим і вибування польського королівського і шляхетського патронального права, оте «подавання духовних хлібів» церковних. Саме за тих часів протестантської реформи постала ота славна фраза і дійсність: «чия земля — того і віра» («куюс регіо, еюс ет релігіо»). Майже вся тодішня середуца Європа піддалась цій спокусі і примані; це сталося також і в Польщі-Литві, де її пристосовано до латинської Церкви, передусім же до Церкви української. Яку оборону могла дати церковна Візантія? Її патріарх платив хабарі султанам і великим візірам та вважався в Польсько-Литовській Державі звичайним турецьким шпигуном, перед яким зачинали кордони держави. Нам стає зрозумілим і отой ганебний торг церковними маєтками й нагороджування ними за зовсім нецерковні заслуги, за політичну і мілітарну службу державі. Таж і німецькі церковні маєтки стали самою такою резервою для порожніх скарбниць тамошніх володарів і провідних верств. З таких кутів бачення треба розглядати оту чолобитню Тевтонського Ордена в Пруссії, який віддав шану Жигмонту I-му й перебрав на власну користь церковний маєток Ордена, спираючись на протестантські засади (1525). Саме в тих десятиліттях перекотився Європою клич, а згодом і рух: «Проч, геть від Риму!» Чого ж можна було сподіватися в такій ситуації і від тодішніх українців так світських, як і духовних? І тут цей процес відбувався, хоч може в менше бурхливих формах. Ми не маємо на наших землях отих

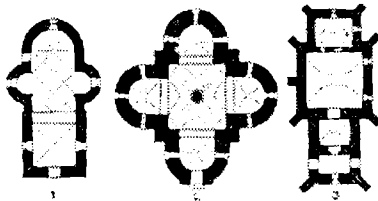
визиваючих кличів проти Риму; не маємо й ідеологічних виправдувань для них, хіба як запозичення з чужого поля. Українська антикатолицька протиримська полеміка не виникла тоді на Українських Землях. Українська Церква не залишила церковної флорентійської формули в ім'я якоїсь іншої, єретичної. Тому могла вона згодом підняти її спокійно і поставити в основи церковного порозуміння з Римом у Берестю. Україна не висунула жодної саморобної чи запозиченої теорії «про третій Рим», як це зробила Московщина. І це все треба пам'ятати, коли підходимо до розглядання Берестейського Порозуміння з 1595-6 років. Творці Берестя не розірвали ні з чим «прадідним» — рідним, українським, бо такої рідної української ересі Україна не створила. Можна б коротко сказати, що історія християнства України є чиста і незаплямована в своїй християнській душі.

Є в нас з того часу й релігійно-літературні паралелі з Заходом, протестантського типу: біблійний і народницький рух; тлумачення по-своєму Євангелії; ввведення народних елементів у церковні богослужби. І в нас були так звані «учительні євангелія», але в них не було отих клясичних протестантських елементів. Ми маємо з 1581-го року так звану Острозьку Біблію, але без протестантських обкромів тексту. В Україні вони пояснюються з тієї загальної ситуації, але вони вдержуються в межах правовірності.

Отим паралелізмом можна пояснити, а також зрозуміти, появу й розвиток церковних братств на Українських Землях. Протестантський рух на Заході, зійшовши з верхів у низи, а зокрема в міщанську верству, знайшов тут своє коріння й остю. Міщанство та його станова організація дали протестантському рухові тривкість і силу. Подібне явище заіснувало на Українських Землях в XVI-му столітті. Хоч воно має в Українській Церкві свої часові паралелі на Заході, то в Україні цей рух вийшов з інших спонук і мав інші цілі, а вже ніяк не виродився в протестантську реформу, але став на базі правовірності, релігійної і церковної. Виступивши

проти надужити у Церкві, цей рух не зупинився тільки на протесті, а виявився оздоровним і правовірним процесом, у користь церковної і народної культури. Українські братчики кинулися не до нового пояснювання св. Письма, не до творення доктрин, але до практичної позитивної праці: поширення просвіти духовенства і народу, до розповсюдження книги, передусім церковної, до старання про гідність церковного культу, споруджування й, обнови храмів та дбання про належну обслугу і послугу в них, до їх прикраси та до завідування церковним майном, а так навіть до нагляду за духовним і моральним життям служителів Церкви й захищення прав Східної Церкви. Вони й стали доброю підготовкою до Берестя, коли ерархія знову перейняла ініціативу в свої руки й надала цьому рухові нових форм і цілей.

Отак, в освітленні цих паралелей можна приступати до розгляду чисто українського явища в історії Христової Церкви — до так званої Берестейської Унії, якою Українська Церква свою католицьку свідомістьновила, бо ніколи вона її не втратила на протязі своєї історії. Так створила вона і новий, вселенський момент в цій історії — і своєї, і Церкви Христової взагалі. Та про це в наших наступних лекціях.

Типи церков XV-XVI ст. (ЕУ - 2, ст. 805)

150. - ЗАГАЛЬНИЙ СТАН СХІДНОЇ ЦЕРКВИ В XVI СТ.

Закінчуючи цикл наших лекцій до Берестейської Унії, а з тим і окрему добу в історії Української Церкви, вважаємо корисним підсумувати загальний стан Східної Церкви, щоб краще побачити, від чого і до чого перейшла Українська Церква, входячи в церковне єднання з Римом і Заходом.

Східна Церква вступила в своє друге тисячоліття в формах, вироблених в часі першого його тисячоліття, які позначалися різноманітністю, тобто, як різні помісні Церкви. Серед них, передусім — з рацій імперіяльних — перше і провідне місце мала Церква візантійського обряду, кермована з Константинополя. Вона об'єднала під своєю владою багато народів та довгі часи переможно видержувала відосередні сили, які діяли на близькому Сході, на Балканах і в Східній Європі, використовуючи для цього візантійську імперіяльну силу. Посування арабського, а згодом й отоманського світу на захід, найперше анектувало, а згодом і підкорило собі дальший схід і Африку, і обмежувало її впливи в Малій Азії і на Балканах.

На початку того тисячоліття, крім канонічного церковного відокремлення від Заходу (1054), на сепарацію і відчуження ще більше вплинув турецький світ, який втиснувся між церковний Схід і Захід. І коли на Заході чітко оформилася зорганізована Латинська Церква, то на Сході такий розвиток став неможливий. Помітним є тут і те, що в тому часі східні Церкви не відбули жодного Вселенського Собору для спільного розглянення проблем доктринальних, церковних і культурних, коли тим часом Захід у тому часі здійснив аж

одинадцять таких Соборів вселенського характеру: від першого Лятеранського в 1123-му до Тридентського в 1563 році.

За 500 літ другого тисячоліття між Східною і Західною Церквами виникла глибока прірва не тільки церковного, але і духовного характеру. Зросло чисто людське відокремлення; намножилося взаємне відчуження, взаємопідозри, недовір'я, а то й взаємозвинувачування. Поволі затратилася свідомість спільності християнства, ба навіть розроблювано теорії для виправдання такого відокремлення. Спроби єдності поставали тут не з переконання щодо якоїсь нової унійної ідеї, але з огляду на загрозу спільного мусульманського ворога: такі спроби існували ще до упадку Константинополя в 1453 році, а згодом турецька окупація подбала, щоб вони вже більше не могли відбуватися. Флорентійська спроба порозуміння і об'єднання впала також не без впливу Туреччини, яка далі непереможно пересувалася на Захід, головню на Балкани.

Крім незадовільності якоїсь великої нової об'єднуючої ідеї, крім натиску окупації, бракувало для тієї справи також і людей великого формату, а то й спокою і обставин для конструктивної праці; а згодом прийшла протестантська революція на Заході. Можна тут пригадати оцей факт: упродовж 500 років не було тягlosti проводу ні з одного, ні з другого боку; в тому часі на римському папському престолі засідало щось понад 90 папських і було стільки ж патріярших правлінь у Константинополі. А це не сприяло плянуванню на довшу мету.

Та передусім треба підкреслити, що саме в тому 500-літті оформився контемплативний тип східного і активний тип західного християнина. Знайшовшись ступнево в мусульманському світі, Схід був приневолений зачинитись у собі, скоротити свої лави та прийняти оборонні позиції супроти довколишнього світу, з яким поволі втрачав він усякий життєвий контакт. Східне християнство, ставши «не від світу цього», плекало традиції, вірно зберігало передання батьків і відкидало нові

спроби прийняти настанову щодо труднощів і потреб світу нової дійсності. А Захід, навпаки, знайшовся в самій гущі подій світу й суспільности, тож прийняв за свою місію працю над розв'язкою проблем світу. Доказом того є хоча б сама наявність одинадцятьох Вселенських Соборів, скликаних на Заході.

З такими рисами і прикметами виступила Східна Церква в потриденційській добі, в часи католицької протиреформи. Хоч вона й не була спрямована проти чи в бік Сходу, то все ж не могла не заторкнути цієї основної справи: стосунків Сходу і Заходу та проблеми церковної єдності, дарма, що цієї справи не заторкав виразно Триденційський Собор.

Отож, під кінець XVI-го століття Східна Церква виявляла ось які недоліки, потреби і проблеми.

1) *В загальному* — відсерпарування від життя і потреб народів, які попали в турецьку залежність та стали предметом мусульманської місії. Це була втрата контакту зі світом і його проблемами; замкненість в традиційності, з занехаянням розв'язки актуальних проблем, церковних і релігійних взагалі.

2) *В своєму проводі* вона виявляла брак одного вирішального проводу; ізоляція і нечинність Константинопільського патріярхату, обмеженого турецькою владою та нездатного до чину з-за нецерковного добору кандидатів, паралізували Схід. Від упадку Константинополя патріярхи майже не цікавилися справами Київської митрополії, однієї з найбільших у цьому патріярхаті, над якою перебрали патронат польські королі, — за винятком прохань про милостиню для сплати податків і баришів султанам; щойно під кінець століття візантійський патріярхат, особисто (Єремія II) чи через своїх делегатів (Лукарис, Никифор, Пігас, Теофан), почав злову інтересуватися Україною, потураючи перекупству і продажності церковних урядів і привілеїв, відповідно до єрархічних ступенів. У 1600-му році автор «*Антиррезіса або Анології*», між іншим, характеризує стан східної

візантійської єрархії ось як: «Між старшими і настоятелями церковними скрізь панує лакімство, симонія, лож, ненависть, обмова, впертість, гордість, зарозумілість та інші пороки... Про знання Св. Письма та інших духовних справ нема що й говорити! Не знайдеш між ними вчених і добрих проповідників навіть із свічкою... В монашому стані немає ні послуху, ні остраху перед законом... Із монашого стану св. Василя лишилася хіба що тінь, сама ж ідея загинула». Крім того, в ряди вищого духовенства почали закрадатися протестантські ідеї і кличі та поширюватися неправовірні доктрини.

3) *А серед народу* запанував брак духовної освіти, який спричинив перенаголошення зовнішньо-обрядових форм; вибував формалізм і занедбування духовного життя; появились моральні надужиття, зокрема в родині і подружжі; зросли фанатизм і нетолерантність супроти інакочергованих, які вибували до крайніх меж, зокрема в стосунку до латинського Заходу.

Все це було відоме в Україні, тож боляче його переживали здорові частини церковної громади. Все це наводило серйозні думи про майбутнє. Такий стан викликав спонтанний відрух і спричинив виникнення і діяння церковних братств. Поїздка Єремії II по Україні в 1588-1589 роках показала всю безвихідь такого стану. Звідтіль не можна було ждати допомоги. Із Сходу йшло в Україну тільки ще більше заколоту, а пожвавлені зв'язки під кінець століття викликали виправдані підозріння щодо сондування політичної ситуації збоку турків. Загально нарікали на те, що йшлося лише про збирання милостині чи податей, а чи вивезення їх за кордон, з чого країна не мала жодної ні церковної, ні духовної користи. І розподілювання різних гідностей та привілеїв мало сповид звичайного крамарювання в Церкві, з надуживанням справ духовних. Навіть створення Московського патріярхату в Москві в 1589 р. та наділення привілеєм ставропігії українських і білоруських церковних братств не було винятком: історія наклеїмувала і їх тим чорним п'ятном.

У таких обставинах і в такому положенні Східної і Західної Церкви, Українсько-Білоруська Церква в Київській митрополії мусіла сама подбати про себе та шукати і знайти своє місце і своє спасіння, свій порятунок у своєму незavidному положенні.

З того не дивно, що вже рік після виїзду патріярха Єремії II з України, по його незадовільних діяннях в Київській митрополії, здоровші елементи єрархії прибирають ініціативу в свої руки. А провідну ролу в тому відіграв власне той єпископ, який у пляхах Єремії мав стати його «оком і вухом» на Українській Землі, тобто ексарх Київської митрополії з волі патріярха — Кирило Терлецький, єпископ Луцький і Острозький. Дорога до Берестя почалась якраз у тому моменті і там, де цього можна було, по-людськи, найменше сподіватися. Та над тим шляхом чувало Боже Провидіння, і воно підшукало і особи, і сили, і засоби, щоб в ім'я Боже вершити обнову Церкви і Народу. Та це вже нова доба і про неї будуть наші лекції «З Літопису Християнської України» в наступному році.

Підвісна печать папи Григорія XIII (1572-1585)

ОСНОВНА І НАЙВАЖНІША БІБЛІОГРАФІЯ

Крім поданих підручників історії Церкви й обширніших монографій, поданих у першому і другому томі наших *Лекцій з Літопису Християнської України* (т. I, стор. 269-270; т. II, стор. 263-264), відмічуємо в цьому третьому томі наступні чужинецькі чи українські чужомовні появи:

АВРАНАМ W., *Powstanie organizacji Kosciola łacinskiego na Rusi*, Lwów 1904.

АММАНН А.М., *Abriss der ostslavischen Kirchengeschichte*, Wien 1950.

СНОДЫНИЦКИ К., *Kosciol prawoslawny a Rzeczpospolita Polska*, Warszawa 1934.

НАЛЕЦКИ ОСКАР, *From Florence to Brest (1439-1596)*, Rome 1958.

НАРАСИЕВИЧ М., *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli 1862.

НОФМАНН G., *Papst Kalixt III und die Frage der Kircheneinheit im Osten*, Città del Vaticano 1946.

НОФМАНН G., *Patriarch Jeremias II*, in «*Orientalia Christiana*», vol. XXV, f. 2, Romae 1932.

НОФМАНН G., *Concilium Florentinum*, Romae 1952.

ЛЕВИЦКИ А., *Unia Forencka w Polsce*, Kraków 1899.

ПЕЛЕСЗ J., *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom*, Bd. I, Wien 1878.

ТХЕЙНЕР А., *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, vol. II, Romae 1860.

ВЕЛЫКЫЙ А., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, vol. I, Romae 1953.

ВЕЛЫКЫЙ А., *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes*, vol. I: 1550-1593, Romae 1959.

ПЕРША СТОРІНКА ОСТРОЗЬКОЇ БІБЛІЇ

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Віснопъ свѣтлѣи бѣ нбѣ нбѣ
 маю . землѣ же бѣ пвѣдѣн
 на пвѣдѣннѣ . итма
 вѣрху сѣдани . нхѣтѣ стѣн
 пвѣдѣннѣ вѣрху водн . прѣ
 бѣ . дасѣдѣннѣ свѣтлѣ . нбѣиетъ
 свѣтлѣи . нбѣдѣ бѣ свѣтлѣи шѣ до
 сѣрѣ . нрѣдѣннѣ бѣ мѣждѣ свѣтлѣи
 нмѣждѣ стѣннѣ . ннрѣннѣ бѣ свѣтлѣ
 днѣ , стѣннѣ нрѣннѣ нѣщѣ , нбѣиетъ
 свѣтлѣи нбѣиетъ ѡтрѣ днѣ іаіиѣ .
 нрѣннѣ бѣ дасѣдѣннѣ стѣрдѣ нрѣдѣ
 водн . нбѣдѣннѣ рѣдѣдѣннѣ нрѣдѣ
 водн нбѣдѣннѣ , нбѣиетъ тѣко . нрѣ
 тѣрдѣ бѣ стѣрдѣ . нрѣдѣдѣннѣ бѣ мѣ
 шѣдѣ водн , шѣ бѣ пѣтѣрдѣннѣ . н
 стѣрдѣ водн , нѣжѣ бѣ пѣтѣрдѣннѣ .
 ннрѣннѣ бѣ стѣрдѣ нбѣ . нрѣдѣ бѣ
 шѣ до сѣрѣ . нбѣиетъ свѣтлѣ . нбѣиетъ
 ѡтрѣ днѣ стѣрдѣннѣ . нрѣннѣ бѣ , до
 стѣрдѣннѣ іаіиѣ нѣжѣ пѣтѣрдѣннѣ .
 стѣрдѣннѣ іаіиѣ . нрѣдѣдѣннѣ
 іаіиѣ , нбѣиетъ тѣко . нрѣдѣрѣдѣ
 водн нѣжѣ пѣтѣрдѣннѣ стѣрдѣннѣ іаіиѣ .
 стѣрдѣннѣ іаіиѣ . ннрѣннѣ бѣ іаіиѣ сѣ
 мѣннѣ , стѣрдѣннѣ водн нрѣннѣ нрѣннѣ
 стѣрдѣ бѣ шѣ до сѣрѣ . нрѣннѣ бѣ ,

нбѣиетъ ѡтрѣ днѣ стѣрдѣннѣ . нрѣннѣ
 бѣ , дасѣдѣннѣ свѣтлѣи пѣтѣрдѣннѣ
 нрѣннѣ ; стѣрдѣннѣ стѣрдѣннѣ , нрѣ
 дѣдѣннѣ мѣждѣ стѣрдѣннѣ нрѣдѣдѣннѣ
 стѣрдѣннѣ . нрѣдѣдѣннѣ стѣрдѣннѣ іаіиѣ нѣ
 стѣрдѣннѣ , нрѣдѣннѣ пѣтѣрдѣннѣ .
 нрѣдѣдѣннѣ стѣрдѣннѣ іаіиѣ пѣтѣрдѣннѣ
 нрѣннѣ , нѣжѣ стѣрдѣннѣ стѣрдѣннѣ
 нбѣиетъ тѣко . нрѣдѣдѣннѣ бѣ дѣ
 стѣрдѣннѣ вѣдѣннѣ стѣрдѣннѣ вѣдѣннѣ ,
 стѣрдѣннѣ іаіиѣ . стѣрдѣннѣ мѣждѣ
 шѣ , стѣрдѣннѣ іаіиѣ нрѣдѣдѣннѣ .
 нрѣдѣдѣннѣ нрѣ бѣ пѣтѣрдѣннѣ нрѣннѣ .
 нѣжѣ стѣрдѣннѣ стѣрдѣннѣ , пѣтѣрдѣннѣ
 днѣ іаіиѣ . нрѣдѣдѣннѣ мѣждѣ
 стѣрдѣннѣ нрѣдѣдѣннѣ . нрѣдѣ бѣ
 шѣ до сѣрѣ , нбѣиетъ свѣтлѣ . нбѣиетъ
 ѡтрѣ днѣ стѣрдѣннѣ . нрѣннѣ бѣ ,
 дасѣдѣннѣ водн . стѣрдѣннѣ шѣ
 вѣрхѣ , пѣтѣрдѣннѣ іаіиѣ пѣтѣрдѣннѣ
 пѣтѣрдѣннѣ нрѣннѣ , нбѣиетъ тѣко .
 нрѣдѣдѣннѣ бѣ іаіиѣ вѣдѣннѣ , пѣтѣрдѣннѣ
 нрѣдѣдѣннѣ іаіиѣ , нрѣдѣдѣннѣ пѣтѣрдѣннѣ
 водн нрѣдѣдѣннѣ , нрѣдѣдѣннѣ пѣтѣрдѣннѣ
 стѣрдѣннѣ нрѣдѣдѣннѣ . нрѣдѣ бѣ іаіиѣ до
 сѣрѣ . нрѣдѣннѣ бѣ стѣрдѣ , рѣдѣннѣ
 стѣрдѣннѣ іаіиѣ , пѣтѣрдѣннѣ водн
 нѣжѣ вѣдѣннѣ , пѣтѣрдѣннѣ дасѣдѣннѣ

Перша сторінка Острозької Біблії 1581 р.

ВІД ВЛАДИСЛАВА П ДО ЖИГМОНТА І

СПИСКИ ПАПІВ, ПАТРІАРХІВ, МИТРОПОЛИТІВ, ІМПЕРАТОРІВ, КНЯЗІВ

ПАПИ РИМСЬКІ		ПАПІ	
Боніфатій IX	1389-1404	Пій IV	1560-1565
Інокентій VII	1404-1406	Пій V, св.	1566-1572
Григорій XII	1406-1415	Григорій XIII	1572-1585
<i>Бенедикт XIII,</i>		Сикст V	1585-1590
<i>Ан.</i>	1394-1423	Урбан VII	1590-1590
<i>Олександр V,</i>		Григорій XIV	1590-1591
<i>Ан.</i>	1409-1410	Інокентій IX	1591-1591
<i>Іван XXIII,</i>		Климент VIII	1592-1605
<i>Ант.</i>	1410-1415		
Мартин V	1417-1431	КОНСТАНТИНОПІЛЬ- СЬКІ ПАТРІАРХИ	
Євгеній IV	1431-1447	Матей I	1397-1410
<i>Фелікс V, Ант.</i>	1439-1449	Евтимій II	1410-1416
Николай V	1447-1455	Йосиф II	1416-1439
Калікст III	1455-1458	Митрофан II	1440-1443
Пій II	1458-1464	Григорій Маммас	1446-1450
Павло II	1464-1471	Атанасій II	1450-1452
Сикст IV	1471-1484	Єдність з Римом	1452
Інокентій VIII	1484-1492	Падіння Константан-	
Олександр V	1492-1503	тин.	1453
Пій III	1503-1503	Геннадій II Схо-	
Юлій II	1503-1513	лярій	1454-1457
Лев X	1513-1521	Ісидор II Ксанто-	
Адріян VI	1522-1523	пулос	1457
Климент VII	1523-1534	Йоасаф I Кокляс	-1463
Павло III	1534-1549	Софроній Сиро-	
Юлій III	1550-1555	пулос	1463-1464
Маркил II	1555-1555	Марко Ксилокраб	1465-1466
Павло IV	1555-1559		

Симеон I Требі- зонт.	1466
Денис I	1466-1471
Симеон I (2 р.)	1471-1474
Рафаїл I	1474-1477
Максим III	1477-1481
Симеон III (3 р.)	1481-1486
Ніфонт II	1486-1489
Денис I (2 р.)	1489-1491
Максим IV	
Матасій	1491-1497
Ніфонт II (2 р.)	1497-1498
Йоаким I	1498-1502
Ніфонт II (3 р.)	1502
Пахомій I	1503-1504
Йоаким I (2 р.)	1504-1505
Пахомій I (2 р.)	1505-1514
Теолепт I	1514-1520
Єремія I	1522-1545
Йоанікій (інтруз)	1526
Денис II	1546-1555
Йоасаф II	1555-1565
Митрофан III	1565-1572
Єремія II Транос	1572-1579
Митрофан III (2 р.)	1579-1580
Єремія II (2 р.)	1580-1584
Пахомій II	1584-1585
Теоліпт II	1585-1586
Єремія II (3 р.)	1589-1595
Матей II	1595
Гавриїл I	1596
Теофан I	1596-1597
Мелетій Пірас (заст.)	1597-1598
Матей II (2 р.)	1598-1602

МИТРОПОЛИТИ КИЇВСЬКІ

Кипріян	1389-1406
Фотій	1408-1415
Григорій Цам- влак	1415-1419
Фотій	1420-1431
Гарасим	1432-1435
Ісидор	1436-1458
Григорій II	1458-1472
Мисаїл	1474-1480
Симеон	1481-1488
Іона Глезна	1488-1494
Макарій	1495-1497
Йосиф I Болга- рин.	1498-1501
Іона II	1502-1507
Йосиф II Солтан	1507-1521
Йосиф III	1522-1534
Макарій II	1534-1556
Сильвестер Бел- кевич	1556-1567
Іона III	1568-1577
Ілля Куча	1577-1579
Онисифор Дівоч- ка	1579-1588
Михайло Рагоза	1588-1599
Іпатій Потій	1600-1613

МИТРОПОЛИТИ МОСКОВСЬКІ

Іона	1448-1461
Теодосій	1461-1465
Филип	1467-1473
Геронтій	1473-1489
Зосим	1490-1494

Симеон	1495-1511	Максиміліян II	1564-1576
Варлаам	1511-1522	Рудольф II	1576-1612
Даниїл	1522-1539		
Йоасаф	1539-1543		
Макарій	1543-1564		
Атанасій	1564-1566		
Герман II	1566		
Филип II	1566-1569		
Кирило	1570-1577		
Антоній	1577-1580		
Денис	1581-1586		
Іов	1586-1589		
Від 1589 р. патрі- ярхат			

ВИЗАНТІЙСЬКІ ІМПЕРАТОРИ

Мануїл II Пале- ол.	1391-1425
Іван VIII Пале- ол.	1425-1448
Константин XI Палеол.	1449-1453
Падіння Констан- тин.	29.5.1453

РИМСЬКІ ІМПЕРАТОРИ

Роберт Баварець	1400-1410
Жигмонт Люк- сембург	1410-1437
Альберт II	1438-1439
Фридрих III Габ- сбург	1440-1493
Максиміліян II	1493-1519
Карло V	1519-1556
Фердинанд I	1556-1564

ТУРЕЦЬКІ СУЛТАНИ

Баязет I	1389-1402
Сулейман I	1402-1410
Муса	1410-1413
Магомет I	1413-1421
Мурат II	1421-1451
Магомет II	1451-1481
Баязет II	1481-1512
Селім I	1512-1520
Сулейман II	1520-1566
Селім II	1566-1574
Мурат III	1574-1595
Магомет III	1595-1603

МОСКОВСЬКІ КНЯЗІ

Василій I Дмит- рович	1489-1425
Василій II Слі- пий	1425-1433
Юрій (1 р.)	1433
Василій II (2 р.)	1434
Юрій (2 р.)	1434
Василій	1434
Василій II (3 р.)	1434-1446
Димитрій Шемя- ка	1446
Василій II (4 р.)	1447-1462
Іван III Васильо- вич	1462-1505
Василій III Іва- нович	1505-1533
Іван IV Лютий	1533-1584
Федір Іванович	1584-1598

Борис Годунов	1598-1605	Стефан Баторій	1575-1586
		Жигмонт III Ва-	
	ПОЛЬСЬКІ КОРОЛІ	за	1587-1632
Владислав Яга-			
йло	1386-1434		
Владислав III		ЛИТОВСЬКІ КНЯЗІ	
Барнен.	1434-1444	Витовт Кейстуро-	
Казимір Ягайло-		вич	1392-1430
вич	1447-1492	Свитригайло	1430-1433
Іван Альбрехт	1492-1501	Жигмонт	1433-1440
Олександр	1501-1506	Казимір Ягайло-	
Жигмонт I Ста-		вич	1440-1492
рий	1506-1548	Олександр	1492-1506
Жигмонт II Ав-		Жигмонт Старий	1506-1544
густ	1548-1572	Жигмонт Август	1544-1569
Генрих Валюа	1573-1575	Люблинська Унія	
		з Польщею	-1569

ЗМІСТ

<i>Від Видавництва</i>	5
<i>Вступне слово</i>	7
<i>Димитрій Герасимов, «Повість про новгородський кlobук»</i>	9

«З ЛІТОПІСУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ»

101. - Змагання за єдність Київської митрополії	17
102. - Доба митрополита Кипріяна: перші роки	22
103. - Три митрополити на одному престолі (1380-1388)	27
104. - Кипріян — Митрополит Київський і всієї Русі	32
105. - Духовне завіщання митрополита Кипріяна	38
106. - Митрополит Фотій і опозиція української єрархії	43
107. - Універсал князя Витовта в справі Українсь- кої Церкви	48
108. - Значення і наслідки Синоду в Новгородку ...	53
109. - Митрополит Григорій на Соборі в Констанці .	58
110. - По дорозі до Флорентії.....	63
111. - Архимандрит Ісидор і Флорентійський Собор	68
112. - Ісидор — Митрополит Київський (1436-1441)	73
113. - Вселенська місія Ісидора — «Руського Кардинала»	78
114. - Діяльність Ісидора в Польщі, Литві й Московщині	83
115. - Дальша доля Митрополита - Кардинала Ісидора	88

116. - Повсякчасна пам'ятка Флорентійського Порозуміння в Україні	93
117. - Друге і остаточне падіння Константинополя (1453)	98
118. - Боротьба за Флорентійське Порозуміння в Східній Європі	103
119. - Політичний і церковний поділ Київської Митрополії	113
120. - Історичне значення поділу Київської Митрополії	113
121. - Київський Митрополит Григорій II (1458-1472)	118
122. - Митрополитування Григорія II	123
123. - Київський Митрополит Мисаїл	128
124. - Київські митрополити кінця XV-го століття	133
125. - Митрополит Йосиф Болгаринович (1498-1501)	139
126. - Справа митрополита Болгариновича в 1500-их рр.	144
127. - Вирішення спору про важність хрищення греків	149
128. - Тилом до Заходу і Риму	154
129. - Віденський Синод 1509 р.	159
130. - Загальна церковна ситуація за митроп. Йосифа II	164
131. - Папа Лев X і його рішення в східних справах	169
132. - Церковна трагедія боярської верстви в XVI ст.	174
133. - Становище Церкви на Галицькій Землі	179
134. - Галицьке єпископство 1539-го року	184
135. - Релігійна, церковна і політична ситуація в половині XVI-го ст.	189
136. - Спроба чіткого розмежування кордонів	194
137. - Київські митрополити XVI-го століття	199
138. - Український єпископат XVI-го століття	204
139. - Церковні Братства в XVI-столітті	209
140. - Протестантизм – Польська і Українська Церкви	214

141. - Польсько-Литовська Люблинська Унія 1569 р.	219
142. - Українські Землі в очах Заходу	224
143. - Друкарні і книги в Україні в XVI столітті .	229
144. - Острог і Львів — центри шкільного і освітнього рухів	234
145. - Князь Константин Острозький у 80-их рр. XVI ст.	239
146. - Новий Календар Папи Григорія XIII	244
147. - Патріярх Єремія II в Україні 1588 р.	249
148. - Московський патріярхат 1589 р. і Україна ...	254
149. - Від Риму і до Риму в XVI-ім столітті	259
150. - Загальний стан Східної Церкви в XVI столітті	264
<i>Основна і найважливіша бібліографія</i>	269
<i>Списки папів, патріярхів, митрополитів, імператорів, князів</i>	271

- Ілюстрації-кінцівки, для технічних і документальних цілей, виконано на основі видань: *Енциклопедія Українознавства*, т. I, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949; Григор Лужницький, *Українська Церква між Сходом і Заходом*, Філядельфія, 1954; *Велика Історія України*, вид. Ів. Тиктора, Львів-Торонто, 1948; *Історія Українського Мистецтва*, т. II, Київ, ' ' 1967.
- Обкладинку виготовила Сестра *Василія Євгенія Чикало*, Служебниця Пресвятої Непорочної Діви Марії (Рим).
- Мовну перевірку перевів о. *Родіон Р. Головацький, ЧСВВ*.
- Видання підтримали спікери Української Секції Ватиканської Радіостанції.

4

